

Ո՞ր են տանում: Ես հիշեցի այն գիշերը, երբ մեզնից թվում էր թե անդարձ տարան հրկու ճարտարապետներին: Ներքին մի բնազդ մեզ ասում էր (զոնն ինձ...), որ այս անակնկալ հրավերը շարագուշակ աստառ չունի, որ մեր կյանքում պիտի փոխվի մի ինչ-որ բան, բայց ի՞նչ, ի՞նչ...

Գնացին, և դուռը փակվեց: Մենք մի բույս նայեցինք իրար աչքերի՝ այնտեղ գտնելու համար մեզ տանջող հարցի պատասխանը:

— Սկսվեց,— տնքաց զարաբաղցի հայր:

— Ի՞նչը,— հարցրի ես:

— Պարզ չէ՞,— ճարտարապետն էր:

Ես շուզեցի փորփրել: Նրանցից լավ խոսք լսելն անհնարին էր, իսկ ես... Իսկ 222-ը միայն լավը լսելու ցանկություն ունի, միայն լավը Թող այդ լավը լինի խաբուսիկ, սուտ ու փուշ, միայն թե... 222-ը հոգնել է և պատրաստ է կես գեղեցիկ սուտին զոհաբերել տասը բնական, բանական և սրամաբուտնական ճշմարտություն: Թխի՛ գա: 222-ը լավ, շատ լավ գիտե գեղեցիկ ստի գինը:

Կար ժամանակ, երբ այդ 222 կոշվածը շատ էր սենտիմենտալ և ուներ ոչ մի քննադատության շղիմացող նախա-աշաշարումներ: Մի՞թե մեռնելուց հետո միևնույնը չէ, մեռար դու փախուկ անկողնում ստամոքսի խոցի՞ց, թե՞ ընկար պատերազմի դաշտում, բարձրացար կախաղա՞ն, թե՞ սիրայի: Ինչո՞ր վրա ինքնասպանություն գործեցիր: Ամենայն առիթ կյանքը մեկ չէ, ճիշտ է, բայց մա՛հր, մա՛հր... Չէ՞ որ ամենայն տեղ մահն էլ մեկ է: Իսկ մեռնելուց հետո մի՞թե միևնույնը չէ, թե ոսկորներդ որտեղ կհանգչեն, Զանգիրարո՞ւմ, Զանգելուրո՞ւմ, թե Վոյոզդայում... Թխի՛ գա:

Թխի՛ գա, 222, դու անցար կյանքի համալսարաններով, դարձար ակադեմիկոս և իմաստուն, ափսո՞ս որ այսպեա էլ պիտի ոտներդ փոխ, առանց կարևորու աղքատ մարդկություններ տալու քո հոգու անտակ, անձիբ դանձները: Երբ զրտնըվում էիր ազատ կյանքի, կենդանի փոխհարաբերությունների թո՛հ ու բոհում, դու սնանկ էիր ու տնանկ. դու ապրում էիր ծովում ու լողալ չգիտեիր, իսկ հիմա, երբ դու հմուտ լողորդ ես ու սուզակ, երբ կարող ես իջնել ծովի հատակը և այնտեղից մարդարիտներ հանել լույս աշխարհ ու նվիրել

մարդկութեանը, ընկել ես թակարդ ու որոգայթ ու փրկութիւն չկա քեզ համար, 22՛2:

222, դու կյանք մտար տաք գլխով ու տաք սրտով, դա բանի նման չէր, հետո քո սիրտը սառեց, բայց զուգար մնաց տաք, այդ էլ մի զժրախտութիւն էր, իսկ հիմա, երբ դու կարող ես քո սառը գլխով և տաք սրտով հրաշքներ գործել, հավիտենական սառեցման են դատապարտված և՛ գլուխդ, և՛ սիրտդ, 22՛2:

— Գնացին, խառնվեցին հազար տարվա մեռելներին,—
ասաց մեկը:

— ...

Գուռը բացվեց, ու ներս մտան: Ոչ մի բանով չէր կարելի ապացուցել, որ նրանք խառնվել են, այն էլ՝ հազար տարվա մեռելներին:

... Եկավ Մեսրոպը խաշած սիսեռի, կաղամբի, մի խոսրով՝ խոհանոցի բուրմունքով բարձրացած ու նետվեց անկողնուն:

— Օ՛ֆ,— հառաչեց նա հաճույքից,— էսա քնուշ-հանգրստանուշեն լավ բան չկա... ծո, քնա՞ծ եք...

... Եկավ Մեսրոպը, դա նշանակում է, որ կեսգիշեր է: Իսկ աչքերս բաց չարի, անգամ տեղիցս չշարժվեցի: Այս նշանակում է, որ քնած եմ: Եվ իսկապես քնած եմ: Ի՞նչ անենք, որ անցյալի պատկերները անհավասար արվեստով հանված կինոնկարի նման, երբեմն արագ, երբեմն դանդաղ ընթացքով անցնում են ուղեղիս կամ գուցե սրախս ու հոգուս միջով: Ի՞նչ անենք: Մեսրոպը թոնթորաց, փնթփնթաց, մի քիչ շուտ ու մուռ հկավ ու քնեց: Ակնհայտ էր, որ նա այսօր մասլահաթի տրամադրութիւն ունէր:

... Նրանց մեղրամոմն ղեմքերը լուսավորված էին ինչ-որ աղոտ, ամեն ղեպքում խաղաղ ու կարելի է ասել գործնական լույսով: Երևանի կոմիտեի քարտուղարը միայն կամերային լսելի բարձր, այո, բարձր շշուկով ասաց.

— Работать надо,— այսինքն՝ պետք է աշխատել:

— Ես այդպես էլ գիտեի,— տեղից վեր թուով դարբարացի հայր, ճարտարապետը նույնիսկ նրան ու ժպտաց:

— Ճիշտ չես ասում...

— Ավելի լավ է չվիճենք,— բարկացավ Ղարաբաղցին։ Այնուհետև աշից-ձախից հարցեր տեղացին,— ե՞րբ, որտե՞ղ, ինչպե՞ս, ինչո՞ւ։

Բանտապետի գրասենյակում երեք հոգի են եղել, որոնցից մեկը՝ ղինվորական բժիշկ։ Նրանք խոսել են սովորական մարդկային ձայնով և ոչ թե շշուկով։— Будем работать?,— հարցրել է նրանցից մեկը։ Բժիշկը թեթևակի նայել է ընդերը, բարձրացրել կույերը, ստուգել է Սերյոժա Բենեդիկտովի լեզուն և շփտես լրջությամբ, թե կատակով ասելու— կավ հանգստացնել, կազդուրվել եք։ Հիմա աշխատել է պետք...— Ոչինչ,— սրտապնդել է մյուսը,— լազերում կարգի կգաք։

— Մի խոսքով,— շշնջում է Սերյոժան,— բանտերը դատարկվում են։ Կալանավորներին քշում են լազերներ։

— Բանտերը չեն դատարկվի։ Մեզ փոխարինողներ կգան,— ասում է նախկին ուսուցիչ Արխիպովը,— հին, ծանոթ պատմություն...

Բոլորս նայում ենք Արխիպովին։ Նա շատ լավ է հասկանում, թե ինչ ենք մենք նորից և նորից ուզում իմանալ նրանից։ Նա խուսափում է մեր հայացքից, բայց գիտենք, թե ինչ կարող է նա մեզ ասել ճամբարի մասին։

— Եզրիստական ճորտերի մասին զազափար ունե՞ք...

Ուրիշ ոչինչ չի կարող ասել, կարծես թե ամեն ինչ ասված չէ, կարծես թե պարզաբանումների կարիք կա։ Իսկ Բենեդիկտովի կարծիքով՝ ճամբարը կես ազատություն է։

— Դուք էլ հաշվեք,— ասում է նա,— եթե հաշվեք բոլոր փակ դռները, մենք նստած ենք յոթ փականքի տակ։ Մի՞թե սա սարսափելի չէ։ Այսինքն սա և՛ բնական է, և՛ քանական. մեր առաջնորդը մարդուն համարում է ամենաթանկ կապիտալը և դրա համար էլ յոթ կողպեքի տակ է պահում այդ դանձր... Իսկ ճամբարում...

Գիշերն անցավ անհանգիստ կրողներով։ Եզրիստական բուրգեր էինք կառուցում, իսկ սֆինքսի գլուխը ձկան վիթխարի գլուխ էր։ Նստած բուրգերի ստորոտին՝ Բելուզովը ծիծաղում էր ամբողջ կոկորդով և պարծենում։

— Սա աշխարհի ութերորդ հրաշալիքն է, որ կա, գործ՝ ճարտարապետ Իվան Իվանիչ Բելուզովի...

Ես նստած եմ երկարավիզ ուղտի երկու սապատների միջև, իսկ ուղտը մաքուր հայերենով ինձ ասում է.

— 222, քչի՛ր դեպի նեղոս, ես սարսափելի ծարավ եմ:

— Լսի՛ր, բարեկամ, — ասում եմ ես, — ես կալանաւոր մարդ եմ, ինձ նոր փորձանքի մեջ մի զցի, ես շեմ կաշոզ առանց հրամանի...

— Դու գտնվում ես եգիպտական ճամբարում, — բնդհատում է ինձ բարկացած ուղտը, — իսկ ճամբարը կես ազատութիւն է:

Վոլոգդայի գարունը, որն առաջին օրերին երկշտ էր ու տրտում Տատյանայի նման, հիմա բռնկվել է արյան, սերմի, սիրո կրակով, ու կամերայում շնչելու օգ չկա կարծես: Մենք կտրվել ենք ուտելուց, նայում ենք մեկ-մեկու դեմքին ու զգում, որ օր-օրի մաշվում ենք ձկնամարդու նման, որն ընկել է արևի տակ և որի վրա մոխիր են ցանել:

... Այսօր նորից վաղ առավոտից կամերաների գոները բացվում են ու փակվում, և միջանցքում արտակարգ շարժում կա: Բենեդիկտովի ասելով թեյ ստանալիս նա նկատել է կանացի հոլանի թևեր:

— Այո՛, — պնդում էր նա, — այսօր թեյ տվողներից մեկը կին էր, իսկ այս մեկշորորդական ազատութիւն է: Իսկ երկվա ա՛ղբ... Ե՞րբ էին կալանավորին այդպիսի՝ ձյունի նման սպիտակ աղ տվել...

Մենք, իհարկե, ժպտում ենք ներողամիտ ժպիտով նրա փաստարկումների վրա, բայց ներբուստ միանգամայն համաձայն ենք նրա հետ և ուզում ենք, որ նա երկնի իր ասածները, ապացուցի նորից ու նորից, որ թեյ ստանալիս կանացի սպիտակ թևեր տեսնելն ու սպիտակ աղ ստանալն ստույգ ազատութեան նշաններ են:

Так, так...

... Ամեն ինչ կատարվեց սպասվածից ավելի շուտ և հասարակ կերպով: Դուռը բացին և զրեթե մարդկային ձայնով հրամայեցին.

— Դո՛ւրս եկեք իրերով:

Մենք վերցնում ենք մեր սրբիչները, օրաբաժին հացի

մնացորդը, ճաշամանն ու գդալը և մեկ-մեկ, երկու-երկու միջանցք ենք ղուրս գալիս, մեկ-մեկ՝ ամուր դոփեչուով: Ոչ մի «սը՛ս-սը՛ս», ոչ մի նկատողություն: Մենք իջնում ենք համր ու քարե աստիճաններով և զգում ենք, որ այլևս չենք բարձրանա վեր:— Մնաս բարո՛վ, Վոլոգդայի սուրբ հայրերի օթիվան, շնորհակալությո՛ւն քո հյուրընկալ ճիրանների, քո աղ ու հացի համար: Գնում ենք, ո՞ւր, դեպի հարաբերական, համեմատական երջանկությո՞ւն, թե՞ գուցե երանի տալով հիշենք քեզ... Ամեն դեպքում գնում ենք, ուրեմն՝ բարի՛ հիշիր մեզ քո սրտում...

Բանտի ընդարձակ բակը ողողող արևի տակ տիրում է անսովոր եռուղեռ: Հարյուրավոր կալանավորներ խմբերով, այստեղ-այնտեղ հանում են բանտային շորերը և հագնում սեփականները: Շորերը պահված են կամերաների համարների տակ երևի: Հսկիչները մեզ առանձնացնում են մի անկյուն, բերում, թափում են մեր շորերը խառն ի խուռն, և մենք սկսում ենք շոկել-ջոկչկոտել: Դժվար է սպիտակեղենների զործը, դժվար է որոշել իմն ու բոնը. մենք լռելյայն որոշում ենք անցնել այդ մանրուքի վրայով և հաղնվել՝ ինչպես հանդիպի: Այս իրարանցումին անհաղորդ է մնում Բելուզովը: Նա նստած է մի երկար նստարանի ծայրին ու նայում է անթարթ աչքերով մի կետի: Հսկիչները փորձեցին նրան հասկացնել, որ պետք է հաղնվել: Ի պատասխան՝ նա մոմոում էր.

— Կհասցենեմ: Ձկնորսության շեմ գնում...

Բենեդիկտովը հսկիչներից մեկի ականջին ինչ-որ բան ասաց, հսկիչը հսկիչին հաղորդեց իր լսածը, մատով ցույց տալով Բելուզովին, կարճ խորհրդակցությունից հետո նրանք մոտեցան Բելուզովին, ինչ-որ բաներ ասին, հետո առանց կոպտության և առանց ավելորդ բնորոշյան ինքանցուկ արին նրան ու տարան:

Իժշկական քննության երևի:

Հագնվելուց հետո ես ինձ իմ շորերում զգացի թեթև, բանաստեղծի ասածի պես՝ լուսամտի մի պես թափանցիկ, իսկ երբ դեն նետեցի բանտային ահավոր ոտնամաններն ու հաղա իմ տնային կոշիկները, մի ուրիշ բանաստեղծի ասածի պես՝ կարծես արև իջավ իմ ուսերին, ոչ, կարծես թևեր բուսան իմ ուսերին ու թվաց, որ ուր որ է՝ պահապանների, հըս-

կիշների և զինված պահակների աչքերի առաջ վեր կճախրեմ, կանցնեմ բանտի պարիսպները և հսկիչ աշտարակին կանգնած զինված պահակի քթի տակով կսուրամ դեպի ազատութիւն, պայմանով, որ նա փակի աչքերը և լինի այնքան բարի, որ շկրակի մազակալած, մեղրամոմի դեմքով ու կեռ կտուցով այս տարօրինակ թռչունի վրա, որ 222 էր կոչվում:

Մենք, նախկին երամի հայաստանյան կողմերից բերված թռչուններս, հեռվից հեռու իրար նկատում ենք, մոտենում նախ երկշոտ, ապա տեսնելով, որ մեզ վրա ուշադրութիւն դարձնող չկա՝ ավելի և ավելի համարձակ քայլերով: Հետաքրքիր էր նկատել, որ, այնուամենայնիվ, ազոավները զեռ շշուկով են խոսում, իսկ զեղձանիկները ճովողում են անհամեմատ ավելի բարձր նոտաների վրա:

Այնուհետև ի՞նչ պատահեց: Մեզ հրամայվեց շարժվել մեր իրերով դեպի բանտի ելքի դարպասները: Ոմանք շալակեցին, ոմանք գրկեցին իրենց տնային իրերը, և մենք առաջ շարժվեցինք աշխատելով շխանգարել իրար: Ես մի անգամ էլ ետ դարձա և նայեցի Վոլոգդայի սուրբ հայրերի շորս հարկանի մոռյլ օթևանին, և իմ սիրտը լցվեց դառն անձկութեամբ: Որքան ապրումներ ու տագնապներ թողինք մենք նրա պատերից ներս ու դնում ենք հիմա, ո՞ւր, շգիտենք, մի բան միայն պարզ է, որ այլևս չենք վերադառնա:

Ամեն ազգից բաղկացած մեր վիթխարի թափորը զուրս եկավ բանտի դարպասներից: Այստեղ կանգնած էին տասնյակ ապրանքատարներ, որոնք եկել էին խոնարհարար մեղ ծառայելու: Մենք, Երևանից եկած կուկունյաններս, աշխատեցինք ամեն զեպքում միևնույն ավտոն գրավել, և դա մեզ մասամբ հաջողվեց: Ավելի հեռու... ավելի հեռու կանգնած էր ապրանքատարների մի հսկայական շարք, նոր բանտարկյալներով բռնավոր, որոնք եկել էին մեզ փոխարինելու— Հին, ծանոթ պատմութիւն, — կասեր Արխիպովը:

Զէ՛, չկար այն լարված մթնոլորտը, որով մեզ դիմաւորելիքին, երբ մենք նոր ժամանեցինք: Բանտի ծառայողները հանդարտ ու բանիմաց անում էին կարգադրութիւններ, որոնք չէին հակասում բանականութեանը: Վերջապես հորնդացին մոտից ու հեռվից մեր ապրանքատարները, և մեքեհայացված քարավանը շարժվեց դեպի արևելք:

Գեպի՛ արևելք, դեպի արևե՛լք:

Այլտոշարանը կանգնեց կայարանի շենքից հեռու: Մեր և կայարանի շենքի միջև բազում կառամատույցներ կային ու սլացքուն գծեր: Առաջապահ մեքենաները շէին երևում, ու շէին երևում վերջո՛ւմ ընթացողները: Այստեղ ցույց տրվեց մեզ պատշաճ ուշադրութ՛յուն: Ընդունելութ՛յանը մասնակցում էին և շները, որոնք ավելի դիվանագիտական գիտորդների դերում մնացին: Երկաթգծի վրա կանգնել էր մի անծայրածիր ապրանքատար վագոնաշար: Սովորական ապրանքատարներից նրանք տարբերվում էին երկու փոքրիկ, բարձրադիր, երկաթե ճագերով զարդարուն լուսամուտներով: Առաջին տասնյակ վագոնների մոտ երթևեկում էին դինված պահակներ: Երևում էր, որ այդ վագոններն արդեն բնակեցված էին:

Ապրանքատար մեքենաներն աստիճանաբար թեթևացան, իսկ ապրանքատար վագոնները ծանրացան: Մեր վագոնի բնակիչների ճնշող տոկոսը կուկունյաններս էինք: Բեննդիկտովը մեզ ծանոթացրեց դեկաբրիստների գեմքերով իր լենինգրադցի ծանոթներին, անվանելով նրանց «Լենինգրադի ակտիվ»: Լենինգրադի ակտիվը սարսափելի հայհոյում էր, հայհոյում ինձ համար միանգամայն անծանոթ, պատկերազարդ հայհոյանքներով: Իմ այն հարցին, թե ո՞ւմ են նրանք հայհոյում, Բեննդիկտովը պատասխանեց.

— Կոզմա Պրուտկովին...

Ու նայեց աչքերիս. ուզում էր ասել, երևի՛ ինչո՞ւ ես հարցնում, պարզ չէ՞ թե ում են հայհոյում... Ամեն դեպքում՝ ո՛չ Կոզմա Պրուտկովին:

Ապրանքատար վագոնները ներքուստ հարմարված էին այն նպատակին, որին, ըստ երևույթին, տարիներով նրանք ծառայել էին: Նրանց երկհարկանի տախտամածներով, ըստ երևույթին, հաղա՛ր հազարներ էին ճանապարհորդել, և նրանք հղկվել էին և մի տեսակ մշակվել: Պատի տախտակներին փորված էին դանազան անուններ և մակագրութ՛յուններ.— «Քեդնի շակալ», որը նշանակում էր «խեղճ բորենի», «Միշկա-Մուրուշկա», «Կրեստոնոսեց», այսինքն՝ «խաչակիր», «Կիեմալ ժուբա»՝ «խանչալ կամ գաշույն ժուբա», «Տամբովսկի կրոկոդիլ»... ու դեռ «Ինդուս-Պինգուս»,

«Էդվարդ Զունգլի», «Բալնոյ Ֆերդինանտ», այսինքն՝ «Հիվանդ Ֆերդինանտ», «Բլեղնայա Մարուսյա», իսկ բլեղնայա նշանակում է գունատ. «Վերա Վարվարկա», որ կթարգմանվի «Բարբարոս Վերա», «Մանախ Ռոստովսկի»՝ «Ռոստովյան վանական», «Վաշա Նատաշա»՝ «Ձեր Նատաշան», «Տանյա Նեղոտրոգա»՝ «Անմատչելի Տանյա», «Վասկա Կաբակ», այսպես թարգմանած՝ «Վասկա Գինետուն»: Այստեղ կարելի էր ճարել և «Դմիտրի Յադ», այսինքն «Դմիտրի Թույն» և «Կոլյա Ադ»՝ «Կոլյա Դժոխք» ու հանկարծ մարդկային այս խաժամուժում հայերեն ծուռտիկ, անվարժ, երկաթագիր տառեր. «Սողյուծլեցի Տիգրան» կարելի է կարդալ այնտեղ և մի րոպե բարձրանում է նախրյան անմար ոգին ու նայում է աչքերիդ ախուր հայացքով, Սողյուծլեցի մի Տիգրանի աչքերով ու կարծես հարցնում, — չէի՞ր սպասում...

Ո՛չ, չէի սպասում:

Որտե՞ղ ես հիմա, Սողյուծլեցի Տիգրան. եթե մարդկության ծննդյան օրից մինչև հիմա մեռած իննսունվեց միլիարդ մարդիկ դերեզման ունենային, ամբողջ աշխարհը վերածված կլիներ մի անծայրածիր գերեզմանոցի... դրա համար էլ մարդկային պատմության մեջ ժողովուրդներ են ծնվել ու մահացել առանց մի գերեզման թողնելու: Որովհետև... Որովհետև մարդու նման գերեզմաններն ու գերեզմանոցները հույնուհե մեռնում են անհուշ ու անհիշատակ. նրանց վրա շենքեր են շինում, նրանց միջով ջրանցքներ են փորում, գործարաններ են կյանքի կոչում... Ի՞նչ մի մեծ բան, եթե մի Սողյուծլեցի Տիգրանից մնացած լինի ահա այս մակադրությունը և ուրիշ ոչինչ: Խելոք ես եղել դու ու եղել ես հեռատես, Սողյուծլեցի Տիգրան, դու փորել ես քո անունն այս դարհուրելի վագոնի տախտակներից մեկի վրա հայկազյան կ'ոխի գրերով. ինքդ գուցե մահացել, բայց քո ոգին հառնել է ահա որպես գերված ու շղթայված նախրյան ոգի ու պիտի ապրես դու, Սողյուծլեցի՛ Տիգրան, քանի ապրում է մի ժողովուրդ այս հակասություններով և արտառոցություններով հարուստ հողագնդի վրա:

Այսպե՛ս է բանը:

Հետո ձիաքարը բազմաթիվ սայլակներով ինչ-որ փակ

տակառներ բերին ու տեղավորեցին հավելված վագոններում, պարկերով թխած հաց, էլի պարկեր, մի խոսքով հո՛ւմ... հո՛ւմ... հումանի՛զմ: Ճաշին բավականին առատությամբ բաժանեցին մանր, աղի ձուկ, որն ունեցավ խանդավառ ընդունելություն: Վաղուց մենք չէինք կերել նման սուր բան: Ուտելիս հս հիշեցի կալանավոր Բելուզովին, խե՛ղճ Բելուզով, տեսնես ուր հս հիմա: Ամեն մի վագոն երկու դուլչ ոչ սառը ջուր ստացավ, որը մենք ուղարկեցինք մանր ձկների ետևից, որովհետև ինչպես կենդանի, այնպես էլ աղ դրած ձկները շեն կարող ապրել առանց ջրի: Առանց մեր խնդրանքի մեր մատակարարները բաց արին դուռը, վերցրին դատարկ դուլչերը և վերադարձրին ջրով լեցուն, պատվիրելով միաժամանակ ջուրը խնայողությամբ պորձածել, որովհետև, նրանց ասելով, մեզ ուղեկցում են սակավաթիվ մատակարարներ, իսկ հաղարավոր կալանավորներին ջրով ապահովելու համար հարկավոր է մատակարարների ամբողջ բանակ: Ճամբարային գործերի հմուտ մասնագետ Արխիպովն ընտրվեց վագոնի կոլեկտիվի ավագ, որի առաջին գործն այն եղավ, որ ջրով լեցուն երկու դուլչերն առավ իր հսկողության և քարտային սխտեմի տակ...

Տեղավորվեցինք ինչպես պատահեց, ոմանք վերև, ոմանք ներքև: Մեզ համար մեծ ուրախություն էր, որ իրավունք ունենք խոսելու բարձր ձայնով, մենք կարող ենք անգա՛մ երգել, եթե ուզենք, և ինչո՞ւ չերգել: Ու մոռացած ամեն տարածայնություն, դարձած մի՛ հոգի, մի՛ սիրտ և մի՛ ձայն, ազդավներն ու դեղձանիկները երգում են երկու ուրիշ բրուշունների սրտառուչ ու հնամենի նաիրյան երգերը. «Միժենանակ» և «Կոունկ»: Վագոնում լռում են բոլոր ազգությունների և կարծես հասկանում են ու զգում, թե ինչի մասին են երգում այն սև աչքերով, մեղրամոմի, կեռ քթերով ուրարտական թռռան թռռները...

Երեկոյան՝ նույնպես ձուկ: Բարձրացավ բավականության մի նոր ալիք, որը սառկայն արագորեն իջավ, երբ ընթրիքից հետո ստացանք բոլորին ծառայող թիթեղե երեք բաժակներով այնքան ջուր, որ հազիվ կոկորդիներս թրջեց:

Մկսեց կամաց-կամաց մի՛նևի: Վազուց, շատ վաղուց էր, ինչ խավար չէինք տեսել և ապրել էինք գիշեր-ցերեկ լուսա-

վոր կյանքով: Հիմա խավարը թավշի նման շոյում է մեր հոգ-
նած աչքերը: Մշուշվում են դեմքերն ու ամեն ինչ, ու մենք
լցնում ենք խավարը՝ ինչով որ ցանկա մեր հոգին, ամեն ին-
չով՝ ինչ հաճելի է մեզ համար, մեզ համար:

Լա՛վ, շատ լավ է լուծված այստեղ արտաքնոցի խնդիրը,
որն այնքան արյուն է պղտորել տարիներ շարունակ կամե-
րային փակ պայմաններում: Պարզապես բացված է հրկաթով
շրջափակված միջին պնակի մեծության կլոր մի անցք դեպի
արտաքին աշխարհ և վերջ: Ի՞նչ հրաշքներ ասես լի գործում
մարդկային հանճարը:

Գիշերվա մի ժամի հեռվից լսվում են ինչ-որ թխկթխկոց-
ներ:

— Սկսվեց,— ասում է Արխիպովը:

— Ի՞նչը:

— Ստուգումը,— պատասխանում է Արխիպովը,— ամե-
նաջղայնացնող արարողությունը:

Ի՞նչ են ստուգում, ինչո՞ւ են ստուգում:

Այս հարցերի պատասխանը շատ շուշացավ: Պարզվեց,
որ բոլոր կայարաններում և կանգառներում հատուկ մարդիկ
կան, որոնք մուրճերն առած՝ ստուգում են վագոնների յու-
րաքանչյուր տախտակը: Այս արվում է կանխելու համար
փախուստի փորձ կամ նախապատրաստություն: Այս արարո-
ղությունը կատարվում է գիշերները:

Թխկթխկոցներն ավելի և ավելի մոտենում են և ավելի
ուժեղանում: Իսկ երբ գործը հասնում է թո վագոնին, մի
ցանկություն միայն կարող էս դու ունենալ, և այդ ցանկու-
թյունն է՝ փակել ականջներդ ու փախչել:

Փակել ականջներդ դու, իհարկե, կարող ես, իսկ փախ-
չել... Թվում է, թե մուրճի հարվածները իջնում են գլխիդ,
սրտիդ, ուղղակի ներվերիդ ու դու ահա, ահա, պիտի ուշա-
թափվես, պառկես ու զուցե ժամանակավորապես, բայց մեռ-
ես:

Մոտ տասը բույս է տեսնում ներվերի այս ահավոր կոտան-
լը, որից հետո նրանք անցնում են հաջորդ վագոնի ստուգ-
մանն ու դու կամաց-կամաց հարություն ես առնում:

Գիշերվա մի ժամի էս զգում եմ, որ դնում հնք: Խույ աղ-
մրկում են անիվներն, ու վագոնն օրորվում է: Ինձ տանջում

է ծարավը: Երազում սլետհրատի դիմաց հոսող սառնորակ ծորակից ջուր եմ խմում, խմում եմ անվերջ ու անհագուրդ, խմում եմ ու շեմ հագնեում: Իսկ հիմա գնում ենք ու, փա՛ռք աստծո, որ գնում ենք, ո՞ւր, այդ կարևոր չէ, կարևորն այն է, որ գնում ենք: «Դեպի աղբյուրը լույսի»,— կասեր բանաստեղծը: Մեղ համար հիմա, Լթե անկեղծ խոսենք, լույսի աղբյուրն այնքան կարևոր չէ, որքան ջրի աղբյուրը...

Գնում ենք:

... Լույսի գորշավուն շերտեր և քուլաներ են լողում ճաղապատ երկու փոքրիկ պատուհաններից՝ վազոնից ներս: Այդ նշանակում է, որ լուսաբաց է: Մի տեղ զնացքը կանգնեց: Դրսում ոչ մի շարժում: Երևում է, որ կանգնած ենք խուլ, փոքրիկ մի կայանում և ոչ թե կայարանում: Կարծես հաստատելու համար իմ միտքը՝ ականջիս հասնում է կովի հրկաբատև, առողջ մի բառաչ: Իմ սիրտը լցվում է տարօրինակ, անօրինակ մի հուզումով: Ես ուզում եմ, որ նորից կրկնվի այդ սրսուռուչ, հոգեցունց, ընդամենը՝ կովի բառաչը, բայց չի կրկնվում, դրա փոխարեն ես լսում եմ աքաղաղի գործնական, զնգուն մի ծուղրուղու: Ես մտածում եմ այն մասին, որ այս խուլ կայանից ոչ հեռու մարդիկ են ապրում և կան խաղաղ տներ, որոնց տանիքների տակ կովեր են բառաչում և աքլորներ են ծուղրուղու կանչում: Ասես քթիս է հասնում այդ խաղաղ աշխատանքով և սիրով ապրող տների հաճելի, գաղջ բուրմունքը: Ուրեմն՝ կեցցե՛ կյանքը, կեցցե՛ ծուղրուղու կանչով լուսաբացն ազդարարող այն աքաղաղը: Ես կարող եմ ի սլատիվ նրա արտասանել դեռ տատիցս սովորած իր սլարգունակովյամբ հանճարեղ մի բանաստեղծովյան շորս տողերը, ահա.

Արլոր կատար տեկած է՝
Վիզն ու գլուխ բարձրացուցած է՝
Կարմիր բերան բաղած է՝
Կուկլի կուկու-կկանչե...
...

Վայելի՛ր:

Վայելի՛ր, բարեկամ, վայելի՛ր, երեք բանաստեղծներդ

և թե տասը տարի նստեք և խելք խելքի տաք, այդպիսի բան չեք կարող հնարել:

Բացվեց վերջապես առավոտը: Հիմա մենք կանգնած ենք, ըստ երևույթին, ավելի կարևոր մի կայարանում: Մենք լսում ենք երթևեկող շոգեշարժերի և գնացքների աղմուկը: Հարե-վան վագոնների դռները բացվում են ու փակվում: Բացվում է և մեր վագոն-բանտի կամ բանտ-վագոնի դուռը: Հասա-րակ, զինվորական տարազով, կապույտ աչքերով երկու երի-տասարդներ տախտակե մատուցարանը բարձրացնում են դեպի վեր. մատուցարանում մեր օրաբաժիններն են: Մենք ընդունում ենք, և ավագի հսկողութայամբ ամեն մեկն ստանում է իր բաժին հացը: Մենք զգուշութայամբ հարցնում ենք մեր ամենօրյա ապրուստի մասին: Առայժմ միայն հաց, իսկ սա-շին մանրածուկ, մենք այդ մանրածուկը կարող ենք միան-դամից ուտել կամ բաժանել նախաճաշի, ճաշի և ընթրիքի վրա:

Գիշերվա ծարավն անցել է. ըստ երևույթին բոլորն էլ ինձ նման երազում այնքան ջուր են լցրել իրենց կոկորդն ի վար, որ զվվել են ջրից: Ավագը մի դույլ ջուրը պահում է աչքի լույսի պես: Ծարավը ծարավով է հագեցել: Այդպես էլ է պա-տահում:

... Դեպի արևելք, դեպի արևելք, մենք ընթանում ենք դե-պի հեռավոր արևելք՝ Վլադիվոստոկի գծով: Գոնն այդպես է ստում ճամբարային դորժերի հմուտ մասնագետ Արխիո:ւ:ւ:ւ:ւ: Ծաշին ձուկ են բաժանում:

... Վերջին անգամ մենք դատարկ դույլը տալիս ենք: մեզ ձուկ բաժանող երիտասարդին և խնդրում.

— Զո՛ւր, Զո՛ւր:

Նա նայում է մեզ տխուր աչքերով, վերցնում է դույլը և ստում.

— Մյուսն էլ տվեք:

Մենք տալիս ենք մյուսն էլ:

Նա նայում է աջ-ձախ ու գնում դեպի ձախ:

Հիմա մեր տկանջին հասնում են աղաղակներ. այդ կա-լանավորներն են գոռում.

— Ջո՛ւր, Ջո՛ւր...

Քիչ հետո երևում է Երիտասարդը ջրով լեցուն երկու դույլերով:

— Վերջին անգամ,— ասում է նա:

... Այդ երեկ էր: Իսկ այսօր մենք մի դույլից քիչ պակաս հոգեպահուստ ջուր ունենք: Այնուամենայնիվ, Երեկոյան կողմ, երբ մեծ կայարաններից մեկում կանգնեց գնացքը, մենք դուռը ծեծեցինք համառ ու անընդհատ: Դուռը բացվեց, և երևաց մեզ սպասարկող Երիտասարդը: Ավագը պարզեց դույլը:

— Ջո՛ւր...

Երիտասարդը գլուխը թափ տվեց:

— Հնարավոր չէ... Կան վագոններ, որոնք երեք օր է, ինչ ջուր չեն ստանում... Լսո՞ւմ եք...

Այո՛, լսում ենք, ծեծում են վագոնների դռները և գոռո՞՛մ ջո՛ւր, ջո՛ւր:

— Իսկ ինչպե՞ս են ապրում:

— Ապրում են: Իսկ ովքեր հրաժարվում են ապրելուց, իջեցնում են... այսպես որ գնա, կեսը տեղ չի հասնի...

— Մահանո՞ւմ են:

— Երևի:

Ու տեսնելով երևի, որ իրենցից մեկը մոտենում է, գոռում է.

— Ջուր չի տրվում, ջուր չկա՛:— Ու շրխկոցով փակում է դուռը:

... Այդ երկու օր առաջ էր, իսկ այսօր Թայլարուլսցի Օթելլոն գլուխը խոթեց դույլի մեջ՝ երևի մի կաթիլ թացության կամ սառնություն որսալու: Բան դուրս չեկավ: Արդեն երեք հիվանդ ունենք: Մի լիտրի շափ ջուր է պահել ավագը մյուս դույլի հատակում: Նա թացում է մաքուր թաշկինակը ջրով և ամեն անգամ քսան-քսան չինոզ կաթիլ կաթեցնում հիվանդների բորբոքված լեզուներին: Մեկը դա համարում է պեղանտիզմ: Հասնում ենք, ըստ երևույթին, մի մեծ կայարան: Շոգ է: Մենք խնդրում ենք դուռը բանալ և թարմ օդ ներս թողնել: Մեր խնդիրը հարգվում է, բայց դա քիչ է օգնում: Շոգ է: Շոգն ավելի է զգացնել տալիս իր առկայություն:

ներ, երբ լսում ես վագոնների դռների թակոց և «ջո՛ւր, ջո՛ւր» աղաղակները: Երևացին մի քանի թեթև պատգաւակէներ, թիթեկ կան, ծանր գնացին: Իսկ մեկի տարան պարզաւէս երկու հոգով բռնած գլխից և ոտներից:— «Ջո՛ւր, ջո՛ւր»:

.. Հիմա մենք էլ ենք գոռում, մենք էլ ծեծում ենք դուռը, հայհոյում բոլոր հայտնի և անհայտ ուղղութիւններով: Մենք էլ մեզ տրված ձուկը շարտեցինք դուրս, որովհետև, ինչպես հայտնի է, ինչպես կենդանի ձուկը, այնպես էլ աղի ձուկը շեն կարող ապրել առանց ջրի: Սա ի՞նչ կայարան է: Օ՞մսկ, Տո՞մսկ: Սողում են երկաթգծի լայնքով պատգարակները, ըստ երևույթին, բոլոր վագոնների դռները բաց են, ջուրը օդով փոխարինելու հում... հում... հումանիտար ձգտումով:— «Ջո՛ւր, ջո՛ւր»: Թվում է, թե հրդեհ է, մարդիկ այրվում են բոցերում ու վերջին մոլուցքով «ջո՛ւր, ջո՛ւր» են աղաղակում: Հետո խուլ ու աղիողորմ, ասես ծարավից, ճշում է սուլիչը: Վագոնների դռները նորից փակվում են, շարժվում է գնացքը և խլացնում տագնապահար կանչերը, մինչև հաջորդ կայարանը: Սկսվում է նույն պատմութիւնը, նորից բացվում են վագոնների դռները, ետ ու առաջ են վազում մարդիկ պատգարակներով, և ջուր խնդրող, պահանջող ձայներն ավելի խլացուցիչ են դառնում, ավելի տաղնասահար: Ու քանի անցնում են ժամերը, օրերը, կայարանները, այնքան ավելի դադալում ենք մենք ու կորցնում մեզ: Մենք ամեն ինչ զգում ենք, ամեն բան մտածում, բայց ոչ ոքի մտքով չի անցնում վերցնել դուշր և վազել դեպի կայարան: Ի՞նչ կրակեն, թող զնդակահարեն, ավելի լավ է մեռնել փրկարար ջրի ազատարար ճանապարհին, քան մահանալ վազնում, աւօր ավազին նետված անլեզու, համր ձկան նման: Ջո՛ւր տուր, լայնատարած ու հարազա՛ւտ երկիր, քո խոնարհ ու ծարավից մեռնող թշվառական զավակներին, օվկիանոսիե՛ր են լվանում քո անծայրածիր ափերը, ծովերով ես հարուստ ու լճերով, դետերով ու սառնաջուր աղբյուրներով, մի՛ գլխուս նրանց քո ջուրը, չէ՞ որ դեռ բոլորիս հայրն է ասել՝ «Մարդն ամենաթանկ կապիտալն է...»:

... Դուր ձեր գլխի ճարը տեսիք, ես հիմա մեռնում եմ, և ինձ տանում են երկու հոգի՝ գլխիցս ու ոտներիցս բռնած: Ով որ գլխիցս է բռնել, ոչինչ, գանգատավոր չեմ, բռնել է գլխիցս ու քայլում է մարդավարի, նույնը չի կարելի ասել նրա մասին, ով ոտներիցս է բռնել. այս մեկը պետք է որ հետաքրքիր մարդ լինի. նա երևի բնախոսական փորձ է կատարում նվաստիս վրա: Այս անձնավորությունը երևի մտադրություն ունի բժշկական գիտերտացիա պաշտպանելու: Նա պարզապես խտուտ է տալիս աջ ոտիս կրունկը՝ ստուգելու համար, երևի, թե ծարավից մեռնողը կարո՞ղ է ծիծաղել, թե ոչ... Մի՞ փորձեք ինձ համոզել, որ այդ ինձ միայն թվում է, ոչ, նա ամենայն լրջությամբ՝ խը՛տո՛ւտ...

14

... Ես տեսնում եմ Բալաշովի դեմքը, որից հետո մարում է լուցկին, և ես լսում եմ նրա ձայնը.

— Վե՛ր կաց, հագնվիր, կուշանանք...

Այդ նա էր խտուտ տալիս, որ դարթնեմ:

Ես վեր եմ թռչում: Գնում ենք Առաջին: Այդ միջոցին վառվում է մի ուրիշ լուցկի. Աշոտ դային է ճրագը վառում.

— Հագնվիր, հայդո՞ւկ, գնում ես... համարյա ուրիշ քաղաք... էլ ի՞նչ ես ուզում...

Ոչի՛նչ, ոչի՛նչ չեմ ուզում, կեցցե՛ համեմատական-հարաբերական երջանկությունը: Ես արագ-արագ կարգի եմ բերում ինձ:

— Ինչպե՞ս բնեցիր,— հարցնում է Աշոտ դային:

Պատասխանի փոխարեն ես սեղմում եմ բուռնցքս և ցցում ցուցամատս,— այսինքն՝ շա՛տ լավ:

Աշոտ դային տխուր ժպտում է: Աշոտ դայուն շեւ խաբի:

— Տա աստված, որ այդպես լինի,— ասում է նա,— վերցրո՛ւ իմ ձեռնոցները. ավելի տաք են: Հազիր իմ շուրը... Ես տանը նստած եմ...

• Ես ուզում եմ բողոքել, իսկ նա կարճ է կտրում:

— Արա՛ ինչ որ ասում եմ, հայդուկ, քեռանց տուն չես գնում...

Եվ ես անում եմ, ինչ նա է ասում:

Երբ պատրաստվում եմ իմ բավականին հարուստ տույրակով վար իջնել, երևում է նորից Բալաշովը կազմ ու պատրաստ: Բալաշովի բերանը մի քիչ ծուռ է, նա խոսում է կեսբերան և աշխատում է գլուխը թեքել մի կողմի վրա՝ որ բառերը դուրս թռչեն բերանից. ձայնը ճղճղան է, և նա թողնում է միամիտ մարդու տպավորություն: Նա դեմքը ծածկել է, թողել է միայն տեսնելու և խոսելու բաց հարմարություն:

— Պատրաստ ես,— հարցնում է նա,— խելքս չի կրտրում, ինչո՞ւ քեզ կապեցին պոչիցս...

Ես մտնում եմ Աշոտ դայու հնամաշ, բայց տաք մուշտակի խորքերը, հագնում նրա ձեռնոցները և վղիս նստում տպարակը:

— Բալաշով,— ձայն է տալիս Աշոտ դային,— շնեղացնե՛ս, թե չէ...

Նա ցույց է տալիս ինձ և ցուցամատով սպառնում:

— Ասում եմ,— ասում է Բալաշովը,— գնացի՛նք...

Դռների մոտ ես ետ եմ նայում: Մուժ, քնած բարաքի խորքում վառվում է միայն Աշոտ դայու աղոտ ճրագը:

Բալաշովն առաջից, ևս՝ ետևից, մենք կտրում ենք ճամբարը երկարությունը և հասնում պահականոցը: Բալաշովը ձեռնոցներով ծեծում է դուռը:

— Ո՞վ է,— հարցնում է մեկը քնկոտ ձայնով:

— Կալանավոր Բալաշով,— ղեկուցում է նա,— հրամայված է Առաջին դնալ...

— Տու, խոլերա,— փնթիփնթում է նույն ձայնը, հետո մեր ականջին հասնում է, Բալաշով, Աղ... Աղ... (նա երևի աշխատում է կարգալ իմ ազդանունը...): Դու մենա՞կ ես...

— Մենք երկու հոգի ենք, քաղաքացի մարտիկ, համաձայն կարգադրության,— Բալաշով և Աղ... Աղ... մի խոսքով՝ Անդիժան...

— Այդ է, որ կա,— ասում է նույն ձայնը, դուռը բացվում է, մենք ներս ենք մտնում: Քառակուսի, ոչ մեծ մի սենյակ է այս պահակատուն կոչվածը, սեղանին՝ աղոտ մի ճրագ, պատերի տակ զրկված երկար նստարաններին քնած են երեք հոգի: Վառարանը չի վառվում, բայց նիսր տաք է, օդը կծված՝

մախորկայի ծխից: Մեզ ընդունողը հորանջում է կարճ ու գործնականորեն և մոտենում քնածներից մեկին.

— Մազուրով, վե՛ր կաց, եկել են...

— Եկե՞լ են,— աչքը բաց է անում Մազուրովը,— ֆու, սատանա... երազումս...

Նա նայեց մեզ վրա և լռեց, ըստ երևույթին մտածելով, որ կալանավորների ներկայութչամբ երազ պատմելը քաղաքական տեսակետից առողջ երևույթ չէ: Նա արագ նստեց, թաղիքն ոտնամանները քաշեց ոտքերին, զլխարկի ականջները կապեց, հագավ մուշտակը, անկյունից վերցրեց հրացանը և հրահանգեց.

— Գնացի՛նք... ընկեք առաջ, մա՛րշ...

Հերթապահը բացեց ելքի դուռը, և մենք դուրս եկանք ճամբարից:

Յուրտ, պարզկա գիշեր է: Սառը քամին թիկունքային է. այս էլ մի հաջողութչուն է: Ինձ պատել է օտարոտի մի զգացողութչուն: Մոտավորապես այսպես եմ ես ինձ զգացել երևի, երբ մանկութչանս օրերին ինչ հագցրին դեռ լույսը շրացված, դրին հորեղբորս՝ Պանտիչի ձիու թամբին, և մենք բռնեցինք Լերձակի էրմանց դյուղի ճանապարհը: Գոնն ես ուզում եմ համոզվեմ, որ ինձ այդպես զգամ: Այն ժամանակ մենք գնում էինք գիշերային խաղաղ, դաշտային ճանապարհով, հիմա գնում ենք ձյունի միջով, սակայն ի՛նչ կարեվոր է, այն ժամանակ մենք գնում էինք ձիով, հիմա՝ ոտով. ի՛նչ մեծ բան է որ, այն ժամանակ... հիմա...

Մեր ճանապարհով սահնակներ են անցել, իսկ ճանապարհի երկու կողմը և հեռվում՝ հորիզոնից հորիզոն ձյուն է, անսահման, անարատ, անծայրածիր ձյուն, որը հիմա թվում է մութ-մուգ կապտավուն: Երկնքում աստղեր կան, նրանք վառվում են մեծ ու փոքր, մոտ ու աղոտ ճրագների նման. տեղ-տեղ նրանք խիտ են, ասես ոսկեփայլ, ոսկե ոսպի նման ցփնված երկնքի տիեզերական ափսեին: Բալաշովի հետ մենք քայլում ենք կողք-կողքի, մեր թաղիքն ոտնամանների տակ ճռճում է ձյունը, նայած տեղին՝ խրթխրթում, մոմոում: Մեր ականջին հաճախ հասնում է ուղեկցող մարտիկի ոտնաձայնը, իսկ երբեմն լսում ենք միայն մեր սեփական ոտնաձայնը: Այդ նշանակում է, որ նա մեզ հետևում է երբեմն

հեռվից, երբեմն մոտից: Մենք անցնում ենք հրդեհաշեշ աշտարակը, մտնում անմարդ ու ամալի դործարար բակի սահմանները: Ահա փոսից դուրս ելևացող բրուտանոցի տանիքը, կոնուսածև քուրայի վերջավորութունը: Հիմա մենք դուրս ենք եկել գործարար բակի սահմաններից և գնում ենք դեպի երրորդ ստանը: Բայաշովը նախ քթի աակ ինչ-որ մոլորում է, հետո միայն պարզվում է, որ նա երգում է: Ի՞նչ է երգում, որոշել դժվար է, ամեն դեպքում երգը միօրինակ է, միանվազ, սիրտ ցավեցնելու աստիճանի միապաղաղ:

Երրորդ ստանի գետնափորերը ծածկված են ձյունով, իսկ ծածկերի խոտը քամիները քշել են աշխարհի շորս կողմերը: Կմախքի նման ուրվագծվում են սյունները, հաստ ու բարակ ձողերը, գերանները: Եթե գետնափորերից մեկնումեկից ծուխ բարձրանար, բոլորովին այլ կլիներ զգացողությունը: Չկա ոչ ծուխ, ոչ կենդանի շունչ, և այս թողնում է ճնշող, համարյա աղետալի տպավորություն: Հիմա Բալաշովը խոսքերով է երգում, և որովհետև նույն բառերն է կրկնում նա, շուտով հայտնի է դառնում երգի ամբողջ տեքստը:

Սիրելի՛ս, սիրելի՛ս, ես քո՛նն եմ,
Ախ, այսպես էլ մութ գիշեր...

Ահա ամբողջը:

Քայլում է նա քսան քայլ, նախ մոմաալով միայն երգի հղանակը, հետո ասես նոր թափ է առնում և հիշում.

Սիրելի՛ս, սիրելի՛ս, ես քո՛նն եմ,
Ախ, այսպես էլ մութ գիշեր...

Կնում են ձյունոտ, գիշերային դաշտերով երեքը, երկուսն առաջից, անզեն, հետևում է նրանց զինված երրորդը, և երկրից ո՛չ մեկը չի մտածում, թե ինչո՞ւ այսպես դասավորվեց, և ընդհանրապես այս ի՞նչ դասավորություն է: Այդ ի՞նչ պարմանալի շարժիչ ուժով նրանք դուրս թռան իրենց երկրից և իրենց տներից, ընկան սիրիքյան այս պաշտերը և մութ գիշերով գնում են ձյունոտ ճանապարհով, երկուսն անպեն, առաջից, իսկ երրորդը զինված՝ հետևից: Ի՞նչ պատահեց, ինչո՞ւ, ինչպե՞ս:

Սիրելի՛ս, սիրելի՛ս, ես թո՛նն եմ,
Ախ, այսպէս էլ մութ գիշեր...

— Լսի՛ր, դո՛ւ,— լսվում է ուղեկցողի ձայնը,— երգում ես, կարգին երգիր, ի՞նչ ես նույն բանը վնգստում, խոսքերը չգիտե՞ս...

— Չգիտեմ, քաղաքացի մարտիկ,— խեղճացած, ձեռները թափ տալով, առանց հետ նայելու ճղճղում է Բալաշովը,— բոլոր խոսքերը մոռացել եմ, միայն այս եմ հիշում...

— Սատանան քեզ հետ,— մեղմանում է ուղեկցող պահակը,— երգիր... միայն չկա մեջը, բայց մարդու սիրտը կտորկտոր է լինում:

Հիմա Բալաշովը չի երգում, թվում է, թե մի ամբողջ հավիտենականութուն մենք քայլում ենք լուռ Արևելքում արճրճագույն մի շերտ է ձգվում: Շերտը գնալով լայնանում է, այդ առավոտն է բացվում ծանր երկունքով: Ուղեկցող պահակն արագությամբ նայում է Բալաշովի դեմքին:

— Չէ՛ս լսում, ասացի՛ երգի՛ր:

Բալաշովն ասես սթափվում է, գլուխը կրիայի նման առաջ պարզում:

Սիրելի՛ս, սիրելի՛ս, ես թո՛նն եմ...

Հաղը բռնում է, և նա ձեռքը վերից վար թափ է տալիս:

— Պատվերով դուրս չի գալիս,— զանգաւում է նա:

Մինչ այս, մինչ այն, երևում է Առաջինը: Ճարտարապետութունը նույնն է, նույն տախտակյա բարձր ցանկապատերը, նույն փշալարերը, միայն այստեղ չորս հսկիչ աշտարակների փոխարեն երկուսն են, ճամբարի փոքրության պատճառով երկի: Միսնելույցները ծխում են, առանձնապէս մեկը: Դա պետք է, որ խոհանոցի ծխնելույցը լինի:

Հիմա որ՛ լույս է Արևի ծիրանագույն լույսը տարածվում է սպիտակ դաշտերի վրա: Մենք կանգնած ենք հիմա Առաջինի դարպասների և պահականոցի մուտքի դռան մոտ: Մեզ ուղեկցող մարտիկն առաջ է անցնում և փոքր պատուհանից ներս է նայում:

— Բացեք դուռը:

— Հիմա,— լսվում է ներսից,— դո՛ւ ես, Մալուրով:

— Ես եմ:

Բուրք բացվում է ու մենք ներս ենք մտնում:

Առաջին տպավորությունն այն է, որ մենք գտնվում ենք մեր ճամբարի պահականոցում: Նույն միջանցիկ միջանցքը, նույն քառակուսի սենյակը, նույն կահավորությունը, մինչև անգամ նույն հոտը: Իսկ երբ Բալաշովի առաջնորդությամբ մենք մուտք ենք գործում Առաջին ճամբարը, անմիջապես զգում ես ու տեսնում, որ եկել ես ուրիշ մի երկիր կամ քաղաք: Փոքր է այս երկիրը կամ քաղաքը, բայց թվում է, թե ես ծանոթ եմ ու վաղածանոթ նրա բնակիչներին: Ծանոթ են նրանց հագուստ-կապուստը, նրանց մտահոգությունները, նրանց դեմքի և աչքերի արտահայտությունը: Ես անմիջապես որոշում եմ կանանց բարաքը: Մինչդեռ տղամարդկանց բարաքների առաջ արևի տակ փայլում են կլորածև, սառած, արհեստական լճակներ գիշերային փոքր կարիքի համար, կանանց բարաքը զուրկ է այդ «զարդարանքից» և ավելի վայելուչ տեսք ունի:

Ուղեկցող պահակը հրամայում է մեզ ներկայանալ զրասենյակ, կարգադրիչին, իսկ երեկոյան, երբ կարգադրիչը մեզ կազատի աշխատանքից, ներկայանալ պահականոց՝ «տուն վերադառնալու համար»: Այո, այդպես էլ նա ասում է՝ «տուն վերադառնալու համար», և նրա այդ խոսքերից օդը ջերմանում է:

Հիմա Բալաշովի առաջից, ես՝ Լուսինից, գնում ենք զեպի զրասենյակը: Հակառակ ճամբարի փոքրության, զրասենյակը մեծ է և դա հասկանալի է: Առաջինի զրասենյակն է տանում և մշակում Նովոսիբանովյան ճամբարային շորս կետերի զրասենյակների գործերն ու նյութերը:

Իսկ կարգադրիչն ավելի փոքրակազմ է, փոքրամարմին, բայց ավելի արագ ու շարժուն:

Ա՞, Եկա՞ր, պրոֆեսոր,— ասում է նա՝ դիմելով Բալաշովին վաղուցվա ծանոթի պես,— իսկ սրա՞ն ինչու են ուղարկել:

Չգիտեմ,— կարճ կապում է Բալաշովը՝ հիշելով Լուսինի և այլու գայու ցուցամատը:

Դեմ՝ գործիքային ցեխ և վերցրու անհրաժեշտ գործիքներ: Ահա տեսնո՞ւմ ես այս տախտակները. դու անհա

սյուտեղից մինչև այստեղ և այստեղից մինչև ահա այստեղ... մի խոսքով, շինելու ես բյուրոկրատական արգելք, որը պիտի բաժանի կալանավոր հաճախորդներին՝ գրասենյակային առնետներից... այստեղ և այստեղ՝ շարժական մուտք: Մի խոսքով հիմա գնացեք խոհանոցի պատուհանի մոտ, ես կկարգադրեմ, որ ձեզ կերակրեն... Իսկ քո մասին (նա մատիտով երեք անգամ շխկացրեց Աշոտ գայու մուշտակի կոճակներէ՛ց մեկին) մի բան կմտածենք:

Մենք հասնում ենք մեր սուպրակներին մեր ճաշամաններն ու գդալները, դուրս ենք գալիս կարգադրիչի հետ գրասենյակից և մեր քայլերն ուղղում դեպի խոհանոցը: Կարգադրիչը տիրական քայլերով մտավ խոհանոց, իսկ մենք մտանք ծածկի տակ, ուր և գտնվում է այն պատուհանը, որից քրիզագրները ճաշ են ստանում: Շատ շանցած, պատուհանը բացվում է և Մեսրոպի գլխին ոչ մի բանով չնմանվող մի գլուխ գոտում է.

— Երրորդից՝ երկո՛ւ...

— Այստեղ ենք,— ճշում է Բալաշովը և ներս խոթում իր ամանը:

Բալաշովն ստանում է իր նախաճաշը: Նրա ամանից շոգի է բարձրանում, և իմ բթին է հասնում դարավոր կաղամբի ծանոթ բուրմունքը, որը թվում է ինձ անչափ դուրեկան: Եվ ճիշտ այն բուպին, երբ ես նույնպես ստանում եմ իմ նախաճաշը և ուղում եմ շտապել Բալաշովի հետևից, պատուհանին է մոտենում բամբակած բաճկոնով, սպիտակ շալով երիտասարդ մի կին և պարզում իր ամանը:

— Հանդերձապա՛հ, — ասում է խոհարարը,— ե՞րբ ես փոխելու մեր սրբիչները:

— Հենց այսօր, բռնի Միտրոֆան,— պատասխանում է կինը և հասնում իմ հետևից, փակ ամանը ձեռքին:

— Դուք որտեղի՞ց եք եկել,— հարցնում է նա:

Ես պատասխանում եմ:

— Մի օրո՞վ:

— Մինչև երեկո:

Հետո պարտք շմնալու համար ես եմ հարցնում.

— Իսկ դուք որտեղի՞ց...

— Ե՛ս... ես ընդհանրապես Մինսկից...

Ես մտքով թռչում եմ դեպի լուսավոր անցյալը, Մինսկ, 1936 թիվ... և ես կրակում եմ.

— Ա՛, Մի՛նսկ... ես եղել եմ Մինսկում: Յանյակի հետ քեֆ եմ արել...

— Իսկ ո՞վ է Յանյակը,— հարցնում է նա և, ըստ երևւմույթին, լարում է հիշողութիւնը:

— Յանկա Կուպալա և Յակուբ Կոլաս... նա ապրում էր միհարկանի տան մեջ, հին բակով, նրա տունը ծածկում էին ակացիաների ճյուղերը...

— Ճիշտ է,— ասում է նա,— դա Յանկա Կուպալայի տունն էր: Գնանք, գնանք ինձ մոտ, կնախաճաշենք, կխոսենք...

Ես, հլու-հնազանդ հետևում եմ նրան:

Կարիսա Սեմյոնովնան այստեղ թագուհի է ու աստված: Նրա ոչ մեծ սենյակի խորքում, տախտակչա հատուկ հարմարանքների վրա, կանոնավոր կերպով դասավորված են գանազան հանդերձանքներ: Մի անկյունում նրա երկաթե հասարակ մահճակալն է, մյուս անկյունում՝ թիթեղե վառփող վառարանը: Նա արագ և առարկութիւն շրջող շարժումներով վերցնում է իմ նախաճաշն ու իր նախաճաշը, լցնում մի այլումինե ամանում, հետո փոքրիկ պահարանից հանում է երկու միջին մեծութեան սոխի դուլխ և ուղղակի մտնում մեր նախաճաշի վրա, ապա մի քանի բարակ շերտ խոզի... պ... ու ծածկում կափարիչով:

Սրճերով, ասում է նա, սոխն ու ճարպն առանձին պետք էր ասպակել, հետո լցնել... ավելի... համով կտացով... բայց դուր կարող եր ուշանալ... Ձեզ կարող են կանչել... ի՞նչ էի ուզում ասել... մենք որտե՞ղ մնացինք...

Մինսկում,— պատասխանում եմ ես:

Այո, Մինսկում, Մինսկում...

Կարիսա Սեմյոնովնան պատկանում է 37 թվականի հունվրին, ամուսինը՝ կուսաշխատող, նույնպես հնձվել է: Ինքը՝ միջնակարգ դպրոցի ուսուցչուհի, մայր երկու զավակների, գափակները գտնվում են քրոջ մոտ, որի հետ և կապ ունի... ոչ, ոչ մի կապ, ոչ մի տեղեկութիւն չունի ամուսնուց չի էլ ուզում օրորել իրեն սին հույսերով: Նրան տան-

զում է միայն երեխաների կարոտը... ուրիշ ոչ մի ոտմանտիկա, ոչ մի, ոչ մի հույս ու պրետենզիա... Լարիսա Սեմյոնովնան չի առարկում, գուցե փոխվի իրադրությունը, համաձայն դիալեկտիկայի ամեն ինչ փոխվում է, ամեն ինչ շարժվում, բայց միշտ չէ, որ պատմությունը պրոգրես է ապրում. կա 1905 թվականի ռեակցիան, կա 37 թիվ... տարբեր են ժամանակները, բայց պատմությունը զիգզագներ չի ճանաչում, պատմությունը հակամետ է ավելի ստանդարտ զուգահեռների, այսպես կկորչեն օրենսդրություններ... պետք է նայել էրևույթներին ռեալիստորեն, ո՛չ մի միստիֆիկացիա... մնացյալը ֆիկցիա է... Ֆանտազիաներով ապրելը հիմարություն է:

Նախաճաշն արքայազան էր, եթե շասենք՝ ավելին: Հետո Լարիսա Սեմյոնովնան ինքը օգնում է, որ ես զգեստավորվեմ, անձամբ կապում է զլխարկիս կապերը, և ճիշտ այդ բոպեին ես ժամանակ եմ զտնում ասելու, որ ես մի կերպ պետք է տեսնեմ ծննդաբերական տանն ապրող գերմանուհի Լյուդմիլա Շարթին... այո՛, նրան մեր ճամբարից բերին... վերջերս է աղատվել... ուզում եմ ասել՝ մայր է դարձել...

Լարիսա Սեմյոնովնայի մեծ-մեծ, կապույտ աչքերն ավելի են մեծանում, և նա քանդում ու նորից է կապում իմ զըլխարկի կապերը: Նրա դեմքն ստանում է մտահոգ արտահայտություն:

— Այո,— ասում եմ ես,— նրա համար ես հոգեշահ բուէեր եմ բերել: Մենք շատ, շատ ուրախ ենք այդ նորածնի համար...

— «Մենք»՝ այդ ուլբե՞ր են,— հարցնում է Սեմյոնովնան խոր շնչելով:

— Մե՛նք, բրուտանոցի աշխատողներս,— պատասխանում եմ ես:

Ժպիտի նման մի բան է անցնում նրա դեմքով:

— Ի՞նչ է դա... կոյկալով ստեղծագործություն՞ն է,— ծիծաղում է նա անուրախ ծիծաղով ու հարցնում,— ինչպես է կոչվում նա՞...

— Լյուդմիլա Շարթի:

— Շա՛րթ, Շա՛րթ,— կրկնում է նա,— լա՛վ, ես կիմանամ և կաշխատեմ զլուխ բերել ձեր... հանգիպումը: Դուք

ձեր ունեցվածքը թողեք այստեղ, մենք, այնուամենայնիվ, միասին կճաշենք... (նա շեշտեց «այնուամենայնիվը»), ես այսօր ամբողջ օրը զբաղված եմ արգուկով... երբ կմըսեք, ազատ կերպով ներս մտեք ու տաքացեք... իսկ դուք նրան շա՞տ եք սիրում...

— Մենք բոլորս էլ նրան սիրում ենք,— պատասխանում եմ ես, և ինձ անսահման դուր է գալիս նրա դեմքի մոլոր արտահայտությունը ու ես ավելացնում եմ,— նրան չի կարելի շփրել...

— Լավ, պայմանավորվեցինք,— ասում է նա,— ես... կիմանամ:

— Իմացեք, խնդրում եմ,— նորից խնդրում եմ ես,— ես պիտի տեսնեմ նրան և հանձնեմ այս նվերները...

Ես դուրս եմ թողում Լարիսա Սեմյոնովնայի տաքուկ անկյունից և իմ սիրտը լեցուն է երգով ու ջերմությամբ: Ես իմ քայլերն ուղղում եմ դեպի գրասենյակը և ճանաչարհին հանդիպում կարգադրիչին:

— Գնանք ինձ հետ:

Նա քայլերն ուղղում է դեպի երեք տախտակաշեն արտաքնոցները:

Արտաքնոցները չեն գործում,— բացատրում է կարգադրիչը,— տեանո՞ւմ ես, կեղտոտում են ուր հանդիպի, արտաքնոցների շուրջը: Աղտողությունները սառած են և հավարելը՝ հեշտ: Ահա այս երկաթե լոժով... տես...

Նա խփեց երկաթե ձողով և սառած կոշտը թռավ մի մետր այն կողմ:

Հետո, շարունակեց կարգադրիչը,— ահա այս փայտե թիակով կհավաքես, կկիտես... ահա քո աշխատանքը... Հասկանալի՞ է:

— Հասկանալի է,— ասում եմ ես:

Նա հեռանում է ինքն իրենից գոհ, գործնական մարդու բայերով, և ես անցնում եմ աշխատանքի:

Սշոտանքն իսկապես ծանր չէր, եթե չհաշվենք երկաթե ձողի ծանրությունը: Շուտով ես համոզվեցի, որ Աշոտ դային օժտված է մեծ հեռատեսությամբ: Մանր երկաթի սառնությունը թափանցում էր նրա անհամեմատ ավելի տաք

ձեռնոցների միջով, և ձեռներս սառչում էին, ի՞նչ կլինեիր դրուձյունս, եթե ես ստիպված լինեիր աշխատել իմ ձեռնոցներով: Նույնը կարելի է ասել նաև նրա մուշտակի մասին. իմ բամբակած վերարկուով ես հաղիվ ինձ ճամբարից նստում էի գործարար բակը և ետ. ինչպե՞ս ես պիտի դիմանայի ցրտին այս բացօթյա աշխատանքի պայմաններում: Երրորդ անգամ լինելով, ես, անկասկած, կհիվանդանայի թոքերի բորբոքումով և... և ես այս անգամ կզնայի, կհասնեի Այսլայային, Ջանիուլադյանին և մնացած հաղար-հաղարներին:...

Կամաց-կամաց իմ աշխատանքը դուր է գալիս ինձ. ես սկսում եմ հնարագետ դառնալ և կատարելագործվել, բարձրացնել իմ վարպետության աստիճանը, ես հիմա կարող եմ կարգադրիչից ավելի վարժ կերպով՝ մի հարվածով թոցնել սառած, քարի նման ամուր, բայց թեթև կոշտերը: Այսպե՛ս: Այսպե՛ս...

Երբ ես ղզում եմ, որ աշխատանքի պատճառած ջերմությունը չի տարածվում ձեռներիս և ոտներիս վրա, երկաթե ձուլը ցցում եմ ձյան մեջ և քայլերս ուղում դեպի լարիսա Սեմյոնովնայի օթևանը:

— Ես հեռվից տեսա ձեզ,— ասում է նա,— թեթև գրիչ են սովել ձեռքդ, խոսք չկա... Տաքացեք, տաքացեք... սա մի սարսափելի կոմեդիա է և ուրիշ ոչինչ...

Հետո նա ասում է.

— Ես եղա մայրերի բարաբում:

— Այո՞,— ուրախանում եմ ես,— տեսա՞ք գերմանուհուն:

— Տեսա,— ասում է նա,— ծանոթացա, պատմեցի ձեր մասին... Հիմա այս արդուկի պես մի ծանրություն եմ ղզում սրտիս վրա... Լավ կլինեիր, եթե շզնայի... Երևում է, որ ժամանակին գեղեցիկ է եղել, ինչ հիանալի, թափանցող աչքեր ունի... Ուրեմն, նրա, այսպես կոչված, ամուսինը ազդբեջանցի՞ է... Որտեղից՝ որտեղ... Երևիսան չի ապրի, չէ, նվազ է, նիհար... Եվ ի՞նչն է հետաքրքիր, գլուխը մի տեսակ երկարավուն է, ինքը սև... ասում է, որ հորն է նման, ասում է...

Լարիսա Սեմյոնովնան թողնում է արդուկը և սպիտակ թաշկինակով սրբում արցունքները:

— Լավ կլիներ, եթե շքնայի, շտեսներ,— կրկնում է նա,— աչքիս առաջից չի հեռանում:

Մի բոպե ես ինձ կորցնում եմ: Առհասարակ երբ կինը լալիս է, ես ինձ կորցնում եմ: Ուրիշ պայմաններում գուցե ես գտնեի համապատասխան մոտեցում, իսկ հիմա խելքի մոտ ոչ մի բան չեմ կարող մտածել: Ես միայն բավականա- նում եմ ասելով:

— Պետք չէ արտասվել, առանց այն էլ մեր կյանքը...

Կնիքը:

— Ճաշի ընդմիջումին մոտեցեք... ես կասեմ տեղը: Իսկ հիմա տաքացեք և ուշադրություն մի դարձրեք իմ արցունք- ներին. ես մի քիչ չէ, շատ սենտիմենտալ եմ, և ինչպես երե- վում է, բնությունն ինձ շատ է արցունք տվել. ես միշտ հար- մար առիթ եմ փնտրում թափելու այն, այլապես նրա շա- ստովյունից ես կարող եմ խեղդվել... Ուշադրություն մի՛ դարձրեք...

Ես ի վիճակի չէի անուշադրության մատնել Լարիսա Սեմ- յանովնայի արցունքները և ուշադրություն չդարձնել մանա- վանդ այն բանի վրա, որ նա լալիս էր փոքրիկ աղջկա նման, և հազիվ կարողացա ինձ ղսպել, ես ուզում էի մոտենալ փայփայել և քնորշ խոսքերով կտրել նրա լացը: Դրա փո- խարեն ես գրադվեցի գերմանուհուն բերած նվերները հանե- լով սուպրակից և դասավորելով սեղանի վրա: Ես հիշեցի մորս, նա էլ լալիս էր փոքր աղջկա նման: Մեծ հոգեբան լի- նելու Լարի: չկար նստեցնելու համար, որ իմ նոր, հազար տարեկան ձանձիբ լալիս էր ոչ միայն գերմանուհու նորածինի, այլև իր երկու գավակների համար: Լարիսա Սեմյանովնան սեղանի զգրոցից դուրս հանեց մի թերթ, խնամքով փաթա- թեց «ամիսը» և ասաց.

Ճաշի ընդմիջումին... ես կասեմ տեղը... կհանձնեք, կխոսեք... ես զճ մենք, խեղճ մենք... դուք պատրաստվում եք պետի... լավ տարացա՞ք... աշխատելիս մի՛ շտապեք, չկարձեք, եթե կատարեցիք առաջադրանքը, կհանդատանաք: Սեղ կլմեն մի նոր աշխատանքի, այնպես որ... ասե՛նք, ին- յուս Լև Աեր պիտի նստապիտ կարդում, դուք պետք է որ յու- րապրած լինե՛ք լազերային տարրական այժարետը... Ի՞նչ լավ կլիներ, եթե դուք մեղ մոտ ընկնեիք... Մենք միասին...

կխոսեինք Յանկա Կուսպլայի, Յակուբ Կուլասի մասին...
Չգիտեք որքան ծանր են անցնում օրերը, ո՛չ մի ինտիմ խոսակից, ոչ մի մոտիկ...

— Պետք է որ այստեղ մի հայ ուսուցիչ լինի, դուք չգիտե՞ք նրան,— հարցնում եմ ես:

Այո՛, Լարիսա Սեմյոնովնան մի քանի անգամ հանդիպել է նրան: Վարդան... Ճիշտ է, Կարապետյան: Հյուսիսային Կովկասից էր: Լոակյաց, քաշված մարդ էր... ոչ, առանձնապես մոտիկություն չի ունեցել... տարիքոտ մարդ էր: Նրան էտապ տարան, մի քանի օր առաջ... սպասեք, մի հայ էլ կա այստեղ... կիսադրագետ մարդ է: Եթե ես նրան պատահաբար հանդիպեմ, կասեմ...

Լարիսա Սեմյոնովնան շողացնում է ինձ վրա իր կապույտ, խոշոր աչքերը, կապում իմ գլխարկի կապերը, և ես դուրս եմ գալիս ու անցնում իմ պարտականությունների կատարման անորոշ զգացումով:

Հիմա աշխատանքն ավելի դանդաղ է ընթանում: Ես մտածում եմ գերմանուհու ու նրա դատապարտված մանկան մասին: Աչքիս առաջ կանգնում են նրա փոքրիկ արձանիկները և հատկապես Մամոյի գլուխը՝ կախված, տխուր բեղերով: Հետո ես ինձ որոտում եմ մի բանի վրա, որից ներսս տաքանում է. ես սսես դիտմամբ մտածում եմ գերմանուհու, նրա արձանիկների, Մամոյի և նրանց նորածնի մասին, որ շփշմեմ Լարիսա Սեմյոնովնայի կապույտ, խոշոր աչքերը:

Մինչ այս, մինչ այն՝ հնչում է ճաշի գոնգը: Այստեղի դոնգն է՛լ ավելի փոքր է և հնչում է ծիծաղելի՝ ճը՛նկ, ճը՛նկ: Ուրիշ է մեր ճամբարի գոնգը՝ ծանր, անգամ հանդիսավոր՝ գը՛նդ-գը՛նդ: Ես ազատվում եմ երկաթաձողի ծանր սառնությունից կամ սառը ծանրությունից և դիմում եմ դեպի...

Օդը հապեցած է հոտավետ օձառի բուրմունքով: Լարիսա Սեմյոնովնան, ըստ երևույթին, պրազվել է արդուզարդով: Նա հագել է մոթ-ծաղկավոր պղնստ և հիմա թվում է ավելի քան երիտասարդ:

— Ես իմ ճաշն արդեն ստացել եմ, գնացեք, ստացեք ձեր ճաշը, որից հետո... որից հետո կասեմ, թե ի՛նչ պետք է անեք:

Ես գնում, ստանում եմ իմ ճաշը, վերադառնում: Լարի-

սա Սեմյոնովնան ցույց տալով պատուհանից դուրս՝ ասում է.

— Ահա, տեսնո՞ւմ եք ցանկապատի եռանկյունին... Կմտ-տեսնաք համարձակ, այնտեղ մի տախտակ պոկված է... Նա պետք է որ ձեզ սպասելիս լինի, իսկ եթե շտեսնեք նրան, առաջին իսկ կնոջը խնդրեք, որ կանչեն նրան... վերցրեք ձեր սյուրպրիզը:

Գերմանուհին ինձ սպասում էր: Ես նրան տեսա երկարա-վուն, գորշ ազյալով փաթաթված, երևի երեխան՝ գրկին, ցանկապատի մոտ, ետ ու առաջ քայլելիս: Նա լսեց իմ ոտ-նաձայնը և մոտեցավ անցքին:

— Բարե, — ասում եմ, — կյուղմիլա կարլովնա... ահա այս՝ ձեզ: Շնորհա...

— Ուրախ եմ, որ տեսնում եմ ձեզ... մի՛ շնորհավորեք, դուք կարող եք միայն ցավակցել... անշափ-անշափ շնորհա-կալ եմ ուշադրության համար: Ինչպե՞ս եք, ինչպե՞ս է Մու-մուն...

— Մենք բոլորս էլ լավ ենք... Մամոն արդեն տանն է...

— Այո՞... այսօր լրացավ ութ օրը: Ծնվելիս միայն լսե-ցի ձայնը... սրից հետո լռեց. մի անգամ աչքը բացեց ու նո-րից փակեց: Ըստ երևույթին, շուղեց տեսնել իմ երեսը: Բայց լսում է. երբ կամաց ձայնով երգում եմ, կոպերը թրթռում են... չի խոսում, երևի շատ բան ունի ասելիք...

Նա փաթեթի գրեց ձյան վրա, ավելի մոտեցավ ցանկա-պատին և բացեց երեխայի երեսը:

Ա՛հա, տեսնո՞ւմ եք, հոր մանրանկարը... ականջները միայն իմն են...

Իսկ... ի՞նչ գրիք անունը:

Արանք անուն չունեն, սրանք համարներ ունեն: Ի՛նչ ես՝ Մո՞ւս եմ կանչում... Մո՞ւս...

Նրա գրավիչ, տխուր աչքերն ավելի են տխրում:

Մո՞ւս...

Ինձ հիմա թվում է, որ մի բան էլ կա ասելու կամ անե-լու ես մարումս որոնում եմ ու... գտնում: Գլխարկիս պա-արօժածքներից մեկի խորքից ես դուրս եմ հանում եռանկ-յունի, կարված նամակը:

Ով նամա՞կ... Անշափ, անշափ շնորհակալ եմ... իսկ ճի՞տ գեացիք, բարեներ մայեսարոյին, Ի՞ճահեսին... մնաս

բարով շեմ ասում, ցտեսութիւն... Շուտով երևի տեսնեմ բոլորիդ... Մումուին այդպես էլ ասեք... ըստ երևույթին, մեզ վիճակված է ապրել առանց Մուի... Ես էլ երկար շեմ ապրի, ըստ երևույթին... Բոլոր նշանները կան... անընդհատ ջերմութիւն և արշուն... իսկ արշունը սև է...

— Երևի լնդերից է, — ասում հմ ես, զոհ իմ գլուտով:

— Ոչ, ոչ, — բողբոջում է նա, — ներսից է... ինչ-որ բան այրվում է ներսս, և նրա ծխից սևացել է արշունը: Այդ կարևոր չէ: Կարևորն այն է... Ես ինքս էլ չգիտեմ, ո՞րն է կարևոր... ցուրտ է... ցտեսութիւն...

Նա կռանում, ձյուների վրայից վերցնում է փաթեթը և հեռանում հրեխան գրկին՝ անհաստատ քայլերով, իսկ ես վերադառնում հմ իմ օթեանը:

Ճաշում ենք լուռ: Միայն մի անգամ ես ինձ վրա զգում հմ կարիսս Սեմյոնովնայի ուշադիր հայացքը: Շնչե՞լն է դրժվարացել, թե ուտելը: Ես արագ զգեստավորվում եմ առանց կողմնակի օգնութեան և ինձ դուրս նետում: Քամի է բարձրացել, Հիմա ինձ մնում է ի մի հավաքել տեղահանված կոշտերը: Ես վերցնում հմ փայտե թիակը և աշխատում այնպես անհլ, որ քամին թիկունքից փչի: Շնչե՞լն է դժվարացել, թե աշխատելը: Որտեղի՞ց որտեղ՞ հիշում եմ Բալաշովի երգը:

Սիրելի՛ս, սիրելի՛ս, ես քո՞նն եմ,

Ա՛խ, այսպես էլ մոթ գիշեր...

Իզուր շէր, որ ես հիշեցի Բալաշովին, ես լսում եմ ոտնաձայներ և հետո նրա ձայնը.

— Տեսնում եմ, որ դու էլ վերջացնում ես: Մազուրովն ասաց, որ շուտով ճանապարհ ենք ընկնելու... Քամին դեմից է փչում և դժվար կլինի քայլելը... Կվերջացնես, կգաս...

Իսկ քիչ հետո՝ կարգադրիչի ձայնը.

— Ահա և բոլորը: Տեղեկանրը՝ կատարված աշխատանքի մասին, Բալաշովին տվի: Դուք ազատ եք: Կեցցե՛՛ ազատութիւնը...

Հետո նա մոտենում է ինձ և համարյա ականջիս ասում.

— Այստեղ մի մարդ կա նստած, որին տասը տարի են տվել այս բացականչութեան համար... — ու նորից կրկնում է, — դուք ազատ եք, կեցցե՛՛ ազատութիւնը...

Ու գնում է:

Ես թողնում եմ իմ ձեռքով մաքրված աշխարհամասն ու ու գնում Լարիսա Սեմյոնովնային հրաժեշտ տալու և իմ իրերը վերցնելու: Լարիսա Սեմյոնովնան անսահման ուրախ է մեր հանդիպման ու ծանոթության համար. նա հիմա գիտեի, որ Երրորդում բարեկամ ունի, թող պարագոքս չլի՛վա, այս տխուր օրվա համար նա աշխարհի շափ ուրախ է և նա բաժանվում է ինձնից նոր հանդիպման ամենաջերմ ցանկությունամբ: Նա խնդրում է ջերմորեն բարեկի մեր կոչելիտիվին, խոստանում է հետաքրքրվել գերմանուհու ճակատագրով և օգնել, որքան կարող է: Հանուն հումանիզմի: Ես մոտենում եմ նրան և համբուրում նրա ձեռքը, իսկ նա վերջին անգամ ողողում է ինձ իր խոշոր, կապույտ աչքերի փայլով և շրթթունքներով դիպչում է իմ... կարծեմ ճակատին.

— Ես ձեզ կգրեմ, եթե դեմ չեք լինի,— ասում է նա:

— Օ՛հ, ես վաղուց սիրային նամակ չեմ ստացել,— թիփխանում եմ ես,— ես շատ ուրախ կլինեմ...

Ես ձեզ կգրեմ,— կրկնում է նա խորին լրջությամբ և մեծ բաժանվում ենք:

Հիմա ես կանգնած եմ պահակատան դռան մոտ և սպասում եմ Բալաշովին, որ միասին ներս մտնենք: Քամին սուլում է բարձր ցանկապատի և փշալարերի միջով: Ձյունը սասնել է լարերի ու երկաթե փշերի վրա, և մի բույն թվում է, որ նրանք ծաղկել են ինչպես խնձորենին է ծաղկում զարնանը: Եվ նիշտ այս բույնին ինձ մոտենում է հնամաշ շորերի մեջ կարծած մի բուռ կալանավոր: Ես ուշադրությամբ նայում եմ նրա նիհար, սև, մաղակալած գեմքին և մեծ բանաստեղծի ատածի պես՝ նրա աչքերում հանում է նա, հեռու ու հարսուցատ կրկիր նաիրին:

Հա՛յ ես, քե՛ մատաղ,— հարցնում է նա, անհուն մի ցավով հայելով դեմքիս:

Հայ եմ,— պատասխանում եմ ես վախենալով, որ տեսածս տեսիլք կարող է լինել:

Հայ եմ,— հաստատում եմ նորից— Ո՞րտեղացի՞ ես...

— Ղարաբաղցի՞ եմ, քե՛ մատաղ, զարաբաղցի՞...

— Ի՞նչ գործով ես նստած...

— Ի՞նչ գործով,— հեղնում է նա ցրտից սրխսրթալով,—

ինչ գործով... բա ղարաբաղցուն էլ կհարցնեն ինչ գործով
ա նստած...

— Բա ինչո՞ւ շեն հարցնի,— հարցնում եմ ես:

— Բա դու Բալունց Հեթումի անունը շես լսե՞ր...

— Չէ, շեմ լսել,— պատասխանում եմ ես և իսկապես շեմ
լսել:

— Էդ ես եմ, որ կամ... Բալունց Հեթումին որ նստացրիլ
են ոչ՝ աշխարհը վաղուց դարմագաղան էր եղել, քե՛ մատաղ...

— Աշխարհը՝ չէ, գուցե Ղարաբաղը,— անյշում եմ ես
բանակցության:

— Բա Ղարաբաղն աշխարհ չի, ի՞նչ ա... ինձ ասել են քի
ես ուղալ քմ Ղարաբաղը պոկեմ Ադրբեջանից ու Հայաստա-
նին կցեմ: Այ քե մատաղ, ես հի՞նչ կտրող-կցո՞ղ եմ: Հի՞նչը
կտրեմ, հինչի՞նչ կցեմ: Բա սա ասելու բա՞ն ա... Բա սրա հա-
մար մարդու կհանեն տնից, հողից, աշխատանքից ու Սիրիո-
նե՞ր կըշեն, այ քի մատաղ... էն քորփեն հինչ ա, նա էլ գի-
տի, որ Ղարաբաղը, է՛է՛է՛, աթաղան-բարաղան Հայաստան
ա եղել ու Հայաստան էլ կա... Ծ՞ս պիտի կտրեմ, կցեմ...
Բո՞ո՞,— անդրադարձավ նա ատամները ցրտից շխլշխկաց-
նելով,— ցուրտը ջանս մտավ... ես քինացի... տաքերն ընկ-
նեն՝ կնստենք, կխոսենք... ասում եմ՝ տաքերն ընկնեն, միտ-
քըս լավ հասկացի... Բալունց Հեթում որ ասում են, ես եմ,
իմացած կաց...

Ու քամու հետ ղլորվելով՝ նախրյան ողին տեսիլքի նման
դյութական՝ անհետացավ մոտակա գետնափոր բարաքենե-
րից մեկում:

Ես ուշքի եմ դալիս: Որտե՞ղ եմ ես, ի՞նչ անելու համար
եկա Առաջին:

Քամին սուլում էր բարձր ցանկապատի ու խիտ փշալա-
րերի միջով, ու երգում էին փշալարերը, իսկ նրանց երգը
ժանդոս էր ու արյունոտ, իսկ արյունը սև էր:

Մոտեցավ Բալաշովը:

... Օրացույցները շեն, որոնք բերում են գարունը, ոչ էլ
աքաղաղները՝ լուսաբայը: Հաճախ օրացուցային ամենա-
ստույգ ձմռանն ավելի մոտ կարելի է զգալ գարնան ներկա-

յուրացունք, քան երբ գարուն է: Երբ ևս դուրս եկա Առաջինից, ինձ հայտնի դարձավ, որ ինչ-որ վայրում շրջում է գարնան շուէլը, և ինչ-որ տեղ գիշերը մոտենում է իր վախճանին:

Ի՞նչ անհեթեթություն: Այդ միևնույն է, թե պնդենք, որ ուժեղ երկրաշարժից հետո ծաղիկներն սկսեցին ավելի բարկ բուսել կամ նման մի բան:

Առաջինից ևս հեռացա հարստացած ևս երեք վերքով: Երգով շհասկանաք, խոսքը վերքի մասին է: Եվ խոսքը հարստության մասին է:— Պարագո՛քս,— կասեր Լարիսա Սեմյոնովնան: Թող այդպես լինի: Առաջին վերքը հասցրեց ինձ նույն Լարիսա Սեմյոնովնան իր կապույտ աչքերի լուսավոր արջունքներով: Ի՞նչ մեծ հարստություն: Երկրորդ վերքը ավելց ինձ գերմանուհին, ինձ խոցեց նրա կերպարանքը, նա տառապանքից քարացած աստվածամոր կերպարանք ունեւր, որի սրդին խաչվել է յոթ անգամ... երրորդ վերքը ևս ստացա իրեն Բալունց Հեթում անվանողի անանուն, հետո ու հարազատ ցավով լեցուն աչքերից:

Ու Աշոտ դայուն պատմեցի այն ամենի մասին, ինչ տեսել ու լսել էի Առաջինում՝ մի օրվա ընթացքում: Մամոնյին պատմեցի մի քիչ այլ կերպ: Ընդհանրապես նման գեպքերում չպետք է վախենալ ստից: Վատ է, Լեթ դու ստում ևս ի նպաստ քեզ, մի օգուտ ստանալու համար, բայց երբ դու ստում ևս հօդուտ մերձավորիդ, դա պետք է համարել անձնագորհություն: Ամենասարսափելին դա, իշարկե, պետական ստան է. կոպիտալիստական և իմպերիալիստական կարգերը ձեզ սրինակ: Ու Մամոնյին ասացի, որ իր խանութը շա՛տ, շա՛տ բարեկեց և ասաց, որ թող շմտածի ոչ մի բանի մասին և որ շուտով կարժանանան իրար տեսություն: Գալով ռոճուկի, ևս ասացի, որ այո՛, այո՛, աչքովս տեսա, որ իրեն շատ նման է և միայն ականջները մայրենական են: Մամոնյուտ պղպղկեց, այնքան, որ նրա բեղերը դողացին: Նա համարեց իմ մի աչքը և ասաց,— երանի՛ք երկու աչքերին: Մամոնյուտ շուտով օգտվել տրամաբանությունից, լստ որի, եթե խանութը վերադառնում է, ուրեմն երեխան... նա բարվոք համարեց իրեն հանձնել երջանիկ անպիտուկյան կամ՝ տինչ կլիտի, թող լինի՞ փիլիսոփայական ինքնահոսի: Շնորհակալություն Մամոնյին, այլապես եթե նա քրքրեր խնդիրը, ևս

հանուն անձնվիրության, նոր ստեր պիտի հնարեի, սուտը ստով փրկելու համար: Բառախաղ չէ՞ ժամանակակից, ապրող մի իմաստունի այն ասույթը, ըստ որի՝ սերը սիրով կարելի է պահպանել, սուրը՝ սրով, իսկ սուտը՝ ստով: Իհարկե, եթե ես իրավունք ունենայի բարձրանալու պահակալին աշտարակը, ես այդ բարձրությունից կթքեի հիշյալ իմաստունի վրա. բայց դա կապված է տեխնիկական անհաղթահարելի դժվարություն հետ: Ես չեմ կարող աշտարակի բարձրությունից թքել ինքս ինձ վրա:

Երբ ես Աշոտ դայուն պատմեցի Բալունց Հեթումի մասին, նա փորձեց ծիծաղել, բայց դա նրան չհաջողվեց: Նա երևի բավականանար ժպտալով, բայց դա էլ բանի նման չէր: Նա նայեց ինձ խոնավ, ավելի ճիշտ կլիներ ասել՝ տամուկ աչքերով, որտեղ չէր կարելի շղզալ անսահման ցավ ու դառնություն: Նա հազաց և բարձր, ոչ իր ձայնով հարցրեց.

— Հետո՞, հետո՞... էլ ուրիշ ի՞նչ տեսար...

... Երկուշաբթի առավոտյան բրուտանոց մտավ մեր վեճականգնված քառյակը լրիվ կազմով: Ինչպես հաճախ, այսօր էլ մենք, կարծես նախապես պայմանավորված, որոշել էինք այնպես պահել մեզ, կարծես ոչինչ չէր պատահել և բացվել էր մեր նախկին, սովորական աշխատանքային օրերից մեկը, երբ մենք անխոս կամ հաճախ կես խոսքից հասկանում էինք իրար և կատարում մեր գործը՝ հաշտ իրար, աշխարհի և մեր ճակատագրի հետ:

Առաջինը Մամոն խախտեց շքրված պայմանագիրը: Նա բրնձնջալով, մրթմրթալով, ախ ու վախ անելով գերմանուհու գործերի գալերեյան փոխադրեց իր անկյունից հանդիպակաց անկյունը և դասավորեց յայն մի տախտակի վրա: Հետո կարդի բերեց իր անկյունը. թրջված ավելով սրբեց վոշին, վոշեց նորից իր շուլ ու փայասը, մի ծխախոտ ծխեց, իր աստղիկից մախորկայից էլ գառը մտքերում և շորանոցից դուրս եկավ այն բոպեին, երբ ես եռացրած ջրով ուշքի էի բերել սառած հողը և պատրաստվում էի տաշտ մանել: Նա մոտեցավ ինձ և Աշոտ դայուն լսելի ձայնով ասաց.

— Երեկ մենք հանդատանում էինք, դու աշխատեցիր, էսօր քո հանդատանալու օրն է... ինչ-որ պետք է, ես կանեմ...

Ես պիտեի (օ՛...), ես գիտեի, որ սերը փոքրատառ մարդուն դարձնում է մեծատառ, բայց այսքա՞ն մեծատառ: Ճի՛շտ, ճի՛շտ, ես այդ շէի սպասում: Ես այդ շէի սպասում:

... Մամոն վերջնականապես ձևավորեց իր սեփական լուվրը: Բոլոր արձանիկներն ու բյուստերը դասավորված էին այնպես, որ իր անկյունից նայողը կարող էր տեսնել բոլորին: Առաջ նա անանուն կամ «Լուսմիլայի դոստը» բյուստը տեղավորել էր այնպես, որ շերեարյ Հիմա նա էլ ստացել էր երևալու քաղաքացիական իրավունք: Մամոն Աշոտ դայուն հրավիրեց իր ցուցահանդեսի բացմանը, որին ներկա եղանք նաև ես և Իոնասը խորհրդակցական ձայնի իրավունքով: Աշոտ դային բարձր գնահատեց Մամոյի աշխատանքը: Նա հատկապես շեշտեց, որ Մամոն շատ ճիշտ է վարվել «Լուսմիլայի դոստին» պատվավոր տեղ տալու համար, այն էլ իր կողքին: Այս կապակցությամբ Մամոն հայտարարեց մեծահոգաբար:

— Հալբա՞թ, օ դա աղամ դըր... Իհարկե, նա էլ մարդ է...

... Մամոն վերստուգեց իրեն ոտից-գլուխ: Ունամաններից մեկը տվեց նորոգելու, շորերի վրա երևացող պատահական կամ պատճառարանված ճեղքվածքները լիկվիդե ըրավ, կարգի բերեց բոլոր օղակ-կոճակները... խոհանոցի պատուհանի սպիտակ մեջ իրեն դիտելով, նա մտածեց, որ վատ չէր լինի, եթե մի փոքր բարեմշակման ենթարկվեին բեղերը, բայց ինչպե՞ս: Ինքը չունեի համապատասխան գործիք այդ գործողությունը կատարելու համար և եթե ունենար էլ, երբևէ ձեռք չէր բարձրացնի սեփական բեղերի վրա: Կառապանների, կոշիկաբանների և այլ արհեստով զբաղվող խոհարար մարդկանց համար բեղը տղամարդության և ընդհանրապես մարդկության խորհրդանշան է՝ ի հարկին, նրանք, նամուզելու համար իրենց հաճախորդներին՝ երգվելիս՝ չլին անձանկ ստացնի ո՛չ ասածուն, ո՛չ էլ որևէ գերբնական ուժի, նրանք սպարդապես սեփական բեղերի վրա են երգվում, և դա հնչում է ափե՛լի ազգու և համոզիչ: Մնում է հույսը դնել սափաբե՛լ: Երբ վրա Այն էլ կա, որ Մամոն ոչ մի դեղով սափարիչի հետ բանակցությունների մեջ չի մտնի՝ նյութ ունենալով

սեփական բեղերը: Ամենից շատը սափրիչն ինքը պիտի զըլխի ընկնի և շխլշխկացնի մկրատը Մամոյի բեղերի լայնությամբ ու երկարությամբ, իսկ ինքը ձևացնի, որ ոչինչ չի նկատում: Սակայն որտեղի՞ց գտնես նման իմաստուն սափրիչ:

Ա՛յս է բանը:

Մամոյի պահեստը կենդանության նշաններ է ցույց տալիս: Երևացին փոքր ու միջին որակի կարտոֆիլներ, այլև երկու մեծ գլուխ սիրիբոյան շաղգամ, որին տեղացիները տուրներպս են կոչում: Ըստ էության, վերջինս քաղցր բողկ է, մարդիկ այն սահմանել են խողերին կերակրելու համար, սակայն մարդը գիտն նրա հարգը և ուտում է սիրով, մանավանդ եթե քաղցած է: Այդ կողմից խողերն ավելի նեղսիրտ են, եթե հավատանք այն բանին, որ խողերը նարնջի հարզը շղիտեն: Իսկ երբ Մամոն ձևոք բերեց նաև մի քանի մանրագլուխ սոխ, իրեն հարուստ և ապահովված զգաց ազարակատիրոջ նման, մի անգամ ևս հաստատելով երջանկության հարաբերականության ահմեղյան տեսությունը:

Մամոն մե՛ծ, մե՛ծ պատրաստությունների վրա է:

Մամոյից ամեն բան կարելի էր սպասել, բացի երգելուց: Եթե ընդունենք, որ երգը մարդու հավիտենական ուղևկիչն է նրա և՛ լավ, և՛ վատ օրերին, ապա Մամոն մենակ էր, Մամոն երգ շուներ: Երբ աշխատելիս Աշոտ դային քթի սակ «Ձախորդ օրեր» էր քաշում, երբ Սանոն իր «Քննիչ Տիգրանից» կալանավորական արիաներ էր երգում, Աշոտ դային գտնում էր Մամոյին:— Մամո՛, մի բան էլ դու սասա...— Պատասխանը մեկն էր,— Մամոն իր կյանքում մի անգամ է երգել, ուստա, այդ բռնվելու առաջին օրն էր... մեկ էլ կերպրի, երբ կազատվի... Չե՛, մի՛ օտիպեք, չի երգի Մամոն, ինչպես չի երգի ահա այս անշունչ կավր: Բայց եկավ դերմանուհին և նրա մատներին տակ անշունչ կավր շունչ առավ ու երգեց: Բավարարո՞ւմ էր այդ երգը արվեստի բարձր պահանջներին և ինչ չարժույթ, այդ շէր կարևորը, կարևորն այն էր, որ կավր երգեց, իսկ Մամոն... Մամոն լուռ մնաց:

Ինչպես ամեն բան, առաջինը Թոնասը նկատեց: Այդ ճա-

շի ընդմիջման ժամանակ էր: Մամոն քաշվել էր շորանոց, իր անկյունը, իսկ մենք երեքս զբաղված էինք... Եթե ճիշտը խոսենք, ոչնչով չէինք զբաղված, իսկ եթե զբաղված էինք, ապա զբաղված էինք ոչինչ շանելով: Ինչ-որ բան կասկածելով՝ Իոնասը շորանոցի դռան նեղ բացվածքը քիչ լայնացրեց, ապա մոտեցավ մեզ և շշուկով հաղորդեց.

— Երգում է... իմ ականջներն ինձ շեն խարում:

Նախ Աշոտ դային, ապա ևս առանց նկատվելու մոտեցանք, ականջներս սրեցինք... Իսկապես, ինչ-որ երգի ինչ-որ հնչյուններ հասան մեզ ու հանգան: Հիմա որ՝ ոչինչ չի լսվում: Մենք նայեցինք միմյանց և լուռությամբ որոշեցինք Լզաժը համարել խաբկանք ու հայլուցինացիա: Անցավ ևս երկու օր: Առաջինում աշխատող մեր ճամբարի գրասենյակային աշխատողների միջոցով խուլ շշուկներ հասան փոքրիկ Մուրի խիստ անժամանակ մահվան մասին: Մեր եռյակը հանկարծակիի չեկավ. Լարիսա Սեմյոնովնան արդեն ինձ հաղորդել էր այդ տխուր լուրը: Մենք որոշեցինք Մամոյին ոչինչ չասել այդ մասին: Մամոն շրջում էր մռայլ ուրվականի նման, աշխատում էր ամենայն բարեխղճությամբ, անզամ շեշտված եռանդով, և այս մեզ ավելի էր անհանգրստացնում, քան եթե թերանար իր պարտականություններում: Նա ավելի շատ էր առանձնանում իր անկյունում: Մի երկու անգամ ևս նկատեցի նրան աղոթելիս, երեսը դեպի հարավ, ծնկաչոր, բայց այս մասին ինքս էլ չգիտեմ ինչու՝ անզամ Աշոտ դայուն ոչինչ չասացի: Ի՞նչ կար զարմանալու. գուցե այն, որ առաջներում նա լե՛ր աղոթում և հիմա՞՛ կ փորձում կապ հաստատել մեծն ալլահի հետ... դարձյալ երևույթը միանգամայն բնական է և բանական. հայտնի է, որ կան մարդիկ, որոնք աստծուն հիշում են, երբ ընկնում են նեղ կացության մեջ: Դյուժինգրադում, ինչպես հիշում ենք, ապրում էին գանազան մարդիկ, զանազան հասկացողությամբ: Կային հավատացյալներ և կային երզվյալ աթեիստներ: Այս բանը շեշտվեց, երբ մեր կամերան բերին էջմիածնի հողերականներից մեկին: Կալանավոր հողերականի ներկայությունը բավական եղավ, որ երևային հականեր և համաներ: Համաները շրջապատեցին տեր հորը գուրգուրանքով և հարգանքով: Դյուժինգրադի բնակիչները չերթով հերթապա-

հում էին. այս հերթապահությունը կայանում էր այն բանի մեջ, որ օրվա երկու հերթապահներն ավլում էին կամերան, հետևում մաքրությանը և, որ ամենից կարևորն է, առավոտյան և երեկոյան, երբ մարդկանց տանում էին զուգարան, առաջից հանդիսավոր կերպով քայլում էին երկու հերթապահներ, նշանավոր թիթեղե ամանի երկու ականջներից բռնած: Համաները միջնորդություն հարուցեցին, որ կամերկոմը, որպես բացառություն, ազատի հոգևոր հորն այդ ան... ան... անհարմար աշխատանքից: Անաստվածները ծառացան այս միջնորդության դեմ:— Մեր մեջ,— սուսցին նրանք,— կան կուսակցական և կառավարական պատասխանատու աշխատողներ, որոնք տանում են այդ պղնձն ան... ան... անհարմար ամանն առանց քաշվելու: Ի՞նչ բացառության մասին է խոսքը: Ո՛չ մի բացառություն:— Համաները ելքը գտան. երբ դալիս էր տեր հոր հերթապահության օրը, շարքային հավատացյալներն իրար ձեռքից խլում էին ավելն ու ամանի ականջներից մեկը՝ հակառակ տեր հոր բողոքներին: Դրա փոխարեն հավատացյալներն ազատ կերպով և առանց քաշվելու օգտվում էին հոգևոր հոր հոգևոր ծառայություններից. նրանք ամեն օր, հերթով, մի կերպ գտնում էին տեր հոր ականջներից մեկը և պատմում իրենց տեսած երազը: Տեր հայրը մեկնում էր հրազները գիտական ամենարարձր մակարդակով: Աթեիստները նայում էին այս արարողություններին անսքող արհամարհանքով. հատկապես քաղխորհրդի նախագահը, «Ճապոնացին», տանելով շէր տանում հավատացյալների միամտությունն ու «փարաջավորի ժուլիկությունը»: Բայց... բայց ամեն ինչ հոսում է, ամեն ինչ փոխվում: Մի օր, վաղ լուսաբացին զարթնած մի երկու կայանավորներ շահավատացին իրենց աչքերին: Մեծ դժվարությամբ «Ճապոնացին» կարողացել էր զգուշությամբ, հաղթահարելով դժվարությունները, հասնել տեր հորն ու կոացած, շշուկով պատմել իր երազը: Ինչ խոսք, տեր հայրն ընդունել էր նրան քրիստոնեական մեծանորությամբ և անհիշաչարություններ ու տվել նրա երազներին սպառիչ բացատրություն: «Ճապոնացու» «զարձը» Դյուժինյորպոմ տարածվեց կայծակի արագությամբ և դրանով էլ սառույցը շարդվեց: Դյուժինյորպոն ունեցավ իր խոստովանահայրը, որին հավա-

տում էին և՛ հավատացյալները և՛ անհավատները: Մամոն
աթեիստ չէր, Մամոյի կապերը կարող էին ալլահի հետ թու-
լացած լինել, բայց հիմա, երբ նա ապրում էր հոգեկան ծանր
տազնապներ, ձեռքը նետել էր աստծո փեշին: Ի՞նչ կա զար-
մանալու:

Իսկ հիմա...

Այո՛, խուլ պետք էր լինել շսելու համար Մամոյի երգը
չորանոցից: Մամոն երգում է: Սա երկու անգամ երկու՝
չորսի պես պարզ է հիմա: Մնում է պարզել, թե ի՞նչ է եր-
գում: Այդ էլ դժվար չէ: Նա հիմա երգում է ինքնամոռաց
եռանդով, մի ձեռքն ականջին, զլուխը ցնցելով. երգն էլ ծա-
նոթ է, ծանոթ ու տարածված:

Մի՛ լա, աչքի՛ս լույս, մի՛ լա,
Օր է, կանցնի, մի՛ լա,
Ով որ փակեց այս դուռը,
Մի օր կբանա,— մի՛ լա...

— Ադ-լամ՛ա, ախ, աղլա-մա՛... — քաշում է Մամոն, և
ապա տիրում է ծանր մի լուսթյուն ոչ միայն շորանոցում:

— Օղը դժվար է,— կասեր Իոնասը:

ՎԵՐՋԱՐԱՆ

Հինգշաբթի ս.ուսվոսյան, երբ բրուտանոցի դուռը մոմոտ-
լով կիսարացվեց ու ներս սահեց հանդած աշրերով զերմա-
նուհին, անիվները, չդիտես ինչու, լուցին, իսկ ես, մինչև
ծնկներս խրված կավահողում, անշարժացա: Իմ ողնաշարի
երկարությամբ օձի նման մի սառնություն գալարվեց: Կա-
վր սառն էր երևի, պետք եղածից ավելի սառը: Գերմանու-
հին նետեց իրեն ամենամոտ նստարանին, իսկ նրա առաջ
ծնկաչոք ընկավ Մամոն: Եղե՞լ եք ամուսնը Սիրիբի խորին
տայգաներում, ուր շի շարժվում ոչ մի տերև, ուր տիրում է
մի այնպիսի սպառնական լուսթյուն, որ թվում է, թև հողա-
յունդը հասել է կորստյան եզրին ու հիմա շունչը պահած
սպասում է անհղ ակնթարթին... և ճիշտ այդ պահին ան-
հայտ մի ծառի անհայտ բարձունքից լուսթյունը խոցոտում

է անհայտ մի անտառային թռչուն... նա արձակում է ինչ-որ ազդեցութիւն կոխնչ, մի ձայն, որ ողբ շէ՛ր, երգ շէ՛ր, լաց շէ՛ր. չգիտես ինչ է: Չէ՛, դուք չեք լսել այդ ձայնն ամառային տաշ-գայի խորունկ խորքից. հեռակարար և չեք կարող պատկերացնել, թէ ինչպէս էր լալիս Մամոն, իսկ Մամոն սրտակեղեք ձայներ էր հանում այդ անանուն, անհայտ, վախեցած թռչունի նման, որը ողբ շէ՛ր, երգ շէ՛ր, լաց շէ՛ր. չգիտես ինչ էր, սակայն ինչ որ էր՝ սարսափելի էր, սարսափելի:— Խեղճ իմ Մումու,— ասում էր գերմանուհին՝ շոյնլով նրա գլուխը.— մնացինք քեզ հետ որբ, առանց Մուի, շուտով ևս էլ կգնամ, ի՞նչ կլինի քո ճարը:

Այդ դեռ բավական չէր, կարծես բրտաանոցի խորշերից ճուղուր ճռուց ծանր ու հիվանդագին, ու զեռ պզտոր աւագ-կինների միջից կարելի էր տեսնել, որ խոշոր, հուղարկաժութեան նման դանդաղ ու ծանր փաթիլներով ձյուն սկսեց իջնել հանդիսավոր ու օրորուն, ու զեռ՝ գործարար բակի սղոցարանից էլիկարական հոսանքով նոր աշխատանքի դրոված սղոցը սուր ու հիստերիկ ճշաց ու լոնց, ու զեռ՝ ևս նայեցի Աշոտ դայուն և Իոնասին, նրանց վիզը ու գլուխներն անշափ նման էին գերմանուհու կերամած գլխարանդակներին:

... Ծաշի բնդմիջումից հետո նորից պատվում էին անիվները ու բրտաանոցում հաստատվում է աշխատանքային առօրյան: Գերմանուհին վերջրեց մի մեծ կտոր կավ և դողացող մատներով երկար ու խնամքով մշակելուց հետո հաստատեց այս քառակուսի տախտակին, ապա մատներով, փայտե ձողիկներով ու շեղբերով սկսեց շնչավորել անշունչ կավը: Ավա՛ղ, այս անգամ կավը շնչեց, որովհետև ա՛յդ էր պահանջում արձանագործուհու նոր և երևի վերջին ներշնչումը:— Գորշ կավի խորդուրորդ ֆոնին հանգում էր անշունչ, քիչ երկարավուն մանկական մի գլուխ:

Իոնասն է ժամանակ գտել, թե՞ վառարանն է խուլ երգում. կեսգիշեր է, բայց արագադներն անգամ գիտեն, որ լուսաբացը հեռու չէ: Իսկ ևս մարդ տեղովս հուսահատվել էմ:

20 մայիսի—5 օգոստոսի

1965 թ.

Պալանգա—Վիլնյուս

ՄՇԵՑԻ ԱՌԱՔԵԼԸ ԵՎ ՈՒՐԻՇՆԵՐԸ

Աշոտ Դային ամեն ինչ գիտեւ:

Նա գիտեւ, թե ի՞նչ պատճառով ճամբարն ահա երրորդ օրն է, ինչ հաց չի ստանում, և կալանավորները սնվում են խաշած կարտոֆիլով, և ինչո՞ւ խաշած կարտոֆիլը մի քիչ քաղցրավուն է, նա գիտեւ, թե ինչ կապեր կան կալանավոր բժիշկ Տրախտենբրոդի և հիվանդանոցի տնտեսվար Մավրինի միջև, թե ի՞նչ բժշկական նկատառումներով հիվանդ կանանց բաժնում անհրաժեշտ համարվեց տախտակներով մի մահճակալի տարածութեամբ տոանձնասենյակ ստեղծել և այդտեղ պառկեցնել հատկապէս կալանավորուհիներին, թե ինչո՞ւ երրորդ բարաքի ավագ Իվանովին հանեցին, քշեցին ընդհանուր աշխատանքի և նրա տեղը նշանակեցին անհամեմատ երիտասարդ և առողջ Միրբաբաևին, Աշոտ դային գիտեւ, թե ինչո՞ւ Զամանովի մահից հետո Իմամ Ալին զգալիորեն աշխուժացել է և որտեղի՞ց նրա հագին երևաց թաւածըր, մոխրագույն մի վերնաշապիկ, գիտեւ և այն, որ Զիտայից եկած վերջին էտապում մշեցի մի հայ կա, որի անունը Առաքել է, աղգանունն Ութուճյան, և որ նա նշանակված է հինգերորդ բարաքի օրապահ:

Կարճահասակ էր, նեղ ճակատով, նեղ աչքերով, մի քիչ շեշտ, նապոլեոնի քթի նման կեռ քթով, մուտ վաթսուն տարեկան, դանդաղաշարժ... Երբ ևս մտա հինգերորդ բարարը, նա նստած էր երկհարկանի փայտե մահճակալի առաջին հարկին, իր անկողնու վրա՝ ինչ որ բան էր գրում: Նրա մահճակալը գտնվում էր դռան ճիշտ դիմացը. այդ երևի նրա համար, որ լավ տեսներ եկող-գնացողներին: Բարարում մարդ չկար, օրը կիրակի էր, իսկ կալանավորները զեռ չէին վերադարձել աշխատանքից: Ես տեսա նրա կիսա-զեմքը՝ հակված խավատախտակին դրած թղթին: Լսելով երևի իմ ոտնաձայնը, նա զլուխը շարձրացրեց, շնայեց, դրա փոխարեն թանձր արևմտահայկական շեշտով, բարձր ձայնով, հարցրեց.

— Ա.Մտո՞տակոյ...

— Տուկոյ-մակոյ չկա, ևս եմ,— պատասխանեցի գրեթե ուրախ ձայնով, հազար տարվա ծանոթի պես:

— Իսոս-քրիստոս,— արտասանեց մշեցի Առաքելն առանց իրաչակնքելու,— ո՞վ ես, հա՞յ ես... նստի, նստի մոտս... Բեկլար կըսեր, որ լազրո հայեր կան... է՛հ, հայ որտե՞ղ չկա, որ... որտեղացի՞ ես... Բեկլարին կը ճանչնա՞ս:

— Ոչ,— պատասխանեցի ես,— չեմ ճանաչում:

Սկսվում էր այն, ինչ չէի սիրում, հարցաքննություն: Առաքելը շէր փոխել իր դիրքը, դեղնագույն կարճ մատիտի կտուցը գրել էր դեռ չզրված թղթին և թվում էր, թե պիտի գրի ասնի իմ պատասխանները: Ես թռա հարցի վրայով:

— Նամա՞կ ես գրում:

— Նամա՞կ... չէ, ի՞նչ նամակ, լաո, ոուտերեն գրել գիտե՞ս...

— Գիտեմ,— պատասխանեցի ես:

— Ասա՛ Աստված քեզ ուղարկեց ինձ մոտ: Ահան, նստի... էս թուղթ, էս՝ մատիտ: Ես ասեմ, դու գրի...

Ես անցա իմ պարտականության կատարմանը:

— Դառագոյ Անքառամ,— թելադրեց մշեցի Առաքելը:

— Դառագայա Անքառամ,— բարձրաձայն արտասանեցի և գրեցի ես:

— Վայ, մոռցա... կնիկարմատին «դառագայա» կըսեն... համա որ կըսեն «թանկագին հայր Ֆլանքյաս»՝ էնոր իշտե պառագոյ» պիտի բսես...

Առաքելը կարիք չզգաց ավելի պարզ խոսալու, որովհետև այդ այն ժամանակներն էին, երբ լայնածավալ աշխարհում ընդամենը մեկ «թանկագին հայր» գոյություն ուներ...

— Դառագայա Անթառամ, ահան նստած սաղ-սալամաթ և սրտով ուրախ ու հոգով ձեզ հետ՝ նամակ կը գրեմ... գրի՞ր...

— Գրի...

— Անթառամ ջան, իմ մասին մի մտածեք... թող Աստված անպակաս անի մեր մեծ հոր օրն ու արևը: Ես շատ և շատ լավ եմ, մենակ կակուղ հացից զահլես գնացել է, մի երկու կիլո շոր սուխարի ուղարկի, ջրով կակղցում, ուտեմ: Թե ուժդ կպատի՝ շաքար, սխտոր, մի խոսքով, տես... գրի՞ր...

— Գրի:

— Անթառամ ջան, մի տես տաք շորից, շորաբից, ֆայկա-յից-բանից, ի՞նչ կարաս զրկես, մտքովդ շանցուս, որ մեզ

քաղցած ու մերկ կը պահեն, փառք մեր— իշտե էստեղ գրի՛
«դարադոյ» հոր, մենք շատ լավ կապրենք, մենակ ասածներս
ուղարկի: Սերոբին ու Վահանին ըսե, որ թրաշելու ժամանակ
մուշտարիներին հետ շատ շխտսեն. խոսելուց՝ վնասից գատ
օգուտ չկա... Գրի՞ր:

...

— Գրի, լաո, Մրտոյենց Օհանես Օրթուշալի բանալի մեջ
մեռավ... իմ աչքի առաջ...

— Կարիք չկա այդ մասին գրելու,— ասացի ես,— այդ
տեղեկութեան համար կարող են նամակը շուղարկել:

— Լավ ըսիր, մի գրի,— արագ կողմնորոշվեց մշեցի Առա-
քելը:— Գրի, շատ բարե Սերոբին, Վահանին, հարսներուն,
թոռներին, բարեկամ ծանոթներուն... մեր սիրուն Թիֆլիս
քաղաքին... մեր իմաստուն հայրը... իմաստուն ոուսերեն
ի՞նչիս կրսեն...

— Մուղտի...

— Չէ՛, մուղտի մի՛ գրե, թիֆլիսեցի մարդ է, շառի մեջ
կընկնենք...

Ես հասկացա հեռատես մշեցուն. «մուղտի» բառը հիշեց-
նում է թիֆլիսում շատ աբաթաված «մուղտիկ»-ին, որն
ամենևին կապ չունի իր իմաստով՝ իմաստութեան հետ:

— Մեր մեծ հայրը չի թողնի, որ մենք սիրիներում կո-
րենք գնանք... և մի օր կարժանանք իրար տեսութեան: Գրի՞ր:

— Այո:

— Որով մնամ ձեր բոլորի կարոտով տանջվող... տուր,
ստորագրեմ...— Նա վերցրեց նամակը, բառ առ բառ, տող
ստ տող կարդաց անձայն, շրթունքները միայն շարժելով և
ստորագրեց ուստական անվարժ տառերով:

— Շատ ապրես, լաո, մեծ ցավից ինձի ազատեցիր...
քանի՞ տարեկան ես... է՛, ջահել ես... անունդ ի՞նչ է... ո՞ր-
տեղացի ես... է՛է՛է՛, լաո, Վահան ուր, Սիրիբն ո՞ւր...

Նա խփեց իմ ծնկին, ծանր ու դանդաղ վեր կացավ տեղից,
մատիտը, նամակը ու խավաթուղթը տեղավորեց փոքրիկ
արկղում և ասաց.

— Գնեալնի հմ... հատակը լվալ, մաքրել, թափել... իշ-
տե... իմ հերն ու մերը ինձ աշխարհ բերին, որ գամ էս սի-

բիրներ զնկալնի դառնամ... երթանք, երթանք. զուրս նստենք,
քիչըմ ժղլենք:

Ժղլենք,— այս երևի նշանակում է՝ զրուցենք:

Մենք նստեցինք հինգերորդ բարաքի մուտքի մոտ՝ երկու հոգիանոց նստարանին: Ամուսվերջի ժլատ արևը զուր էր ճգնում տաքացնել ճամբարի անհանգիստ բնակիչներին: Այստեղ-այնտեղ շրջում էին նրանք խմբով կամ առանձին-առանձին, նրանք, զործարար բակի արհեստավորներն ու աշխատողները, հիվանդութան պատճառով ազատվածները, ինչպես նաև ամեն տեսակի աշխատանքից միշտ ազատ ճամբարային ազնվականները՝ քրեական հանցագործները:

Մոտ մի ժամ «ժղլելուց» հետո, ես հրածեղտ ամի մշեցի Առաքելին և վերադարձա իմ բարաքը: Աշոտ դային շկար, ես ուզում էի նրան մասնակից դարձնել այս նոր հայի ճակատագրի պատմությանը: Ես բարձրանում եմ երկրորդ հարկի տախտակամածին, պառկում եմ անկողնուն և մտքով տեղափոխվում եմ Թիֆլիս:

Այնտեղ, Մխալյովսկի փողոցի վրա, Վարանցովի հրատարակից ոչ հեռու, փոստին շհասած, հենց փոստի թևի վրա կա մի փոքրիկ, երկու հայելիանոց վարսավիրանոց: Այնտեղ աշխատում են մշեցի Առաքելի երկու որդիները, Սերոբն ու Վահանը: Ես տեսնում եմ նրանց իմ մտքի աչքերով ու շփուտս ինչու, նրանք ինձ թվում են բարձրահասակ, գեղեցկադեմ: Հավլարբում, Շաքարովսկայա փողոցի վրա նրանց տունն է, այնտեղ ապրում է Անթառամը, նրա երկու հարսները, կոնդ-կլուզ թոռները: Լավ են ապրում, Ասածուն փառք, տանը տիրում է համերաշխություն, ամեն կերակրի բլղուրով փիլավ են պատրաստում, մածնով անուշ անում, հիշում իրենց Մուշր: Գաղթից հետո, երբ նրա ընտանիքը մի բանի բաղար փոխելուց հետո հաստատվեց վերջնականապես Թիֆլիսում, Առաքելը «Սիմպատիա» ռեստորանի խոհանոցում աշխատեց, հետո մի երկու տարի Շեյթան-բազարում մի շայխանա բացեց և մուզ թեյի հետ վաճառեց նաև Մշի բլղուրի փիլավ: Նստում էր Առաքելը շայխանի սեղանի մոտ, հաճախորդներից փող ստանում, հետևում թեյին ու փիլավին, իսկ Սերոբն ու Վահանը բավարարում էին հաճախորդների պահանջները: Լավ փող աշխատեց, տուն

դնեց Հավլարարում, էլի աշխատեց, բայց տուրքերի աճող ծանրութեանը շղիմանալով, ծախեց շայխանան, իսկ տղաներին սովեց սափրչանոց՝ աշակերտ: Երբ փրապետեցին այդ արհեստին, նրանք հերթով անելիները փորձեցին իրենց հոր երեսի վրա: Առաքելը գոհ մնաց, զովեց իր զավակներին վարպետութունը, հանեց սև օրվա համար խնայած փողը և Միխայլովսկու վրա գնեց երկու հայելիանոց այս սափրչատունը, իսկ ինքը դարձավ քաղաքի հիվանդանոցներից մեկի գիշերային պահակը:

Երբ սափրչատունը ձեռք բերեց բարի համբավ և լավ եկամուտ, Էդրայրները գտան, որ ժամանակն է իրենց հորը հանգստի կոչել: Այդտեղից էլ սկսվեց դժբախտությունը: Աշխատանքի սովոր Առաքելը նեղվում էր պարապությունից, գնում էր Ալեքսանդրյան այգի, նստում ժամերով, հանդիպում հայրենակիցների, ծանոթների, զրուցում սարից-ծորից, գալիս իր տղաների արհեստանոցը, այստեղ էլ նույն պատմությունը մինչև ուշ երեկո:

Առաքելն ինչպե՞ս հիշի, թե ո՞ւմ է ասել, թե Անդրանիկի մոտ վեց ամիս զինվորություն է արել, կամ ո՞ւմ է ասել թե...

— Կտո, դու ինձ մի բան ասա, Անդրանիկին գովելու համար մարդու կը բռնեն սիբիրեն՞ր կուղարկեն,— հարցրեց ինձ Առաքելը և տեսնելով, որ չեմ պատասխանում, ամբողջից իր գիրքերը,— աշխարհ գիտե, որ Անդրանիկ հերոս էր, աշխարհին հայտնի է, որ Ղարս, Արդահան Հայաստանի բաղաճներ են եղել, թուրքերն եկան գավթին, ժողովրդին էլ մորթին, ղշին...

Սի Առաքելը ապացուցելու համար իր միտքը, աջ ձեռքի ափով խոփեց ձախ ձեռքի ափին, ապա ձախ ձեռքի ափով՝ աջին, ավելորդ դարձնելով ամեն պարզաբանում:

— Մխալ գործ են բռնել,— ասաց Առաքելը,— ես չե՞ դու, Լսթան մարդ ամեն ազգից որ բռնել, բերել են էստեղ, կը շարչարեն, ամեն մարդու ետն մի ութ-տաս լացող էլ թողեր են քաղաքների, գյուղերի մեջ... չկա մի տուն, որ յարալու չլինի... ի՞նչ մի պատվավոր բան է յարալու ժողովրդի վրա թագավորելը...

Խշտիկի վրա նստե, երկիր կը կառավարե, խշտիկի վրա ետսն՞ կը լինի, օղուլ... շատ էլ... շատ էլ որ Անդրանիկի

մոտ ծառայել եմ, շատ էլ, որ ըսեր եմ Վանն ու Մուշ հայկերին է եղե...

Խե՛նթ է այս Առաքելը:

* 23

...Եկավ Աշոտ դային: Ինչպես միշտ, նա արկղից հանեց հին ու նոր նամակները և սկսեց կարդալ:

— Ո՛ւր են մտքերդ, արևդա,— հարցրեց նա ինձ: Այս վերջին տիտղոսը ես ստացա երկու շաբաթ առաջ, կալանավորուհի Լյուդմիլա Շարթի կապակցութեամբ: Լյուդմիլան նկարչուհի էր, նա ավարտել էր Բեռլինի նկարչական ակադեմիան: Նա հայտնվեց մեր բրուտանոցում, որպես... բայց այս մասին մի ուրիշ անգամ:

— Մշեցի Առաքել Ութուճյանին տեսա,— հաղորդեցի ես:

— Ի՞նչ մարդ էր,— հարցրեց Աշոտ դային իմիջիւպոց, առանց շեշտված հետաքրքրութեան, շարունակելով իր աշխատանքը:

Ես նկարագրեցի Առաքել Ութուճյանին, աշխատելով որքան հնարավոր է հարադատ մնալ ընագրին, առանց գունազարդելու կամ ազդաստացնելու նրա կերպարը: Աշոտ դային կամաց-կամաց կտրվեց իր նամակներից և սկսեց լսել ինձ աճող հետաքրքրութեամբ: Երբ ես վերջացրի, Աշոտ դային հարցրեց.

— Դու ասացի՞ր, որ գա մեզ մոտ:

— Հրավիրեցի, խոստացավ երեկոյան գալ:

— Տղաներին ի՞նչ խորհուրդ էր տվել՝ ասում ես...

— Որ ածիլելիս՝ հաճախորդների հետ շատ չխոսեն...

— Այդրան բան հասկանո՞ւմ է:

— Երևի:

— Զի հասկանում,— բարկացավ Աշոտ դային,— եթե հասկանար, քեզ հետ այդպես չլր բացվի: Կամ միամիտ է այդ քո մշեցին, կամ խելագար... ինչպե՞ս կարելի է նոր ծանոթացած մարդու հետ այդպես... դուրս տալ:

...Երեկոյան եկավ: Ես նրան նկատեցի, երբ նա ներս մտավ և նեղ աջքերն ավելի նեղացնելով, առաջացավ նայելով աջ ու ձախ: Զինվորական հնամաշ վերարկուն գրկել էր նրա

նեղ ուսերը և գրեթե ավում էր գետինը: Կարճ հասակն ստիպում էր նրան ջանքեր թափել տեսնելու երկրորդ հարկի բնակ' շներին:

— Այստեղ, Առաքել եղբայր, այստեղ...

Առաքել եղբայրը ժպտոց լսելով իր անունը և արագացրեց քայլերը ձայնի ուղղությամբ:

Իսկ հիմա ես պատկել եմ և մտքումս հետևում եմ մշեցի Առաքելի դատ ու դատաստանին: Քանի-քանի մարդիկ դատվել են ճշտ այստեղ, սյան տակ, սյնտեղ, ուր վերջանում է Աշոտ դայու անկողինը: Զգիտես ինչու հիշում եմ Սանասարին, որը երկու ամիս առաջ կամավոր էտապ գրվեց և մեկնեց բևեռային Գուգինկա: Մանր աշխատանքի ընդունակ կայանավորները դիմեցին ամեն միջոցի խուսափելու համար այդ ծանր կտապից, իսկ Սանասարը կամավոր գրվեց ու գնաց: Աննախընթաց դեպք: Գնալուց առաջ, նա, արցունքոտ աչքերով, ասաց Աշոտ դայուն, — «Ձեմ կարող, դայի, ամեն տեղ աչքիս առաջ կայլյան է, ուժ չունեմ... գնամ հեռու տեղ, գուցե մոռանամ...»: Ու գնաց:

Տարված իմ մտքերով, ականջի ծայրով ես լսում եմ, որ խոսքաշատ մշեցին պատմում, գրեթե կրկնում է այն, ինչ ինձ էր պատմել ճաշից հետո: Աշոտ դային լսում էր գրեթե լարված ուշադրությամբ և ոչ մի բանով ցույց չէր տալիս, որ այդ ամենն իրեն հայտնի է: Երբ հասավ իր պատմության վերջավորությանը և ավեց իր հարցը, թե՛ «Անդրանիկին գովելու համար կը բռնեն, սիրիրեն՞ր կուղարկեն», — Աշոտ դային ինձ նման շոտեց: Նա պատասխանեց.

— Այո, կրոնեն, սիրիրենք ու զեռ ավելի հեռու, Կալիմա կուղարկեն:

Մշեցի Առաքելը հուզվեց: Ի՞նչ կհրամայե Աշոտ դային, որ Առաքելը ասեր՝ Անդրանիկը գող-ավազակի մե՞կն է, որ Մշո դաշտը Հայաստան չի՞ եղել ժուկով-ժամանակով, որ թուրքերը միլիոնավոր հայեր շկոտորեցի՞ն, որ, որ... խորտակների վրա նստե երկիր կկառավարե... բոլոր տները վիրավոր են... Մուշ քաղթի մեջ մի Տիգրան կար, ոչխարի գլուխ էր ծախում, լեզուն, ուղեղը հանում էր, մնացածը խորովում, ծախում... մշեցի Տիգրան չէ՞ ի՞նչ է, հանել է մարդկանց լեզ...

Աշոտ դային շփմացաժ.

— Լսիր, հայ, այդ բոլորը դու ո՞ւմ ես ասում,— հարցրեց զուսպ բարկությամբ:

— Քեզի, ո՞ւմ,— պատասխանեց Առաքելը հանկարծակի եկած:

— Ինչո՞ւ դու ինձ այդպիսի բաներ ես ասում, ի՞նչ գիտես, թե ես ինչ մարդ եմ,— գործը խորացրեց Աշոտ դային:

Առաքելը, որը զրկված չէր արագ կողմնորոշվելու ընդունակությունից՝ ժպտաց և պատասխանեց.

— Դուրսը պիտի վախենայի, լեզուս ինձի քաշելի, հիմա, որ ընկել եմ, ինչի՞ց պիտի վախենամ: Տաս տարի են տվե, ապա ինչի՞ են տվե...

Աշոտ դային էլ ժպտաց. այդպես ժպտում է շափահաս մարդը, երբ երեխան խոսում է միամիտ և անտեղյակ աշխարհի շար ու բարուն:

— Լսի՛ր, բարեկամ...

Աշոտ դային մշեցի հայի գլխին կարգաց մի ամբողջ ավետարան, որի միտքն այն էր, որ, ինչպես նա գրել էր իր Նամակում որդիներին, խորհուրդ տվել քիչ խոսել հաճախորդների հետ, որովհետև այդ խոսակցություններից բացի վնասից օգուտ չկա, այստեղ, այս երիցս անիծյալ ճամբարում նույնպես այդ խորհուրդն ի զորու է, որ հենց բանտարկյալների մեջ կան մարդիկ, որոնք իրենց կյանքը թեթևացնելու համար պետին տեղեկացնում են եղած ու չեղած բաներ: Իհարկե, առանց մոտիկ մարդկանց ապրել չի լինի, բայց պատահած մարդու հետ «բարե-աստուբարին»-ից հետո սկսել Անդրանիկ ու Մուշ, խշտիկ ու մշեցի Տիգրանի վաճառած անլեզու և անուզեղ ոշխարի գլուխներ...

Առաքիլ եզրայրը ծիծաղեց թթի տակ անձայն, մեղավոր մարդու ծիծաղով և ասաց.

— Լավ, ծուռ նստենք, շիտակ խոսենք, ինձի էլ ի՞նչ պիտի անեն: Տաս տարիս տասնհինգ պիտի անե՞ն... է՛, թող անեն...

— Հասկացիր, հայ, — ձայնը բարձրացրեց Աշոտ դային, — ընկնես նրանց աչքին, որ ընկար՝ մեծ պրտուճդ ալանջը կթողնեն... դու ինձ այն ասա, ո՞ւմ հետ ես ընկերություն անում...

— Ոչ ոքի... ի՞նչ ընկերութիւն... ո՞վ կա, որ ընկերութիւն անեմ... մեկ-մեկ Բեկլար կուգա, կը նստի, սարից-ձորից կժղլենք...

— Բեկլարը,— բացականչեց Աշոտ դային,— աչքդ լո՛ւյս:

2

Աշոտ դային ամեն ինչ գիտե:

Շարաթմա մեջ մի քանի անգամ լուսավորվում է պետի տնակի միակ պատուհանը, որը գտնվում է ճամբարի ճիշտ մեջտեղը: Դա մի փոքրիկ շինութիւն է, որն աչքի չի ընկնում ոչ մի բանով, սովորական ճամբարային մի տնակ, ուր սակայն տեղի են ունենում անսովոր, մութ իրադարձութիւններ: Երբ պետն առանց շուրջը նայելու դուրս է գալիս ճամբարի մուտքի պահականոցից և քայլերն ուղղում դեպի իր տնակը, նրան տեսնող և ճանաչող կալանավորներն աշխատում են շտեմնել նրան և շճանաչել, իսկ եթէ հանդիպում են նրա դաշույնի նման սառն հայացքին, հարգալիք կերպով բարևում են, որոնց սակայն չի պատասխանում պետը: Իսկ հաստատուն քայլերով մոտենում է իր տնակին, նախապես զրպանից հանած երկու բանալիներով բաց է անում դուռը և անհետանում: Եվս մի բոպե, և տնակի պատուհանը լուսավորվում է ադրտ յույսով, ես մի բոպե և ամբողջ ճամբարում, բոլոր բարարներում, մինչև անգամ հիվանդանոցում՝ տարածվում է ականջից ականջ.— եկե՛լ է: Կարիք չկար անունը տալու, եթէ ձեռքը է», ուրեմն պարզ է, թե ո՞վ է եկել:

Առաջին մարդը, որը բաց է անում խորհրդավոր տնակի դուռն ու անհետանում, դա կալանավոր Իվան Պետրովիչ Բրյուխովն է, որը ոչ մի տեղ չի աշխատում, ապրում է կուշտ կյանքով ու թեև ոչ ոք նրան չի սիրում, բայց վախենում են նրանից և վախից ժպտում: Թեև նրա աչքը չի տեսնում, բայց կան պնդողներ, որ նա իր ծոծրակին անգամ աչք ունի, աչք, ուր ոչ ոք չի տեսնում, բայց որն ամեն ինչ տեսնում է: Դժվար էր դուշակելը, թե աղատութիւն մեջ ինչ գործի կամ

պաշտոնի տեր է եղել Բրյուխովը, թվում է, թե նա ծնվել է միայն և միայն պետի օրապահը լինելու։ Սուր ևռանկյունի քթի տակ և նուրբ շրթունքներին հեղնական-ծաղրական մի ժպիտ՝ նա վերածնվում էր ասես, երբ լուսավորվում էր խորհրդավոր տնակի միակ պատուհանը։ Առաջին գործն այն էր լինում, որ նա վերցնում էր իր ձեռքով լվացած պետի ճաշամանները և շտապում խոհանոց։ Խոհարար Մեսրոպ Ուզունյանի սիրտն ամեն անգամ դողում էր, երբ խոհանոցի դուռը բացվում էր, նախ ևրևում էին պետի ճաշամանները, ապա նրա վրա կոացած Բրյուխովի գլխարկի լայն հովարը, իսկ վերջում ինքը, Բրյուխովը։ Նա ամանները դնում էր խոհարարի քթի տակ և առանց մի խոսք սասելու՝ աչ ու ձախ ձեռները կանթում մեջքին և անշարժանում էր։ Վեր էր կենում Մեսրոպը, վերցնում էր մեկ և մյուս ամանը, մոտենում խոհանոցի վառարանի երկաթասալի վրա ևռացող փոքր պղնձամաններին, փոքրիկ շերեփով լցնում մեկ, ապա մյուս ամանը, հետո բացում պահարանը, այնտեղի դրված ամաններից էլ պալով ինչ-որ բաներ վերցնում, ավելացնում, օժում պատասխանատու անձնավորության ընթրիքը և... և ազատ շունչ էր քաշում, երբ դռների մեջ անհետանում էին նախ ճաշամանները, ապա նրա վրա կոացած Բրյուխովի գլուխը՝ լայն հովարով պլխարկով, Բրյուխովի նստուկը և վերջապես ինքը, Բրյուխովը։

Այնուհետև սկսվում էր Բրյուխովի իրիկնագիշերային աշխատանքի երկրորդ մասը կամ շրջագիծը։ Նա, պետի հրամանով, ինչ-որ թղթերով կանչում էր զանազան կալանավորներին։ Պետը տալիս էր ոչ միայն կալանավորի անունը, հայրանունն ու ազգանունը, այլև նրա բարաքի և բերքագիտնունները։ Գրեթե նա հաճախ փայլում էր իր իրազեկությամբ։

— Տուրկի՞յա... Այեկո Վիսարիտնովի՞չ... մոսկովյան պրոֆեսորը, նա հիմա ծանրերի գոտումն է... ցախավել է կապում...

Եթե զեռ երեկո է ու դեռ չեն քնել կալանավորները, երբ նա հայտնվում էր այս կամ այն բարաքում, տիրում էր վայրկենական լուսթյուն։ Բոլորն աչքերով հետևում են նրան. ո՞ւմ է մոտենալու, ո՞ւմ է կանչելու։ Իսկ նա ոչ ոքի չէր կան-

չում. նա կանգնում էր իրեն հետաքրքրող մարդուց ոչ հեռու, այնպես, որ նա իրեն տեսներ, ըթամատով, ուսի վրայով ցույց էր տալիս դուռը և դանդաղ քայլերով դուրս էր գալիս բարաթից, վատահ, որ իրեն հետևում է կանչված տազնապահար կալանավորը: Իսկ երբ գիշեր էր, նա մոտենում էր քնած կալանավորին, շարժում, քաշում ոտքը, ավելի խոր քնածնե-րի ոտների տակը խտուտ էր տալիս, մինչև զարթնում էր աղետյալը և տեսնելով Բրյուխովին, ամեն ինչ հասկանում էր և դողացող մատներով սկսում էր հագնվել:

Տարբեր ազգությունների պատկանող կալանավորները տարբեր անուններով էին մեծարում պետին.— ուսաները նրան պարզապես «Քեռի» էին ասում, այս բառի հասկացողությանը տալով շարագուշակ նշանակություն. հանգուցյալ Ջամանովը նրան անվանեց «Երա Բախան» այսինքն «գետին նայող մարդ», որը չի նայում իր շուրջը, այլ նայում է սեփական կոշիկի կտցին. այս անվանումը հաջողություն գտավ և դարձավ բոլոր ազդեցանցի կալանավորների սեփականությունը, վրացիները նրան անվանում էին «Ջոջոխեթի» այսինքն «դժոխք», էստոնացիները «Կուռաթ», որը թարգմանի «սատանա», գալով հայերին՝ հայտնի չէ ո՞վ մոզոնեց, նրան կոչեցին պարզապես «Չար ոգի»:

Կես գիշերից հետո սկսվում էր Բրյուխովի աշխատանքի երրորդ և կարելի է ասել վերջին էտապը: Կես գիշերից հետո, զանազան բարարներից, առանց հրավերի, շարժվում էին ուրվականների հման զանազան կալանավորներ գեպի խորհրդավոր անակր: Բրյուխովն էր ընդունում նրանց և մեկ-մեկ բաց թողնում պետի մոտ: Չէր կարելի ասել, որ այս գործում նա բավականանում էր միայն տեխնիկական միջամտությամբ, ո՞չ, նա թողնում էր սրան կամ նրան իր հայեցողությամբ կամ իր ուզած, ավելի շուտ շուգած մարդուն զրկում էր այդ բավականութունից և ետ ուղարկում բարաբ: Նայած, նայած թե ի՞նչ հարարերություններ ուներ տվյալ կալանավորի հետ, ի՞նչ ակնկալիքներ ուներ նրանից, ի՞նչ էր անցիլ-դարձել նրանց մեջ...

Այս կեսգիշերային թաքունում կարելի էր հաճախ հանդիպել, Աշոտ դայու պնդումով, նաև Բեկլար Քալանթարովին: Բեկլար Քալանթարովը... Բեկլար Քալանթարովի մասին

առասպելներ հասան մեր, Երրորդ ճամբարային կետը, երբ նա դեռ գտնվում էր Երկրորդ ճամբարային կետում: Անցաթղթով աշխատող, Մայկոպում ձերբակալված Վահան Ոսկանյանն իր աշխատանքի բերումով հաճախ լինում էր մյուս ճամբարային կետերում և երեկոները գալիս էր մեզ մոտ և Աշոտ դայուն պատմում զանազան կարևոր և անկարևոր նորություններ: Այդ զարմանալի աշխարհում կարևոր նորություններ, այս բառի կարևոր իմաստով, չէին կարող լինել, այնքան, որքան այդ նորությունները, որքան էլ կարևոր, ոչնչով չէին փոխում նրանց դրուսթյունը, չկային նմանապես անկարևոր լուրեր, որովհետև դրսի աշխարհից հասնող ամեն մի տեղեկություն հետաքրքրում էր փշալարերից ներս ապրող և զինված հսկողության տակ աշխատող կալանավորներին: Այդ կարևոր կամ անկարևոր տեղեկություններից էր նաև Բեկլար Քալանթարովի հայտնությունը Երկրորդ ճամբարային կետում: Վահան Ոսկանյանը բարձրահասակ, թիկնեղ, թուխ, մոտ քառասուն տարեկան մի անձնավորություն էր, երկար ձեռներով և ոտներով, թավ հոնքերի տակից նայող, զննող, բննող և այնուամենայնիվ շհավատացող աչքերով... Նրան դատապարտել էին յոթ տարվա ազատագրկման՝ զեղծարարության համար. ըստ երևույթին առևտրական ցանցից հեռու չի եղել մանր ձկներ որսացող ցանցը. Վահան Ոսկանյանը այդ մանր ձկներից էր և շէր թաքցնում իր մանր գործերի պատմությունը. նա մինչև անգամ հպարտ էր զգում իրեն.

— Եղբայր,— տաքանում էր նա,— գոնե ես գիտեմ, որ գործ եմ տեսել, իսկ դուք, հեռի ձեզնից, մաքուր էջ-նահատակ եք... Պրեա՛մո էջ-նահատակ...

Ահա այս Վահանն էր, որ մի օր պատմեց թե...

— Վտարոյ լուգպունկտում մի հայ են բերել, սուռաթսրղ մի բան: Ասում են արովստովենեի աշխատող է եղել Երևանում.. Բերիան նրան նշանակել է հանջյանի տակը փորելու համար... իր ասելով՝ լավ չի փորել, դրա համար էլ բռնել ու տաս տարի են տվել:

Մի ուրիշ անգամ՝

— Բերիայի մարդը չի աշխատում, լավ ապրում է և այն-

պես է ման գալիս լագերում, որ կարծես նաշալնիկի տեղա-
կալից մի բան էլ ավել է...

Երկու շաբաթ առաջ, երեկոյան եկավ Վահանը, խոսեց
ղեսից-ղենից և վերջում, իմիջիայլոց, հաղորդեց, որ «Բե-
րիայի մարդուն»...

— Բերիայի մարդուն վտարոյ լագպունկտից հանին...

— Ինչո՞ւ,— հարցրեց Աշոտ դային:

— Տարել են ուրիշ լագեր, հարիֆների գլխին... Երկրորդ
լագպունկտի կալանավորներն իմացել են ինչ պտուղ լի-
նելը...

— Եվ ո՞ւր են տարել,— հետաքրքրվում է Աշոտ դային:

— Չորտ ելն զնաետ,— պատասխանում է Վահանը,—
սատանան գիտի...

— Ես... սատանա՞ հմ,— հարցնում է Աշոտ դային:

— Ո՞վ ասաց, որ դու սատանա ես,— զգաստանում է
Վահանը:

— Բեկլար Քալանթարովը առաջին բարաքում է,— ասում
է Աշոտ դային:

— Որտեղի՞ց գիտես,— խոշորանում են Վահանի առանց
այն էլ խոշոր աչքերը:

Աշոտ դային ամեն ինչ գիտե:

3

Հաստ ապակիներով ակնոց է կրում Բեկլար Քալանթա-
րովը, կապույտ աչքեր ունի և աշխարհին ու մարդկանց,
այսինքն ճամբարին ու կալանավորներին նայում է կկոցած,
դժգոհ աչքերով: Նրա դեմքը սպիտակ է, անզամ բաց վար-
դագույն, կարճ կտրած մազերը շեկ են, ինքը, ինչպես ճիշտ
բնորոշեց Վահան Ոսկանյանը, սուռաթուրզ, կարճահասակ է,
դուրսի մի քիչ ավելի բարձր, բայց միջահասակ չէ, քայլում
է մի քիչ կողքի, կարծես նեղ դռնից է անցնում, մութ կա-
պույտ գալիֆեյ շալվարի վրա փաթթաններ ունի, բլուզը
նույնպես մութ կապույտ է, զինվորական համալրյա նոր
շինիլը չի հագնում, առնում է ուսերին և նրա ասակ բռնած
թիֆեղև ճաշամանը՝ ծեծում է մեկ բնոցանուր, մեկ հիվան-
դանոցի խոհանոցի պատուհանը: Ու գարմանալին. ոչ Մես-
րոպ Ուլունյանը, ոչ էլ հիվանդանոցի խոհանոցի խոհարար

Մառն (չշփոթել սև պղպեղից մուրաբա պատրաստող մյուս Մառյի հետ...) չէին մերժում և ճիշտ է մեծ տհաճությամբ՝ բայց մի շերեփ պղտորություն լցնում էին նրա ամանը: Այս տհաճությունը երևում էր հենց թեկուզ նրանից, որ երկուսն էլ խոսքը մեկ արած, ամանը տիրոջ ձեռքը խոթելուց հետո, փոքրիկ, բառակուսի անցքի տախտակե փեղկն այնպես էին շրխկացնում ուղիղ նրա քթի դեմ, որ ստացվում էր վիրավորական մի գործ: Բեկլար Քալանթարովը չէր վիրավորվում, նա գիտեր իր գործը, նա թույլ տեղեր, թույլ ներվեր էր փնտրում, որպեսզի մեկն ու մեկը պոռթկար, դուրս թափեր իր մաղձը, կուտակված թուլնը, որպեսզի կես գիշերով տեղ հասցնեք տանջված կալանավորի մերկ սիրտը, դնեք պետի սեղանին և փոխարեն ստանար շաշխատելու իրավունք կամ տարուկ մի աշխատանք...

Եվ այդ՝ շուշացավ՝ նրա հերթական զոհը մշեցի Առաքելն էր:

Վերև նկարագրած Աշոտ դայու՝ հրահանգչական-դատարակչական զրույցից անցել էր ընդամենը մի քանի օր: Դեռ չհասած հինգերորդ բարաքի բաց պատուհանին, իմ ականջին հասավ մշեցի Առաքելի գոռոռոցը: Ի՞նչ է պատահել, ո՞ւմ է հաջողվել համբերատար մշեցուն հանել համբերությունից: Իս ներս և՛մ բնկնում հինգերորդ բարաքը: Բարաքի մեջտեղում կանգնած է Բեկլար Քալանթարովը և նայում է մոլեղնած Առաքելին մի տեսակ նենգ, իր նպատակին հասած մարդու ժպտով: Այդպես ժպտում էր այն աշխարհում Մանվելյանը Յագոյի դերում, ճի՛շտ այդպես: Ոչ մի բանով Օթելլոյին չնմանվող մշեցի Առաքելը մի Օթելլո էր կարել:

— Գնա՛, գնա ասա՛ թո սուռաթարդ նաչալնիկին, որ Անդրանիկի մոտ զինվոր եմ եղել. գնա ասա՛, որ Անդրանիկը ցարական պենիթալ չէր, մարուր ժողովրդական հերոս էր: Հոգիս հանիր ամեն օր սիրտս քրքրելով... Գնա ասա՛, որ մշեցի Առաքելը ասաց, խշտիկների վրա նստելով երկիր կառավարել տղամարդու գործ չէ... ևս թո Վասակ հոր հոգին... գնա թո վասականոց ասա՛, որ Մո՛ւշն էլ հայուն է, Վա՛նն էլ, Ղա՛րսն ու Արդահա՛նն էլ... ևս թու...

Գաղազած մշեցին նևովեց իր մահճակալի կողմը, կուտ-

ցավ և նրա տակից դուրս քաշեց փայտե կոթով ձողը, որը մարդ սպանելուց ավելի սահմանված էր վառարանի կրակը խառնելու... Շինելի փեշերը հավաքելով, Քալանթարովը դուրս եկավ և քարաքից:

Ու տիրեց լուսթյուն: Լսվում էր միայն Առաքելի շնչառությունը, շնչում էր նա ընդհատ-ընդհատ, կարծես երկար վազելուց հետո նոր էր տեղ հասել:

...Խառնվում են դեմքերն ու ժամանակները, օրեր են մըթնում արագ ու ղոժարությունամբ լուսանում: Միբիբի վրա Երմակը թափ է տալիս իր ճերմակ վերմակը և տալյաներում բզզացող միլիոնավոր ու միլիոնավոր, անթիվ անհամար մժեղներն ասես երկինք են համբառնում ու սպիտակած, համբացած իջնում ու իջնում են աշխարհի ու ճամբարի վրա: Ձյուն է:

Երկրորդ հարկի տախտակամածի վրա, իմ կողքին մշեցի Առաքելն է, իր, ինչպես ինքն է ասում՝ չուլ ու փայտով: Երկրորդ օրն է, ինչ նա ազատված է հինգերորդ բարաթի օրապահությունից, որպես ԿՌԱ...

— Հըհ, տունդ քանդվի, Առաքել,— բարձրաձայն մենախոսում է նա,— դնեալնություն էլ քղի շատ համարին...

— Կոա՛, մի՛ կոկոա,— սաստում է Աշոտ գային, ինչպես կրեյսաներին են սաստում:

Իսկ ԿՌԱ-ն, դա ոուսերեն է, «հակահեղափոխական ազխտացիա»— ոուսերեն բառերի սկզբնատառերից է կազմված: Կա և դեռ ԿՌՌ այսինքն՝ հակահեղափոխական կազմակերպություն, կազմակերպության անդամ, ավելի սարսուփելի մի բան: Թեթև պրծավ Առաքելը, Բեկլար Քալանթարովի զեկուցումով «Չար Ոգու» կողմից ձեռնարկվեց սպիտատոր, հակահեղափոխական մտքերի քարոզիչ, նա բավականացավ միայն Առաքելին տարուկ աշխատանքից զրկելով... Իսկ հեթե ձեռնարկին ոչ թե որպես ԿՌԱ, այլ ԿՌՌ, կրչերին նրան ծանր, տուգանային ճամբարներ, որտեղից՝ Համլեափ ասածի պես՝ «չի վերադարձել ոչ մի ճամփորդ...»:

Հըհ, տունդ քանդվի, Առաքել...

Կոա, մի կոկոա...

Պահեստային բրիգադումն է այժմ Առաքելը: Այս այն բրիգադն է, որը ենթակա է և՛ անգործության և՛ անակրեկալ աշխատանքների: Երբ հիմնական բրիգադների անգամներին մեկն ու մեկը, կամ երկուսը, շորսը, հինգը միասին դուրս են գալիս շարքից և ընկնում են լյալանների, զամանովների երկնային բրիգադը, կարգադրիչ Սիդորովը դիմում է ահա այս պահեստայինին՝ լրացնելու շարքերը:

Միշտ չէ, որ երկնքից թափվող ճերմակ մծեղները իջնում են հանդարտ, անգամ հանդիսավոր, նրանք գիտեն և մոլեզունել ու մոլեզունում են:

Հենց հիմա, ահա, բուքը բոլորել է իր սպիտակ, վիթխարի պարսատիկը ճամբարի ու մերձակա դաշտերի վրա: Առավոտ է: Կալանավորները վաղուց խփշտել են իրենց «բալանդա» կոչված նախաճաշը, որը մոտավորապես նշանակում է վոփկ, իսկ աշխատանքի դուրս գալու գոնգը դեռ չի հնչում: Հասկանալի է, պատճառը ձյունահողմն է: Նորեկները կարծում են, որ այս հապաղումը հոգատարության նշան է և ուրախանում են իրենց մտքերում, իսկ Աշոտ դային և բոլոր հին կալանավորները շատ լավ գիտեն, որ դա ոչ մի կասլ շունի հոգատարության հետ, որ նրանց աշխատանքի շնն հանում ոչ թե այն պատճառով, որ վախենում են, թե հանկարծ կալանավորները կարող են հարրուխով հիվանդանալ, ոչ, — կալանավորները կարող են օգտվել խառն եղանակից, թողնել ու փախչել, — ահա թե ինչից են վախենում նրանք:

Այս երկու օրվա ընթացքում Առաքելը մի անգամ ենթարկվեց փորձության, ավելի շուտ փորձանքի: Պահեստի բրիգադից երեք և երկու հոգու հիվանդության պատճառով աղատված կալանավորներից՝ կարգադրիչ Սիդորովը հանեց զուգարանները մարրելու: Նրանց դիմեցին համապատասխան գործիքներով: Առաքելին բաժին ընկավ երկաթե մի ծանր ձող, կամ ինչպիս ստում են՝ «լում»: Նա հազավ Աշոտ դայու հնամաշ կիսամուշտակը, պլուխն ու ականջավոր գլխարկը փաթաթեց տնային բրդե շալով, վերցրեց իր ձեռնոցները, իրենից երկար լումը և մյուսների հետ դուրս եկավ բարաքից: Ես մի քանի անգամ դուրս եկա և ամեն անգամ իմ ականջին հասավ Առաքելի զոռգոռոցը, մերթ հայերեն, մերթ ուրեհերեն:

— Գալա՛յ, դալա՛յ... սլուշի՛, տակ նեղեա, է՛... ևս ձեր լագեր հնարողի պապի գերեզմանը...

Վերջին անգամ երբ դուրս եկա, ըստ երևույթին սառնամանիքը կարողացել էր բավականաչափ սառեցնել նրա տաք գլուխը, զգաստացնել. լսեցի նրա ձայնը...

— Պաղատի՛, սլուշի՛... Սիբիր՝ ո՛ւր, Մոսկվա՝ ո՛ւր... մի օր չէ՛ մի օր մեծ հոր ականջին կհասնի մեր ձենը, վալ-լահ-րիլա կհասնի... ևս էնոր խուլ ականջներ... — չդիմացավ այնուամենայնիվ մշեցի Առաքելը: Ըստ երևույթին նրա համար չափազանց դժվար էր պահել գաղափարական անաղարտություն...

Մշեցի Առաքելն՝ ո՛ւր, գաղափարական անաղարտությունն՝ ո՛ւր...

Մերակերտը չչափեց իմ տաքությունը, դրա փոխարեն փոքրիկ ըմպանակով ինչ-որ կանաչավուն և դառնավուն դեղ լցրեց իմ կոկորդն ի վար և գրեց իմ անունը աշխատանքից ազատվածների խավատախաակին:

— Գնա՛, վաղը հանգստացիր, — ասաց ինձ:

Զնայած որ փորձով գիտեի առանց տաքություն բնենալու աշխատանքից ազատվելու արժեքը, այնուամենայնիվ ուրախ էի, — վաղը առավոտյան, երբ գիշերային խավարը դեռ կիշխի դրսում, երբ կհնչի զարթոնքի գոնգը, ևս չեմ թուշի տեղիցրս սրթսրթալով, չեմ հագնվի: Առաքելի կողքին և Առաքիլի պես՝ ևս էլ կարող եմ շուռ գալ մյուս կողքիս և ննջել դարթնող բարաքի աղմկոտ երաժշտության տակ, ի՞նչ երանություն:

Ամեն ինչ անցավ այնպես, ինչպես երևակայում էի: Վաղ օտոտիտյան խոր քնի մեջ, ինձ հասավ այնուամենայնիվ դարթնոնքի գոնգի խուլ զնգոցը և այն միտքը, որ դա ինձ չի փրարերում, սիրտս լցնում է երջանկությամբ: Ես քնում եմ երկրորդ րնով և դարթնում եմ միայն այն ժամանակ, երբ լսում եմ Առաքելի մի քիչ խոսրոտ, արդեն հարազատ դարձած ձայնը:

Վե՛ր կաց, լա՛ո՛, վե՛ր կաց վոխի ուտենը...

Նախահաշից հետո մենք մի-մի մախորկա ենք փաթաթում և պատրաստվում քաղցր գրույցի, երբ բարաք է մըտ-

նում կարգադրիչ Սիդորովը՝ Քառակուսի խավատախտակը բռնած կարճատես աչքերի դեմ, նա կարդում է հինգ ազգանուն և ավելացնում.

— Տաք հագնվել և դուրս գալ:

Հինգից երկուսը մենք էինք, մշեցի Առաքելն ու ես:

— Տեսա՞ր, լատ,— դառնացավ նա, վկայակոչելով թուրքական մի ասածով,— «Երեք տարին մի անգամ պիտի աղոթեինք, այն էլ սատանան շթողեց»:

Սակայն ավելի հեշտ էր թուրքերեն ասած ասելը, քան թե հայերեն հագնվելը: Ես դեռ ոչինչ, այսպես թե այնպես «հարմարեցված» էի ճամբարից դուրս գալուն, իսկ Առաքելը... Նրա հնամաշ շինելը չափազանց թույլ էր պաշտպանվելու համար սառնամանիքից:

«Տաք հագնվել և դուրս գալ»,— այս առնվազն նշանակում է, որ մեզ սպասում էր բացօթյա աշխատանք: Ես Առաքելին խորհուրդ տվի անմիջապես կարգադրիչին տեղեկացնել իր դրուժյան մասին, սակայն այս անգամ նա ավելի հեռուտես գտնվեց: Նրա դատումով՝ եթե հիմա այդ մասին խոսի, նրան մի կերպ կհազցեն և կքշեն, ավելի լավ է դուրս դալ դարպասների դեմ առանց տրտունջի և...

— Կտեսնեն, որ չլուտ եմ, կխոկեն ր...

Եվ որպեսզի ավելի շեշտի իր «չլուտ» լինելը, նա փաթաթվեց մոխրագույն վերմակ-աղեալով ու դուրս եկանք:

Ելքի դարպասի մոտ հավաքվել էին մեզնից բացի տասներկու կալանավորներ, կեսից ավելին՝ քրեական հանցագործներ: Նրաք տաք հագնված էին, կարմիր թշեր ունեին և ընդհանրապես թողնում էին բարեհոգի մարդկանց տպավորություն: Նրանցից մեկին կանչում էին վանյա Գրոզնի, որը մի կարճահասակ, կոճղի նման երիտասարդ էր: Առաջին ատամները շկային և նա խոսում էր կոնչալով:

— Հիմա կարելի է ասել՝ դորժը կգնա,— գոռաց նա ակնարկելով վերմակի մեջ փաթաթված Առաքելին,— կուկուլու-կուլանը մեզ հե՛տ և...

Քրեականները ներդաշնակ ծիծաղեցին:

Առաքելի «նոմբրը շանցավ»: Ըստ երևույթին ամեն ինչ նախատեսված էր. դարպասից աջ, ձյան կուլտի վրա կարև-

յի էր տեսնել բամբակած վերարկունների, շալվարների մի կույտ ևս Պահեստապետ Կացը սեփական ձեռքով աղատեց Ստաֆեյին աղեալից, հագցրեց մի բուշլատ, որը հասնում էր մինչև նրա ծնկները:

— Շարքի՛, — առաջ անցավ սիրիբլյան թաթար զինված պահակը, — առաջի՛ն... երկրո՛րդ... և շո՛րս...

Ընդամենը երկու հնգյակ և շորս հոգի: Հայն դարպասները բացվեցին ու կարծես ավելի ցրտեց:

— Կարգը խանգարողների վրա՝ իրավունք ունեմ կրակել... առա՛ջ, մա՛րջ...

Ո՛ւր ենք գնում, ի՞նչ աշխատանքի:

Ետևից լավեց ձիու թե ձիերի խուլ դոփշունը ձյունների վրա: Ի՞նչ են բերում սահնակներով:

Դուրս գալով ճամբարից, մեր բրիգադն, ըստ հրահանգի՝ թողեց դեպի գործարար բակը տանող մեծ ճանապարհը և գիմեց դեպի արևմուտք: Ձյունը սառած էր, թաղիքի ոտնամաններն համարյա հետք չէին թողնում ձյունների վրա, — խա՛ոթ-խո՛ւթ, խա՛ոթ-խո՛ւթ: — Ոտներս մրսան, — քրթթմընչում է Ստաֆեյը, — շա՛տ պիտի տանեն... — խա՛ոթ-խո՛ւթ, խա՛ոթ-խո՛ւթ: — Քրեականները հետ են մնում, առաջ են վազում, գլորում են իրար ձյունների վրա. — «Կարգը խանգարողների վրա կկրակեմ»-ը նրանց համար չէ, նրանց չի վերաբերում, մե՛զ համար է, մե՛զ է վերաբերում միայն, — խա՛ոթ-խո՛ւթ, խա՛ոթ-խո՛ւթ:

— Կանգնի՛ր, — լսվում է պահակի հրամանը և խումբը կանգնում է, — խո՛ւթ:

Կաշտ է: Ձյունոտ բաց դաշտ: Աշխատանքային ոչ մի կետ չի երևում: Ինչո՞ւ բերին այստեղ, այստեղ ի՞նչ պետք է ունենալ: Հասնելուցը կամաց-կամաց լուծվում է, երբ մոտենում են երկու սահնակներ, որոնցից մեկը բեռնավորված է երկաթյա, ծանր ձողերով, բահերով, սրածայր բլունգներով, խոփ մյուսր... ծածկված է բրեզենտով, ճիշտ է, բայց մի բանի գուրս ընկած ձեռներ ու ոտներ ասում են ամեն ինչ: Մեռած կալանավորներ են և մենք եկել ենք նրանց թաղելու:

Սահնակները վարողներ շունեն: Զիերը կանգնեցին խոժոռ ու բաճիմադր: Ինձ թվաց, որ նրանք նույնպես կալանավոր-

ներ են և Վահան Ոսկանյանի նման իրավունք ունեն աշխատելու առանց հսկողութեան...

Սրբ ձյունից մաքրված էր հինգ մետր երկարութեամբ, երկու մետր լայնութեամբ տարածութիւն, տեղի ունեցավ գործադուլ: Նախաձեռնութիւնը պատկանում էր Իվան ԱՏեղին, այսինքն՝ Վանկա Գրողնուն ու նրա համհարզներին: Նրանք պահանջեցին վառելափայտ խարույկ պատրաստելու և հերթով տաքանալու համար: Իրավացի էին, չէին աշխատում, այդ պատճառով էլ մրսում էին: Գալով մեզ՝ մենք ազնիվ բրտինքով օծել էինք մեր ճակատը և ոչ միայն ճակատը... Առաքելը Մշո դաշտի բոլոր առաջավոր հայհոյանքներով զինված, մի կողմ շարտեց պետական բաշլուղը և ապավինած իր հնամաշ շինելին, մերթընդմերթ խաշակնքելով սկսեց աշխատել. հրեի այդ՝ մշեցի գերեզմանափորերի սովորութիւնն է եղել: Սակայն ազգագրագետ լինելու կարիք չկար գուշակելու, որ Առաքելի հայհոյանքները չէին մտնում գերեզմանափորներին ավանդութիւններում: Բարեբախտաբար նրա հայհոյանքները միայն ևս էի հասկանում, և երբ պինդած պահակն ինչ-որ շար բան գուշակելով հարցրեց ինձ, թե ինչի մասին է գոռգոռում ծերունին, ես պատասխանեցի.

— Աղոթում է՝...

Իմ պատասխանի տաս տոկոսը միայն ճիշտ էր:

Նթի բրեկականների գործադուլը միայն իրենց վերաբերի, պահակը ոչ մի ուշադրութիւն չէր դարձնի այդ գործի վրա, որովհետև առանց այն էլ նրանք չէին աշխատում, սակայն նրանք գործը շուտ տվին արմատական կերպով: Նրանք խլեցին մեր գործիքները և մեզ դատապարտեցին անգործութեան: Գործը լուրջ կերպարանք ստացավ: Նրանք սպառնացին խլել պահակի հրացանը և նրանից՝ այսինքն՝ պահակից՝ կենդանի խարույկ պատրաստել:

Պահակը երկնչեց:

— Կալ, ի՞նչ եր սոսալարկում,— հարցրեց նա,— ես որտեղից ձեզ համար վառելափայտ ճարեմ...

— Նստիք սահնակ, զնա ճամբարից բեր...

— Իրավունք չունեմ ձեզ թողնելու, ես էլ ձեզ նման...—

չչարունակեց, բայց քրեականները կարծես հասկացան նրան:

— Մառո՛գ, ռարո՛տա նաղո,— զոռաց Առաքելն իր ուռ-

սերենով, դոփելով ձյունը,— սառնամանի՛ք է, պե՛տք է աշխատել,— այսինքն:

Քրեականները շուռ եկան դեպի Առաքելը, նրանցից մեկը շարժվեց դեպի նա և հայտնի չէ թե ի՞նչ կարող էր պատահել, բայց այդ միջոցին պահակը հրացանն ուղղեց դեպի կաթնագույն ամպերը և երեք անգամ կրակեց: Ինչո՞ւ կրակեց նա, օգնական ուժե՞ր խնդրելու, վառելի՞ք պահանջելու, թե՞ Առաքելին խոշտանգումից ազատելու համար. հայտնի չէ, բայց կրակոցը տպավորութիւն թողեց: Նրանք Առաքելին մոռացան և սրեցին ականջները: Պատասխան ոչ մի կրակոց: Օգր թեև ցուրտ՝ բայց ծանր էր ու միգտու: ԹՎաց, որ հրացանի երեք պայթյուններն իրար հետեից սառեցին և ընկան քսան քայլի վրա:

— Տղերք,— կանչեց կապտած Իվան Ահեղը,— սահնակները... կարգի բերել, մա՛րշ...

Իսկ կարգի բերելն այն էր, որ քրեականները հավանության աղաղակներով սկսեցին գործել գլխավորապես լոմերով և շանցած տաս րոպե, սահնակներից մեկը վերածվեց վառելափայտի:

— Պետական գույքի փշացման համար կպատասխանեք, վնասարարներ,— զոռաց պահակը՝ ինչ անելը շիմանալով:

Քաղաքականները վերցրին ազատագրված գործիքները և շարունակեցին դժվար աշխատանքը: Գետինը սառած էր և զժվար էր հաղթահարելը:

Մո՛ւսի բարձրացալ: Խարույկը պատրաստ էր: Նրա շուրջը բոլորվեցին քրեականները, գրպաններից հանեցին մեծ-մեծ զետիսխնձորներ, շարեցին ճարճատող կրակի վրա և ձյունոտ զաշտերի վրա տարածվեց ճամբարային անհամար երգերից մեկը.

Արզամաս բաղաբից հյուսիս,
Մի քաղցր ու սիրուն կոխողում,
Ոսկեց մի աղջիկ, կրծքին՝
Շեկ մի խալ, խալի պես սիրուն...

Իսկ այս երգը կարող է տեւել մինչև երեկո և երեկոյից մինչև սուտօտ. մեծ կտավի մի պոեմ է դա, ուր գործող անձերն են քե՛ք սիրող, ազնվագույն սղերք, գլինետների

սեղանների մոտ քնող, հաշիշ ծխող անարատ կույսեր, ուսանողական համազգեստով մի խարդախ Յագո, միլիոններ-ծրիակեր Վոլոդյան, քննիչ Աբրահամը, դատավոր Պիմ-կունովիչը ու վկաններ, վկաններ հրկու սեռից, խայտաբղետ անուն-հայրանուններով, ազգանուններով:— Ու ձգվում է հրգը մեկ աղիողորմ ու աղաչավոր, որպես խմբերգ, երկերգ ու մեներգ, մերթ հոգեբանական պարզունակ վերլուծումներով, հանցագործի հանդեպ համակրանք զարթնցնելու անսքող միտումով.

Վանյան էլ մորից է ծնվել,
Օրոցքի հրգով էր քնել.
Դե քնիր, Վանյա, մեծացիր,
Կգնաս դեռ բանա ու Սիրիր...

Առաքելն այլևս չի հայհոյում, ոչ էլ խաշակնքում է. Մոսկվայի համալսարանի պրոֆեսոր Եֆրեմիներ հանել է ակնոցը և դրել խորացող փոսից տաս քայլ այն կողմ, բաց ձյունի վրա՝ զղուշության համար. երևի կրել չի կարող, շոգեկալում է և ոչինչ չի կարելի տեսնել. անվարժ ձեռներով խփում է հիմա քլունզը և ոչ միշտ նպատակին, որովհետև առանց ակնոցի վատ է տեսնում նա: Շոթա Ռուսթավելու խոհուն աչքերով օչնաշիրցի Իրաքլի Դարսանիան, որն իր ասելով կյանքում ոչ մի կաթիլ գինի չի խմել, բարակ ձայնով ինչ-որ բան է ասում շեշեն Օ-չայի ականջին:

Ու փորում ենք մենք, փորում:

— Դու հասկացա՞ր մեր վրացու կարգ ու կանոն... հր՛հ... մարդասպանին կրակ ու կարտոշկա, անմեղ մարդուն քլունզ ու լում... հր՛հ...

Ու փորում ենք մենք, փորում:

...Վանյուշան մախորկան վառեց,
Մախորկան վառողի պես դառն էր...
...Իսկ Կատյան օդի էր խմել...
Իսկ օդին դանակի պես սառն էր...

Ու փորում ենք մենք, փորում:

Երգողների ձայնը կամաց-կամաց իջավ և վերջնականա-

պես հանգամ՝ խարույկի բոցերի հետ: Կրակը կարող էր հանգչել, իսկ աշխատանքի միայն կեսն էր կատարված:

— Տղերք,— կանչեց իվան Ահեղը պարզելով մատը դեպի երկրորդ սահնակը,— կարգի՛ բերել, մա՛րջ...

— Մեծ սիրով և բավականությա՛մբ,— գոռաց խումբը և նետվեց դեպի բեռնավոր սահնակը:

— Կրկնակի՛ վնասարարներ, պատասխա՛ն կտար,— գոռաց պահակը:

— Միսեռ ուտելուց հետո՞...

— Տեսա՞ր, լաո, ինչ աշխարհ ենք ընկե...
«Կուա, մի կոկուա»— կասեր Աշոտ դային:

. . . . .

— Վանյուշա,— ճշաց Կատյան,—
ինչո՞ր իմ կյանքը, անգի՛ն...—
էլ ոչինչ չեսց վանյուշան,
Գանակը շողաց ու հանդեց:

Թոար դու, Կատյուշա, երկինք,
Ուր չկա դատ ու դատավոր,
Շեկ խալդ արյունով ներկվեց,
Շեկ խալդ էր երեկ մեղավոր...

Աղատված ձիերը կիպ կանգնել ևն իրար կողքի, գլուխները շարժում ևն հետ ու առաջ՝ տաքանալու համար երեխի, խարույկը ճարճատում է նորոգված ուժով ու փորում ենք մենք, փորում:

Մենք շենք նայում այն կողմը և աշխատում ենք մտածել միայն փորելու մասին, ճիգ թափելով մոռանալ և այն, թե ի՞նչ ենք փորում և ինչի՞ համար: Իսկ հիմա մեզ ցավապետներն զրգուում է խորովվող գետնախնձորի խանձահոտը: Մենք չգիտեինք, որ ճամբարից դուրս ենք գալու, այլապես կարող էինք մեր օրաբաժնից մի կտոր հաց խոթել մեր գրպանը քաղցի կրծող որդը ուժաթափելու համար: Մենք չգիտեինք, որ մեզ վիճակված է այսպիսի ծանր աշխատանք, ծանր ոչ միայն ֆիզիկական առումով:

Ամենից շուտ երեխ խոհանոցի նախկին աշխատող բելոսուս Յանկան նկատեց, որ պրոֆեսոր Սֆրեմինն ինչ-որ բան է ծամում: Նա նախ չհավատաց իր աչքերին, իսկ երբ հա-

վաստիացավ, որ խաբեկանք չէ, ընդհատեց աշխատանքը և լորձունքը կուլ տալով, աչքերով կախվեց պրոֆեսորի դեմքից: Ի՞նչ է ուտում նա: Ոչ մի ակնկալիք չունի Յանկան, նա ուզում է միայն իմանալ կամ գուշակել, թե ի՞նչ է ծամում պրոֆեսորն այդքան ախորժակով, առանց բերանը բանալու, վախենալով երևի, որ կերածի համը բաց բերանից կարող է դուրս գալ: Յանկայի հայացքը բռնեց շեշեն Չոչան. նա ձեռնոցով թավ բեղերը աջ ու ձախ հրելով մնաց հիպնոսված՝ հայացքը կուսցած աշխատող և ընդերը շարժող, ինչ-որ բան ծամող պրոֆեսորին: Դարսանիան նույնպես վերահասու եղավ իրադարձությանը և նայեց Եֆրեմինին ատելութամբ լեցուն աչքերով: Ու եղավ մի բուսե, երբ բոլորը գործերը թողած, նայում էին բան ծամող երջանիկ ծերուկին: Պրոֆեսորն ըստ երևույթին զգաց, որ ինչ-որ բան է կատարվում շուրջը: Նա թողեց գործը, շտկվեց և նայեց իր ընկերներին, նախ հարցական, ապա հասկացող աչքերով: Պրոֆեսորը ժպտաց իր բարի, մեղմ ժպիտով, բացեց բերանը, լեզվի վրա դուրս հանեց արհեստական ատամնաշարը, նորից ներս տարավ ու շարունակեց ծամել:— Բոլորը թեթևացած շունչ քաշեցին:

Ու դեռ այս մաշող, ջղերը խարտոցող կրգը, որ վերջ չունի.

...էտապից էտապ, բանտից բանտ՝
Գե դեա՛, Վանյուշա, վայելի՛ր.
Բանտապետը քեզ պես մարդասպան,
Հսկիչը քեզնից էլ վայրենի...

...Երբ փոսը պատրաստ էր, արդեն մայրամուտ էր: Այդ հայտնի դարձավ, երբ արևմտյան անձայրածիր հորիզոնից, արևը, մայր մտնելուց առաջ, արնակարմիր, բոսորագույն լույսով ողողեց դաշտը, մեզու Այս պատկերը ծանոթ է ինձ, երևի մի անգ կարդացիլ հիմ Չխնայելով ինձ և ընդմիջտ հիշելու համար, ևս մի բանի րայլ հետ եմ գնում և ընդգրկում համայնապատկերը:— Բացված փոսի մոտ կանգնել են քաղաքական կալանավորներն ու հատկ ևն իրենց հայացքները դեպի մայր մտնող արնակարմիր արևն ու բոսորագույն հորիզոնը, ծխացող խարույկի շուրջը բրեկականներն ևն, որոնք

իրենց երգով հասել են Կատյուշայի գերեզմանի վրա օրորվող ծաղիկներին և նախապատրաստում են Վանյայի սպանությունը բանտում մի ուրիշ մարդասպանի ձեռքով, անշարժ կանգնած ձիերի մոտ զինված պահակն է անհայտ զինվորի անհաջող հուշարձանի նման քարացած, ու քիչ հեռու, այստեղ-այնտեղ, ամուսն օրով կանաչների վրա հանգստացողների նման, ընկած են մարդկային դիակներ, անփույթ ու անկանոն, իսկ ձյունների վրայից, փորված, արյունոտ աչքերի նման, դեպի երկինք են նայում պրոֆեսոր Եֆրեմիևի ակնոցները:

...Այո՛, զուր անցան Աշոտ դայու բոլոր ջանքերը մշեցի Առաքելին քիչ թե շատ մարդավարի թաղելու համար: Եվ ի՞նչ էր նրա խնդրածը, զինվորական նվագախումբ, ճառե՞ր...

Միայն իրեն հայտնի միջոցներով նա ձեռք բերեց շորս տախտակ և նրանցից սարքեց բավականին կոշտ ու փշոտ մի դագաղ: Նա դագաղով և հանգուցյալի շորերով թափանցեց ննջեցյալների ներքնատունը, մի սանիտարի օգնությամբ հաղորդեց նրան, դրեց դագաղը, ծածկեց կափաբիշով, մեխեց, դուրս եկավ ներքնասնից խոնավ աչքերով և առաջին հանդիպողից մի մախորկա խնդրեց:

...Մանր աշխատանքից հետո, մշեցի Առաքելը վերադարձի ճանապարհին լուռ էր ու մտախոհ: Նա մի քանի անգամ «հր՛հ» արավ, ամեն անգամ ըստ երևույթին մի բան ասելու մտադրությամբ, բայց շարունակեց լուռ: Ըամբարի դարպասներին շհասած, նա ինձ համար միայն լսելի ձայնով ասաց.

— Իմն՝ ինձ հասավ, լաո՛ւ:

Մեզ հաշվեցին ու ներս թողին: Պահակը ճամբարի պետին ղեկուցեց երկու սահնակների ճակատագրի մասին: Բարձրացավ աղմուկ ու հայհոյանք: Հայհոյում էին բոլորը պատկերազարդ հայհոյանքներով, իսկ ամենից բարձր՝ քրեականները:

Երբ բարբա մտանք, ի մեծ զարմանս ինձ՝ Առաքելը մարզիկի նման թեթև՝ բարձրացավ տախտակամածի իր անկողնին, բայց երբ նստեց, փակեց աչքերը և նրա դեմքը գունատ էր: Արդեն երեկո էր: Աշխատանքից վերադարձան բրիգադները:

— Բարե՛ր, լողորե՛ր,— լավեց Աշոտ դայու ձայնը:

— Լողը գտար,— քրթմնջաց Առաքելը,— տնավերի լաճ:
Չնայած որ ամբողջ օրը քաղցած էր, Առաքելը հրաժար-
վեց իրիկնային վռիկից:— էսօրվա իմ կերած տասը տարի
ինձ կհերթի,— ասաց նա, գլուխը դնելով բարձին: Աշոտ
դային ինձ աշքով արավ ու գլուխը թափ տվեց: Այդ նշա-
նակում է՝ ի՞նչ է պատահել, նս նրան պատմեցի մեր ծանր
օրվա մասին:

— Ինչ կա-չկա թալեք վերես,— խնդրեց ֆիզիկապես և
հոգևպես ցնցված մշեցին,— կմսե՛մ...

— Տաքություն ունի,— ասաց Աշոտ դային, ձեռքը ճա-
կատին դնելով:

— Կմսեմ ըսի,— համառեց մշեցին:

Գնաց Աշոտ դային և քիչ հետո վերադարձավ բուժակի
հետ: Մերպերտը չափեց հիվանդի տաքությունը և ասաց.

— Հիվանդանոցում տեղ չկա:

— Զերմաստիճա՞նը...

— Բարձր է,— կտրեց Մերպերտն ու գնաց:

Ողջ գիշեր տնքաց, հառաչեց ու զառանցեց Առաքելը.
տաքության մեջ ինչ-որ մեկի հետ կոխում էր նա, հայհոյում:

— Գնա՛ քո վասականոց... դնա՛ րսե քո սուռաթաշղ նա-
չալնիկին... ավագակ, մարդասպաններ պատիվ ունեն, ան-
մեղ մարդ՝ ոտի տակ կերթա... Սերոփ, Վահան, մուշտարի-
ների հետ մի զավզականաք... Աշոտ ճիշտ կրսե, կոա՛, մի՛
կոկոա...

Անդրանիկի անվան լի մեռնիմ, Մշո դաշտի սառ ջրերին
լի... գնա՛ րսե քո... ծո՛, Մուշ լի Հայաստան է, Վան լի,
Երզրում լի... գնա՛, ըսե. Ղարսն ու Արդահան լի հետը...
Գնա՛, րսե... նս չեմ տեսնի, դիմ թոռ կտեսնի, գիմ թոռ չի
տեսնի՝ գիմ թոռան թոռ կտեսնի... գնա՛, ըսե, կտեսնի...
տղա, լաո՛, հոքան րա՞ն լի չդիտես, Անդրանիկ Շաբին—
Գարահիսարցի՛ է... վա՛յ, լրմրն, վա՛յ... մեր Օհանես Օր-
թաջալի բանտի մեջ մեռավ... գնա՛ րսե, գնա՛ ըսե քո բեղա-
վորին... մուղդի-մունդոիկ, մունդոիկ-մուղդի, իրար շա՛տ
կուրմշին... վա՛յ, լրմր՛ն...

Առավոտյան, երբ մենք պատրաստվում էինք դուրս գալ
աշխատանքի, Առաքելը շնչում էր ծանր և ոչ մի վերաբեր-

մունք ցույց շտվեց ո՛չ հացի, ո՛չ նախաճաշի՝ վախկի հանդեպ: Աշոտ դային խնդրեց բուժակ Մերպերտին տեղավորել կրան հիվանդանոց, իսկ եթե դա հնարավոր չէ, տալ նրան հիվանդանոցային սնունդ,— հարյուր գրամ երեսը քաշած կաթ և նարդու երկու զառերի շափ կարագ:

Օրը ցուրտ էր, քամին փչում էր դեմից և բրնձանման ձյունը խփվում մեր դեմքին: Գործարար բակը թվաց ինձ սովորականից ավելի մոայլ ու ճնշող: Ահա և բրուտանոցը: Մամոն սկսեց հունցել կավր: Զգիտես ինչու այսօր Աշոտ դային ինքը վառեց վառարանը: Նա մի տեսակ ցրված էր և մտահոգ: Երբ վառարանը դեռ չվառված հանգավ, նա վերցրեց նավթամանը, թաց փայտերը ցողեց նավթով և ամանը դրեց տեղը, հետո կարծես զղջաց, նորից ցողեց, հետո նորից վառեց լուցկին. տեղ չհասցրած՝ հանգավ:

Երկրորդը: Հանգավ: Նորից վառեց:

Երբ վերջապես աղմկեց վառարանը, Աշոտ դային վեր կացավ, աչքերով փնտրեց ինձ և ասաց.

— Մեր կուան կարող է գնալ ու խառնվել հազար տարվա մեռելներին:

— Զգիտեմ,— պատասխանեցի ես, շասելու համար, որ ինձ էլ է տանջում այդ միտքը:

— Ինձ վախեցրեց նրա աչքերը,— հիմնավորեց իր միտքը Աշոտ դային: — Նայում է, բայց զգում ես, որ ոչինչ չի տեսնում: Ի միջի այլոց ես գրսում չեմ հանդիպել այսպիսի աչքերով հիվանդներին... գրսում հակառակն է, առողջներն են նայում ու չեն տեսնում...

. . . . .

Ո՛չ, Աշոտ դային ամեն ինչ չգիտեր: Նա չգիտեր, օրինակ, որ նրան չափաի հաջողվի մշեցի Առաքելին քիչ թե շատ մարդավարի թաղել: Եվ ի՞նչ էր նրա ուզածը, զինվորական նվազախո՞ւմը, պսակեն՞ք, ճառե՞ր...

Հիմա էլ նա նստած շարխի վրա իրար հետևից ամաններ է սարքում մի այնպիսի եռանդով, որ կարծես մշեցի Առաքելի ապրել-չապրելը կապված է նրա շինելիք՝ իրեն հայտնի մի թվից, որին աշխատում է նա հասնել ու չի հասնում: Այսպես նա աշխատում է, երբ նրա տրամադրությունը

լավ է, և այսպես է աշխատում, երբ վատ, շատ վատ է նրա ոչ միայն տրամադրությունը...

Դուրս գալով տաշտից, Մամոն լվացել է ոտները, գնացել խոհանոց, հազար լեզու թափելով հացողել է իր ճաշամանով սառած գետնախնձորի կճեպներ թոցնել և դրել է հիմա վառարանին, որ եփի: Երբ որ եփվի, նա կբամի գորշավուն ջուրը, գորշ այդ զանգվածին կտուլետների ձև կտա, կշարի վառարանի երկաթասալին... այո՛, Մամոն նշանավոր է նրանով, որ ամեն... ինչից կարող է ուտելիք պատրաստել և կերակրել ոչ միայն իրեն, այլև իր ճամբարային խանումին, Բեռլինի նկարչական ակադեմիան ավարտած Լյուդմիլա Շարթին, որը հիմա ոսկրացած մատներով կապի մի մեծ գունդից, հիշողությամբ քանդակում է Հայնեի գլուխը: Օդում զգացվում է գետնախնձորի կճեպներից Մամոյի վարպետ մատներով ձևավորված կոտլետների խանձահոտը, Մամոն կանգնել է իր հրաշագործ խանումի մոտ ու երանությամբ նայում է նրա աշխատանքին:

— Կույր է,— ասում է նա ազրբեջաններեն, ակնարկելով Հայնեի աչքերին, իսկ Լյուդմիլան նայում է նրան անփայլ աչքերով և ոչինչ չի հասկանում.— Սլեպո՛յ, սլեպո՛յ,— բացատրում է իր միտքը Մամոն, իսկ Լյուդմիլան արգարանում է իր նրբաճաշակ ճամբարային ամուսնու, արասթումանցի կառուպան Մամոյի առաջ:— Մարդկային աչքերը մեծագույն ճշտությամբ արտահայտում են միայն քանդակագործները... ըստ էության մարդը կույր է:

Իմ և Աշոտ գայու հայացքները իրար են հանդիպում. մենք լուռ մենք և գիտենք, որ երկուսս էլ մտածում ենք մշեցի Առաքելի, նրա աչքերի, լառողջ և ազատ մարդկանց աչքերի և Հայնեի աչքերի մասին:

. . . . .

Խուլ հնչում է բանթոզի գանգրո ևրդեն ուշ երեկո է: Դուրս են գալիս կալանավորներն արհեստանոցներից և հավաքվում են մեծ ճանապարհի վրա: Յուրաքանչյուր է ու երեկոն թվում է ավելի տխուր ու ծանր, քան անցած բոլոր տխուր ու ծանր երեկոները:

Երեկոյան եկավ Մերպերտը: Նա ասաց, որ հերթը ծանր հիվանդ Առաքել Ութուճյանինն է հիվանդանոցում պառկելու:

համար, եթե հիվանդներից մեկը... անկախ իր կամքից՝ զիջի տեղը... Նուրբ մարդ է այս Մերպերաբը, սատանան տանի, ծանր բաներն այնպես է ասում, որ մեռնելն անզամ թեթև է թվում:

Մշեցի Առաքելը ե՞րբ է օրինավոր մարդ եղել, որ հիմա լինի: Փոխանակ համբերությանը և քաղաքավարությանը սպասելու իր հերթին և հիվանդանոց փոխադրվելու, սրդողեց և գնաց աններելի ծայրահեղությանը: Իտալացի աղջկա երգում երևի նրան ամենից շատ դուր է եկել «Ամենայն տեղ մահը մի է» տողը:

Երբ կոմենդանտ Ժիգլյուովսկին մտավ գետնափորը դիակները հաշվելու, հոգալու նրանց փոխադրությունն ու ապահովելու գերեզման փորողների բանվորական ուժը, տեսավ դագաղն ու երևի հանկարծակի եկավ: Ինքը կենդանի է, կարգադրի՞չը, տնտեսավ՞րը... այսօր բոլորին էլ հանդիպել է. ո՞վ է այս բարձրաստիճան ննջեցյալը, որի մեռնելու մասին ինքը, կոմենդանտը տեղեկություն չունի: Ստանալով սանիտարներից ճշգրիտ տեղեկություն ննջեցյալի ինքնության մասին, նա մտավ ճամբարի պետի մոտ և զեկուցեց, — ինչպե՞ս վարվել, քաղաքացի պետ:

— Կոմենդանտության մեջ բացառիկ թաղումներ չեն նախատեսված: Թագել ընդհանուր կարգով, — կարգադրել էր երևի պետը:

Աշուտ դայու բոլոր ջանքերը ջուրն ընկան:

Իսկ ընդհանուր կարգն այն է, որ մշեցին հանվեց դադաղից, ընդհանուր կարգով մերկացվեց՝ այս անգամ ոչ թե բաղարականապես, այլ Ֆիգիկապես, և... ընդհանուր կարգով, ընդհանուր կարգով:

Դագաղից դուրս եկավ բրուտանոցում թրծված, ամուր, շեկ մի սալ, փորագրված ծուռումուռ, անծանոթ տառերով, որը և կոմենդանտը վերցրեց և հանձնեց ճամբարի պետին:

Որքան մենք լարեցինք մեր տեսողությունը, չկարողացանք այնուամենայնիվ նկատել կամ որոշել, թե մեր մշեցին երեք սահանակներից որի՞ մեջ ընկավ: Երբ շարժվեցին սահանակները, Աշուտ դայու հետ մենք հետևեցինք նրանց մինչև ճամբարի դարպասները: Մենք բայում էինք զլխաբաց ու զլխիկոր: Ամռան տալլաներում բզկացող միլիոնա-

վոր ու միլիոնավոր անթիլ ու անհամար մժեղներն ասես երկինք են համբառնել ու սպիտակած, համրացած, թեթևացած իջնում են որպես ձյուն՝ աշխարհի, ճամբարի, դանդաղ սողացող սահնակների, շոգի փնչացնող սև, կապտագույն ու կարմիր ձիերի վրա, մեր բաց գլխին ու ցրտից սպիտակած թարթիչներին:

...Այդ գիշեր հիշարժան ոչինչ չպատահեց եթե չհաշվենք այն, որ կես գիշերին Բեկլար Քալանթարովը կանչվեց խորհրդավոր տնակը: Նրան առաջարկվեց կարդալ բրուտանոցում թրծված սային փորագրված խորհրդավոր տառերը: Այնտեղ գրված էր.

ԱՌԱՔԵԼ ՈՒԹՈՒՃՅԱՆ ՄՇԵՑԻ
Ձինվոր գորավար Անդրանիկի
ես չտեսա, իմ թոռները կտեսնեն:

Պատահեցին նաև ուրիշ մանր-մունր դեպքեր— լուսարացին Բեկլար Քալանթարովին գտան ծեծված և ուշաթափ, ընկած պետքարանի մոտ, իսկ առավոտյան Աշոտ դայուն մեկուսարան տարան:

Իվ ուրիշ ոչինչ:

1965 թ., փետրվար

ԳԻՇԵՐ

Հիվանդությունը, քանիևրորդ անգամ արդեն, նորից ուզեց վերանայել իմ լինել-չլինելու խնդիրը: Այն օրվանից, երբ ես մի գիշերվա մեջ ոճրագործ դարձա, նրա հետ քայլում էինք կողք-կողքի Փոխվում էր նրա բնավորությունը, դեմքը, նրա հետ փոխվում էր նաև ես: Երբ բնթացիկ էր նա՝ կրում էր բնդհանուր բնույթ, ուղեկցում էր ինձ առանց որոշակի պահանջներ ներկայացնելու՝ զգացնել տալով միայն իր գոյությունը. այս անգամ նա նորից ուզեց հիշեցնել, որ ես բացառություն չեմ և որ գեոնափոր, ցուրտ և մութ մեռելատան հարմարություններն ու անհարմարություններն ինձ էլ են վերարևրում...

Այս այն ընթացիկ և ընդհանուր հիվանդությունը չէր, որի մասին երազում էին և որի մտերմությունը շատ թանկ էին գնահատում կալանավորները: Երեկոյան, աշխատանքից հետո, երբ հոգնած ու սպառված ներս ես մտնում ճամբարի դարպասներից և զգում ես, որ ներսդ խլրտում է բարակ մի դոդ և երեսդ այրվում է, հավատա՛, որ դու գտնվում ես երջանկության սեմին: Գու անջատվում ես քո բրիգադից և թեթևվում աչ, ուր և գտնվում են մեզ ծանոթ հիվանդանոցային մի հարկանի տները: Հիվանդների ընդունարանը գտնվում է հենց առաջին շինության մեջ, մի փոքրիկ քառակուսի սենյակ, ուր փարավոնական փառահեղ, ձյունասպիտակ բեղ-մորուսով Մերպերտն ընդունում է աշխատանքի վայրում հիվանդացածներին: Ոմանց նա տալիս է մի հեղուկ, որն ինքն է պատրաստում ինչ-որ բույսերից, որոնց ուժն ու տեսակը ճիշտն նրան է հայտնի, ուրիշներին տալիս է չերմաշափր: Երբ պարզվում է, որ հիվանդը հերավի հիվանդ է, այսինքն՝ չերմաստիճանը 37,5-ից բարձր՝ բուժակ Մերպերտը նրա անունն ու ազգանունը գրում է խավաքարտի վրա. այն նշանակում է, որ նա հաջորդ օրն ազատված է աշխատանքից: Զերմությունից ու ուրախությունից շողացող դեմքով նա բարաք է մտնում և իր երջանկության մասին հաղորդում մոտիկներին, շահելով շնորհավորանք և նախանձ: Եղան ճարպիկներ, որոնք արհեստական կերպով բարձրացրին իրենց ջերմությունը. այդպիսիները ձախ թևի տակ սխտոր րսեցին, ուրիշները ըթամատով՝ տր՛կ-տր՛կ խփեցին չերմաշափի սնդիկավոր վերջավորությունը և սնդիկը հրեցին վեր: Գործը փչացրեց թիֆլիսեցի հրեա Միխայիլ Զինգաեր. նա թևի տակից հանելով չերմաշափր, մեկնեց բուժակին: Բուժակն իրար անցավ և իրավունք ուներ. չերմաշափր ցույց էր տալիս 41,5: Սարսափելի ջերմություն՝... Պարզվեց որ Զինգաեր պետք եղածից ավելի էր բարձրացրել սնդիկը, կորցնելով այս գործում անհրաժեշտ շափի զգացումը... Գործը բացվեց և այսուհետև նշանակվեց հերթապահ սանիտար, հետևելու համար, որ հիվանդները չերմաշափր օգտագործեն առանց խարդախության:

Ֆիզիկական աշխատանքի անընդունակներին կամ նվազ ընդունակներին փոխադրեցին նորաշեն, նվազ բարեկարգ

չորրորդ բարաքը: Ի՞մ միակ ուրախութիւնն այն էր, որ ինձ հետ այդ բարաքն ընկան երկու հրեա ուսանողներ, էյզելմանն ու Պեվզները. նրանց հետ մտտ էին իմ հարարերութիւնները. նրանք անգիր արտասանում էին Նազսոն ու Սսենին և Սսենինից բարձր էին դասում Նազսոնին: Բայց որքան ջերմ լինեին մեր փոխհարաբերութիւնները, նրանք անկարող էին տաքացնել շորրորդ բարաքի ցրտութիւնը: Դրսում ցուրտ էր ու եթե դու դրսի ցրտից ներս ընկնեիր այս բարաքը, մախորկայի կծու հոտը միայն կարող էր քեզ հիշեցնել, որ դու ոչ թե դրսում ես, այլ ներսում:

Այս պայմաններում էլ հիվանդութիւնը բռնեց ինձ, հետս իր հաշիվները մաքրելու հաստատ մտադրութեամբ: Նախ ոտներս սկսեցին մոմոալ, հետո ատամներս կափկափկեցին, ապա նոր մարմինս զողաց ներքին ջերմից և արտաքին ցրտից:

Ես տեսնում եմ էյզելմանին և Պեվզներին. նրանք մտահոգ տեսք ունեն և շրթունքներից երևում է, որ խոսում են, իսկ ես վատ եմ լսում նրանց ձայնը: Հետո տենդը բռնում է իմ ողջ էութիւնը և ինձ թվում է, որ ինձ իջեցնում են մի մութ ջրհոր, ուր և՛ շոգ է, և՛ ցուրտ, և՛ նեղ է, և՛ լայն, և՛ մութ է, և՛ կիսամութ:

— Աշոտ դայուն կանչեք,— գոռում եմ ես հայերեն և նրանք հասկանում են, որ Աշոտ դայուն եմ ուզում:

— Շուտով... բրիգադները մոտենում են դարպասներին... Շուտով,— հանգստացնում է ինձ Պեվզները, թեքելով վրաս իր եռանկյունի քիթը: Իսկապես որ նա եռանկյունի քիթ ունի, իսկ ես մինչև հիմա չեմ նկատել:

— Պեվզե՛ք,— ասում եմ ես տաքութիւնից խեղդվելով,— դու եռանկյունի քիթ ունես:

— Ավիլի լավ է շխտանք քթերի մասին,— պատասխանում է նա հաշտարար և վիրավոր, նայելով դեմքիս, ո՛չ, քթիս:

— Համենայն դեպս իմ քիթը եռանկյունի չէ,— պաշտպանվում եմ ես, որսալով նրա ականարկը:

Բայց այդ միջոցին երևում է բուժակ Մերպերտը:

— Կապտել է,— ասում է նա և նորից ինձ թվում է, որ խոսքը քթի մասին է: Տաքութեան մեջ այս ամենն ինձ թվում է զվարճալի և ես ուզում եմ ծիծաղել, բայց արդյունքն այն

է լինում, որ աչքերս լցվում են տաք արցունքներով, սակայն ես զգում եմ, որ դա կապ չունի լացի հետ, ինչպես նաև ծիծաղի... Չեզոք արցունքներ:

Երևում է Աշոտ դային և նորից անհետանում ու երևում նորից: Երևում են երկու սանիտար, գորշ, կեղտակուր խալաթներով:

Ապա Աշոտ դային ինձ օգնում է, որ ես հագնեմ իմ վալենկաները. նա գլուխս խոթում է ականջավոր գլխարկի խոնավության մեջ, փաթաթում ինձ իմ տնային վերմակով և ասա՛...:

Եվ ասա ես Ադամի մերկությամբ կանգնած եմ բաղնիքի սառը հատակին և պարում եմ մեկը այն նուրբ պարերից, որը կայանում է կանգնած տեղը դողալու և ամբողջ մարմնով գալարվելու մեջ: Ձմեռային շորերից ազատված Աշոտ դային հարձակվում է ականջավոր ջրամանի վրա, խոթում է տաք ջրով լեցուն լայնշի պղնձի մեջ, դուրս է քաշում, ձեռքով ստուգում է ջրի ջերմաստիճանը և գոռում.

— Պի՛նդ կաց, հայդո՛ւկ...

Ես վաղաժանոթ եմ այս «հայդուկ»-ին: Նա ինձ այդպես է անվանում, երբ ես ոչ մի բանով նման չեմ «հայդուկի»:

Նա ջրամանի ամբողջ բովանդակությունը շրփացնում է ինձ վրա, որին հաջորդում է երկրորդը, երրորդը, ապա շորորդը, հինգերորդը: Բաղնիքում կանգնած մշուշում ուրվագծվում է շինացի վանյան. նա բռնում է Աշոտ դայու ձեռքից:

— Խվա՛տ, խվա՛տ, — ասում է նա. այսինքն բավական է, այսինքն՝ հինգ կալանավորի հասանելիք ջուրը ծախսվեց միայն ինձ վրա: Աշոտ դային վերջին, եզրափակիչ վեցերորդով ծեփում է ինձ և ես զգում եմ ինձ սասնյոթերորդ երկրնորում: Ոսկորներս ասես փափկում են, ես պարուրվում եմ ամպի բամբակներով և երևի կորցնում եմ իմ կշիռը: Մի անգուսպ ցանկություն՝ պառկել հենց այդտեղ, ցանկնտի հատակին: Ես երևի փորձում եմ կատարել իմ ցանկությունը, բայց այդ ժամանակ զգում եմ Աշոտ դայու ուժեղ ձեռքերի ներկայությունը: Նա դուրս է հանում ինձ, համարյա զետնից կտրած, հետո վանյայի օգնությամբ ինձ հազցնում են, փաթաթում վերմակով, և ես Աշոտ դայու ու մի սանիտարի

օգնութիւնը դուրս եմ գալիս բակը: Յուրտ օդը խփում է դեմքիս շծածկված մասերին, ես շնչում եմ զգուշութիւնով, ներսիս տար օդը խնայելու համար:

Ահա և հիվանդանոցը: Ընդհանուր պալատի դռան մոտ, ձախ կողմը մի դուռ է բացվում: Դա մի նեղ խցիկ է երկու նեղ, երկաթե մահճակալներով, որոնք զբաղված չեն:

— Այստեղ,— կարգադրում է բուժակ Մերպերտը:

— Ինչո՞ւ ոչ ընդհանուր պալատը,— մոռացվում է Աշոտ դային:

— Այո՛, այո՛,— գրեթե շշնջում է Մերպերտը,— միայն այստեղ, միայն այստեղ:

Իսկ ինձ զարմացնում է, որ Աշոտ դային մոռացվեց և չի ուզում, որ ես ապրեմ ահա այս խցիկում, ուր օդն ավելի մաքուր է, ուր չեմ տեսնում ուրիշ հիվանդներ, չեմ լսում նրանց...

Ինձ պառկեցրին ձախակողմյան մահճակալին:

— Հայդո՛ւկ, պի՛նդ կաց, ես առավոտյան կգամ,— ասաց Աշոտ դային տխուր ժպիտով, միջանցքում խոսեց ինչ-որ բաներ Մերպերտի, ապա սանիտարի հետ և գնաց: Մոտեցավ բուժակը և թևիս տակ դրեց սառը ջերմաչափը:

Քնել եմ երևի, որովհետև չեմ զգացել, թե ինչպես թևատակիցս ջերմաչափը հանել են: Իսկ ինչ-որ բաներ Մերպերտի և ինչ-որ բաներ: Երկու մահճակալների մեջտեղ զբաղված փոքրիկ սեղան-պահարանի վրա վառվում է նավթի ճրագը: Դուռը բացվեց և մի պատգարակ իջավ միջանցքի հատակին: Պետք է ենթադրել, որ պատգարակը իջեցրին սանիտարները, որոնք չեն երևում: Բայց ահա երեւում է պատգարակի վրա պառկած մի մարդ: Ահա և սանիտարները. նրանք մի կերպ նստեցնում են հիվանդին, հետո մեկը գրկում է թևերի տակից, մյուսը ոտներն է բարձրացնում և ներս են բերում:

Երիտասարդ է, գեղին գեմրով, որը մճճված է պղնձագույն բուսականութիւնով: Մարմինն անշարժ է, դրա փոխարեն նա անդադար շարժում է դուրս և տեղ չի գտնում նրա համար: Աշքերը դուրս են թռել իրենց խոռոչներից և թվում է, թե նա սչինչ չի տեսնում: Գերմանացի է, այդ երևում է նրա

բացականչութիւններէց, ապրում է Ռուսաստանում, այլապէս չէր արտասանի այն մի քանի կոտորոված ոռուերեն բառերը:

— Օ', մայն գո'թ: Օ', մայն գո'թ,— ասում է նա խեղդվելով և ձեռքը խփում է մահճակալի երկաթին:

— Իմ ճաշամանը,— խնդրում է նա:

Սանիտարը սեղանի վրա է դնում մեր բրուտանոցում պատրաստված հողե ամանը:

Նա իր երկար, դողացող մատներով գրեթէ հարձակվում է ամանի վրա, վերցնում և դնում կրծքին:

— Գդալը,— խեղդվում է նա, այս անգամ սանիտարի ձեռքից համարյա խլում է փայտե գդալը և մի կերպ տեղավորում պնակում:

— Ծս հաց ունեի,— անվստահ կերպով ասում է նա և գլուխը շարժում ետ ու առաջ. նա ուզում է հիշել՝ հաց ունեցե՞լ է թե ոչ:

— Այո, ևս հաց ունեի,— այս անգամ առարկութիւն չվերցնող տոնով ասում է նա:

Սանիտարը պարզում է կրծոտված, շարշարված սև հացի մի կտոր:

Գերմանացին վերցնում է հացի կտորը, դժվարութեամբ դնում է ամանում և մի բուպե հանգստանում: Բայց այդ սևում է մի կամ երկու բուպե, գուցե երեք բուպե կամ մի ամբողջ հավիտենականութիւն:

Խցիկի դուռը դժգոհ շան մոտոցով ծածկվեց. Հիմա մենք մենակ ենք, ես և նա: Նա յի նկատում իմ ներկայութիւնը և այդ լավ է, Իմ դողը անցել է, բայց զրա փոխարեն մեջս վառվում են հանդարտ, բայց շիկացած կրակներ: Ես կծկվել եմ հիվանդանոցային վերմակի մեջ՝ ինչպէս երեխան մոր արգանդում, գունդ ու կծիկ և միայն մի աչքով նայելու համար մի անցք եմ թողել:

— Օ', մայն գո'թ,— լսում եմ նորից նրա խուլ ձայնը: Նա նորից փորձում է գլուխը շարժել, բայց ըստ երևույթին դա նրան չի հաջողվում: Նա շարժվում է ասես փորձելու համար իր ուժերը, միշտ ամուր պահած կրծքի վրա իր հարստութիւնը:

Ներս մտավ բուժակ Մերսիբուրը՝ ջերմաչափը ձեռքին: Նա

մոտեցավ հիվանդին, թեթե կռացավ, նայեց նրա դեմքին և կարծես փոխեց իր մտադրութիւնը: Նրա սպիտակ միրուքի վրա մի ընդհանուր շողաց ջերմաշափր և նա արագ դուրս եկավ, առանց հիվանդի ջերմութիւնը չափելու: Գուրս գալուց ես լսեցի նրա հագիւմ լսելի, «սյո՛ւ-սյո՛ւ-սյո՛ւ»-ն: Այդպես էր նա անում ընդունարանում, երբ աղմուկ էր բարձրանում: «Սյո՛ւ-սյո՛ւ-սյո՛ւ»,— ի՞նչ գործ ունի այս «սյու-սյու-սյու»-ն այստեղ, ուր լուսթյուն է տիրում, քարե լուսթյուն, երկաթե լուսթյուն և աշխարհում գոյութիւն ունեցող բոլոր ծանրութիւնների լուսթյունը:

— Օ՛, օ՛,— լսում եմ ես իմ հարեանի բացականչութիւնն այս անգամ ոչ թե շուրթերից, այլ կոկորդից:— Օ՛,— ասում եմ ես դիմելով այս Օ-ին,— ի՞նչ ես դու, ո՞վ ես դու, օ՛...— և նա ինձ պատասխանում է,— մի՞թե չգիտես, թե ինչ եմ ես: Օղակ եմ, մեծ, շատ մեծ, մի շիկացած օղակ, վիթխարի մի օղակ, որի մեջ եմ առել ես գործող բանտերն ու ճամբարները, ուր մեռնում են զրպարտվածները, որոնք առանց խտրութեան փարավոններ են, որովհետև նրանց մարմինները կմնան աննեխ ու անվթար բևեռային սառցե դամբարաններում: Օ՛...

Իմ հարեանն ակնհայտ կերպով տանջվում է, հետզհետե աղավաղվում են նրա «օ»-երը, հիմա կարծես նա ջուր է վերցրել բերանը և կոկորդն է լվանում,— գը՛լ-գը՛լ-գը՛լ... Խը՛խ: Սակայն պարզվում է, որ ոչ թե ջուր է այդ, այլ թանձր, լերդացած լորձունք, որը ներսից բարձրանում է դեպի նրա կոկորդը, լեցվում բերանը և ծորում ծնոտին, կըրծքին, բարձին:

Նա անշարժացավ:

Գուրբ բացվեց այնքան, որ մի աչք միայն կարող էր ներս նայել, և նորից փակվեց: Հետո արագ ներս մտավ Մերսլերտը և դուրս եկավ: Ու նորից լսեցի՞, թե ինձ թվաց, որ լսեցի նրա «սյու-սյուն»: Միջանցրում հրեաց պատգարակը: Ներս մտան սանիտարները: Հավաստիանալով, որ հողե ամանին չի սպառնում ընկնելու փտանդ, նրանք գերմանացու դիակն իջեցրին պատգարակին և անհետացրին՝ կրծքի վրա ամուր պահած ճաշամանը, ճաշամանում մի փայտե գզալ և շարշարված ու կրծոտված սև հացի մի կտոր:

«Մարդը մահացավ,— ասում եմ ես ինձ,— հենց նոր նա մահացավ: 'Ի ու էլ կմահանաս: Մի՞թե այդ քեզ չի հուզում...»: Ես նայում եմ դատարկ մահճակալին:— Հիմարություն, այս ամենը նրանից է, որ ես տաքություն ունեմ. աչքիս բաներ են երևում: Մեռավ գերմանացին՝ կրծքին մի կտոր հաց, Հիմարություն, հիմարություն: Իսկ բա՛րձը, բա՛րձը, չէ՞ որ բարձը թաց է: Երևի այսպես են խելագարվում: Եվ ինչո՞վ կապացուցես, որ դու արդեն չես խելագարվել.— «Կեցությունը պայմանավորում է գիտակցությունը»: Պարզ է, որ ես դեռ չեմ կորցրել գիտակցությունս, անգամ մեջբերում արի: Ցիտա՛տ, ցիտատեն՛ր:

Ու նորից՝ շարժում միջանցքում, ու նորից՝ դուռը բացվում է, ու նորից՝ պատգարակ միջանցքի հատակին: Բարո՞վ եք գալիս, ա՛յ նորեր, ա՛յ լավեր,— ո՞վ է ասել... Հովհ. Քու՛մանյանը: Ո՞ւմ— երիտասարդ գրողներին: Պարզ է, որ ես կամ խելագար եմ կամ խելկատակ: Կատա՛կ, հիվանդանոցային կատակ, ո՛չ, երկրային կատակ, աստվածային կատակ: Ինչո՞ւ աստվածային, ի՞նչ գործ ունի այստեղ այդ երկնային քաղաքացին, պարզապես մարդկային, օ՛, ո՛չ, հակամարդկային կատակերգություն: Եթե լուրջ դատենք, ես ի՞նչ գործ ունեմ այստեղ, սա ի՞նչ երկարատև գործուղում է: Կարվեցի գործերիցս ութ տարի առաջ: Ինչո՞ւ եկա այստեղ: Ե՛տ գնալ, տո՛ւն: Բայց ես չեկա, ինձ բերին, ես չե՛մ կարող գնալ, ինձ կարող են տանել:

Իմ նոր հարևանը վերմակի տակ համարյա չի երևում նիհար է նա: Աչքերը, որը հիմա հստի է առաստաղին, հանգած են: Շեկ է նա, մազերն անհավասար խուզված: Թվում է, գլուխն է միայն բարձի վրա, իսկ մարմինը՝ չկա: Երևում է նրա վիզը, երկար ու ճերմակ, բարալիկ վիզը: Չէ՛, նա մարմին ունի. նա պարզապես նիհար է, շա՛տ է նիհար: Երբ նրան դրին մահճակալին, ես աչքերս փակել էի, հույս ունենալով, որ կբանամ աչքերս և ոչ ոքի չեմ տեսնի: Բայց ահա պառկած է նա վերմակի տակ ու ձեռքով նորից նշաններ է անում: Հեոո՛— Այսպե՛ս,— ասում է նա ու կրկնում,— այսպե՛ս: Ձայնը կրծքային է, մի տեսակ կովարար. այս էլ հեոա-յրրրիր է: Ծա՛տ հետաքրքիր:

— Քաղաքային օրաթերթի հասարակային լուսանկարիչ

Սերգեյ Լեսկով կամ պարզապես Սերյոժա... շատ ուրախ եմ: Այսպե՛ս:

Նրա նիհար դեմքի մկանները շարժվում են: Նա երևի ժպտում է իր խոսակցին կամ խոսակիցներին:

— Բոլո՞րն են այստեղ: Կթվորուհիներ, առաջ: Այսպես, այսպես: Դաշտային բրիգադի անդամներ, այսպես, այսպես: Բրիգադիներ, առաջ, առաջ: Խմբագրություններում շատ բարձր են գնահատում... (նա երկու ձեռները շարժեց վերից վար) այսպիսի, ըը՛մ... կուշտ ուխներ: էյ դո՛ւ, դուրս արի, նա, ի՞նչ է, շի՛ ուտում: Դո՛ւ էլ, դո՛ւ էլ: Անհարմար է, հիվանդանոցի՞ց են փախել, ի՞նչ է... Լո՞գր... մի՞թե լողերը նիհար են լինում: Պատրաստվեցե՛ք: Իսկ հիմա ժպտացե՛ք, ժպտացե՛ք:

Նա լուեց, շարժվեց, ուղեց բարձրացնել գլուխը բարձից, բայց չկարողացավ:

— Ժպտացե՛ք,— խեղդված ձայնով հրամայեց նա,— խոսքը միայն բրիգադիներին չի վերաբերում, ոչ էլ միայն վարչության անդամներին, ժպտացե՛ք որքան կարելի է լա՛յն ժպիտով, ժպտացե՛ք, ասում եմ, այլապես սզավորների դեմքով լուսանկար ո՞ր խմբագիրը կտպի: Ժպտացե՛ք, ժպտացե՛ք, խնդրում եմ, դոնե մի...

Նա թնկթնկաց երեխայի նման, կրկնելով՝ ժպտացե՛ք, ծնկաշոք խնդրում եմ... գիտեմ, գծվար է ժամանակը, բայց դուք ձեացրե՛ք, որ ժպտում եք... ա՛յ, այսպես... նայե՛ք թերթում տպագրված լուսանկարներին, բոլորն էլ այսպես են ժպտում... Թանկագին ընկերներ, ապա՞, շա՛ն որդիներ, մոռացել են ժպտալը...

Նա լուեց և խռոված երեխայի նման սկսեց բիթը վեր քաշել: Ես փորձում եմ նրա համար, հասկապես այս թշվառ լուսանկարչի համար, այս նախկին Սերյոժայի համար ժրպտալ, բայց այդ ինձ չի հաջողվում: Դեմքի մկանները կարկամել են: Նորից եմ փորձում, ես չեմ կարող ժպտալ, ես ուզում եմ, բայց չե՛մ կարող ժպտալ...

Վերջին խոսքերը, երևի, ես արտասանում եմ բարձրաձայն, որովհետև դուռն անդ բացվածքից մեկը նայում է ու անհետանում: Ուրեմն ի՞նչ, իսկ եթե այս բուպեխս ներս մտնի երրորդ բաժնի մռայլ պետր և ժպտալով ասի.— ժըպ-

տա՛, մի անգամ ժպտաւ և մենք քեզ կաղատենք.— Ես չպի՛տի կարողանամ ժպտալ: Իսկ եթէ նա համողի,— ժպտա՛, հիմա՛ր, ժպտա՛, ե՞րբ է ազատությունը ձեռք բերվել այսքան էժան գնով՝ ընդամենը մի ժպիտ... Դու ժպտա, հիշիր Ստեփանավանի ցեղական ազնիվ կովերը և ժպտա... ժպտա՛, հիմա՛ր, ժպտա՛...

Իսկ հիմա նա խոսում է տազնապով, խառնելով բառերը.

— Ե՛ս... ասպտամբուռութեան կո՞չ... Միժաղո՞ւմ եք, ինչ է: Մի՛ խփեք, անասուններին են խփում... Ե՛ս, ծիծաղել եմ ժողովուրդների հոր վրա՞... Ե՛ս... այդ լուսանկարը իմը չէ, մենք ստացել ենք... Եստուշը վատ էր, իմ Եստուշն էլ շեշտ դուրս եկավ: Խփե՛ք, խփե՛ք...

Նա կրճատեց ատամները, բարձրացավ՝ հետ ընկավ բարձին: Լալի՞ս է, թե՞ ծիծաղում:

Ես այլևս չեմ կարող լսել:— Չեմ կարո՞ղ,— ուզում եմ աղաղակել և աղաղակում եմ, բայց ոչ մի ծպտուն: Ես պարզապես մտքումս եմ աղաղակում, սրտումս եմ աղաղակում, երևի հոգումս եմ աղաղակում: Աղաղա՛կ, աղաղա՛կ...

Երբ ես բացում եմ ասես սոսնձով իրար կպած կոպերս, Երկրորդ մահճակալը դատարկ է: Այրվում եմ ես կրակների մեջ ու չեմ մոխրանում: Երևի այս այն է, ինչ կոչվում է գեհենական կրակ: Ծանրացել եմ ողջ էությամբ, հազար սարի ծանրությամբ: Պարզ է, որ ինձ տարել է մղձավանջը: Չի՛ եղել ոչ գերմանացի, ո՛չ մի ժպիտով արվող ազատություն, ո՛չ լուսանկարիչ իր Եստուշով: Զառանցա՛նք: Իսկ ես կա՞մ: Այո, ես կամ, եթէ միայն այս ես-ը ես եմ:

Այս ես-ը ես եմ, որովհետև ինձ ծանր ինքնամոռացումից հանում է մի հաստ ձայն— թո՛ւ, թո՛ւ... Իմ գիտակցութեանը ոչինչ չի հասնում այս բառից բացի: Կուցե՛ ականջներումս է հնչում, լսողական պատրանք է գուցե: Ես դժվարությամբ բաց եմ անում աչքերս և բացի խավարից ոչինչ չեմ տեսնում: Հետո խավարում ես նշմարում եմ լույսի մի փշուր: Ավելի ուշ՝ ես գիտակցում եմ, որ փակվել է այն փոքր անցքը, որը կապում էր ինձ արտաքին աշխարհի հետ: Ես ազատում եմ զլուխս վերմակից և չեմ հավատում աչքերիս: Հարևան մահճակալին նստած է մի հազիթանգամ մարդ, կարմիր, գեր գեմքով, ոլորուն, հաստ, սև բեղերով... Ավելի

ուշադիր նայելով ես գտնում եմ, որ նա ամենևին հաղթան-
դամ չէ, գուցե եղել է հաղթանդամ, բայց երևի նախկին
կուլման բարձրության վրա մնացել է միայն դեմքը: Իսկ
դեմքը... ո՛չ, դա գիրություն չէ, նրա դեմքը պարզապես ուռած
է, իսկ կարմրությունն անառողջ է, անառողջ ու հիվանդա-
դին: Նա նստել է մահճակալին, հիվանդանոցի շապիկ-վար-
տիկով, ոտները վար կախած և մեծ, անհանգիստ աչքերով
նայում է սառցակալած փոքրիկ պատուհանից դուրս:

— Սարսափելի եղանակ է դրսում,— ասում է նա իր
բասով, կարծես շարունակելով վաղուց սկսած խոսակցու-
թյունը,— ձյունահողմ: Ես իջա պատգարակից և հազիվ
կարողացա ինձ նետել... (նա լռեց, ձախ ձեռքով բռնեց
կուրծքը) այստեղ: Տեսնես ե՞րբ է լուսանալու: Դուք ժամա-
ցույց չունե՞ք... Հիմար հա՛րց: Երբեք այնպես չեմ սպասել
լուսաբացին, ինչպես այսօր, այս գիշեր: Դու ինչո՞վ ես
հիվանդ, հարբուխո՞վ... Իմն էլ դրա նման մի բան է, արյան
ինչ-որ բան: Արյունն սպիտակ դրոշ է պարզել: Իսկ այսօր
տաքությունս բարձրացավ և ահա ժամանեցի. թույլ տվեք
սլոտկել: Այստեղ երևի պառկեցնում են թեթև հիվանդներին:
Կամ արտասահմանցիներին: Այո՛, ես արտասահմանցի եմ,
Բուդարիայից, Սոֆիայից:

Նա լռեց, շուտ եկավ մի կողքի վրա, աչքը հռոպեց դեպի
փոքրիկ պատուհանը: Ձյունահողմը թափահարում է պատու-
հանը և վիրավոր թռչում հեռու: Քիվերը ճռճում են, մի-
ջանցքով մեկն անցավ սրթսրթալով: Ինչ լավ է, որ աշխար-
հում էլի մարդիկ կան, բացի երկու սանիտարներից ու Մեր-
սկերտից, բացի այս արտասահմանցուց և ինձանից: Իմ
տախտակն պատը բաժանում է ինձ հիվանդների պալատից:
Այնտեղից էլ լսվում է երկարատև մի թառանչ: Ուրեմն այն-
տեղ էլ մարդ կա, որը չի ընտում: Կարևորն այն չէ, թե ինչու
չի քնում, սարսափելի է, երբ բոլորը քնած են և դու ես
միայն անքուն: Այդ դեպքում դու մտածում ես բոլորի և
տանջվում բոլորի փոխարեն... Այստեղից էլ այսպիսի մի
մեծ փրիխոսփայություն,— լավ է, քնել ուրիշների փոխարեն,
քան արթուն մնալ, լավ է մեռնել բոլորի փոխարեն... Ձէ՛,
այս արգեն չեղավ,— ինչո՞ւ չեղավ,— շարունակում եմ ես
դառանցիլ մտքում, մի՞թե ես չմեռա ութը տարի առաջ դուր-

սը մնացածների փոխարեն: Մեռա և եկա այս աշխարհը, ուր սատանաները գինվորական շորեր են հագնում, իսկ հրեշտակները... հրեշտակներ չկան այստեղ, դժողքում հրեշտակները գործ չունեն, չեն երևում:

— Ես Սոֆիայի քաղաքագլուխն եմ: Այո՛, Սոֆիայի գլուխը: Մարդու և քաղաքի մեջ այն տարբերությունը կա, որ երբ մարդու գլուխը կտրում են, մարդը մեռնում է, ոչ մի ուրիշ գլուխ չես պատվաստի նրա ուսերին: Իսկ քաղաքը... Սոֆիայի գլուխը կտրեցին, նրա տեղը դրին մի ուրիշ գլուխ, և Սոֆիան ապրում է: Այո, քաղաքները ապրում են, ապրում են նաև ժողովուրդները... Ահա ձեզ մոտ (նա ձայնն իջեցրեց). երկու սուր սրած բեղեր և մի ղույգ երկաթե սապոգ: Ահա ամբողջը:

Էսպիտի բան չէր պատահել անտատմ, ա՛յ քավոր,
Որ ժանտաքիսը դառնա թագավոր, թագավոր...

Նա երգեց, բայց երգ դուրս չեկավ, ուզեց ծիծաղել, այդ էլ շատացվեց:

— Մանկական երգ է,— ասաց նա,— ես գիտեմ, որ դուք բանտում անգամ վախենում եք նրանից... Մանկական երգ է:

Նա սևեռուն նայեց ինձ: Ըստ երևույթին դժվարությամբ, բայց հավաքում էր իր մտքերը:

— Եվ ինչո՞ւ եք վախենում, մնում է անհասկանալի: Ինձ մինչև այստեղ բերելը... ես անցա տասներեք քաղաքների տասներեք բանտերով: Մի տեսակ՝ զրոսաշրջիկ: Դա՞ ժան զրոսանք էր դա: Տարբերությունը մեծ էր այդ բանտերի մեջ: Մի տեղ մեռածներին նույն օրը հանում էին կամերայից, մի ուրիշ տեղ երկրորդ օրը, հղա մի բանտում ևս, ուր մեռելներին ամենևին չէին հանում: Մենք նրանց համար ստեղծեցինք այսպես կոչված մեռելների անկյուն: Մենք դարսում էինք իրար վրա, որպեսզի մի քանի սանտիմետր «կենսական տարածություն» շահենք, որովհետև քնում էինք հայտնի «ոտ-գլուխ» բանտային սխառեմով: Մթնոլորտը բոլոր գնդաններում նույնն էր,— գաղաղած մարդիկ, բազմից, կեղտոտությունից, մոտ հինգ հարյուր մարդկանց համար հատկապիված մեկ միզամանի շուրջը կանգնած հերթերից, գարշահոտությունից գաղաղած մարդիկ, որոնք իրենց «հոր»

անունը տալիս էին երկյուղածությամբ: Ծս տեսել եմ մեծ մարդիկ, դիտնականներ, պատասխանատու աշխատողներ, նրանց օձիքների վրա դեռ երևում էին մեկից ավելի վայրենի կերպով պոկոտված շքանշանների հետքերը... Բայց նրանք դեռ հավատում էին նրան: Տեսնո՞ւմ ես, ես էլ նրա անունը չեմ տալիս: Սա էլ մի բան նշանակում է: Նրանք փնտրում էին մեղավորներին և գտնում: Նրանք հավատացնում էին, որ այս վիթխարի ողբերգությունից նա անտեղյակ է և եթե նա իմանա՞... օ՛, միայն թե նա իմանա՞...

Ներս մտավ Մերպերտը:

— Քնե՛ք,— ասաց նա,— ուշ գիշեր է, քնեք, թե չէ գայլը կգա, ով որ քնած չի, նրան կտանի,— նա երևի ժպտաց, որովհետև նուրբ շրթունքների բացվածքում երևաց նրա սպիտակ, արհեստական ատամնաշարը:

— Գայլը որ գա, չի հարցնի՝ ո՞վ է քնած, ո՞վ է արթուն:

— Ո՛չ, ո՛չ, ո՛չ, ի՞նչ եք ասում,— աշխուժացավ բուժակը, ես հենց հիմա հեռագիր ստացա գլխավոր գալից, հեռագրում պարզ ասված է՝ քնածներին չեմ գիպչի...

— Գայլերի հե՞տ կապ ունեք, Իոսիֆ Իսակովիչ:

Մերպերտը միջնեց:

— Այնուամենայնիվ՝ իմ կապը ոչխարների հետ է, այս ես ավելի պարզ եմ դգում, երբ ինձ հետ եմ լինում:

Ու դուրս եկավ:

— Մի բան էլ ասեմ, ես չգիտեմ, համաձա՞յն եք, մի ամբողջ սերունդ... Դուք հասկանո՞ւմ եք... մի ամբողջ...

Բայց ինձ տարավ նորից մի պղտոր ալիք և ես չկարողացա նրան լսել: Իմ ականջին, կարծես հեռվից, մեկ-մեկ հասնում էր նրա «բո՛ւ-բո՛ւ» բասը: Այդ նշանակում է, որ նե՛մ խոսում է:

Թո՛ղ խոսի, իսկ ես, ահա, Երևանում եմ: Վերջին օրը, որով և վերջացավ իմ երիտասարդությունը և ընդհանրապես կյանքը. Արտվյանի վրա, մանկական խաղալիքների խանութում, ես տեսա մի մեծ ձի և որոշեցի գնել երեխայիս համար: Ընդմիջում էր, խանութի փակ: Չսպասեցի խանութի բացվելուն և որոշեցի հաջորդ օրը դնել անպայման սև բաշով, շորս կանաչ անիվների վրա կանգնած այդ չքնաղ նժույգը: Նույն գիշեր, մի գաբամանալի հեռատեսությամբ, մեր հան-

րապետութեան և մայրաքաղաքի ապահովութեան համար ինձ մեկուսացրին նշանավոր տուֆե մեծ շէնքի ներքնահարկի № 2 խցիկում պետական անվտանգութեան համար գիշերցերեկ մտածող ասպետները: Յուցափեղկում կանգնած փայտե ձին հաջորդ օրը երեկ երկա՛ր սպասեց ինձ և հուսահատութիւնից նրա սև բաշը, ամենայն հավանականութեամբ, ավելի սևացավ կամ, գուցե, մի գիշերվա մեջ սպիտակեց:

Եվ ահա, արդեն քանիերորդ անգամ, ես գնում եմ այդ ձին և թևիս տակ դրած բարձրանում Արեովյանով վեր: Բաղում անգամ տեսած այս երազը տարբեր վերջավորութիւն է ունեցել. կա՛մ ձերբակալվել եմ՝ ձին թևիս տակ, կա՛մ հեծանիվի հետ ընդհարվել եմ և ձին ջարդ ու փշուր է եղել, կամ վաճառողը ետևիցս վազել և խլել է ձին, առանց բացատրութիւն տալու... և ոչ մի անգամ ինձ չի հաջողվել այդ սխրալի խաղալիքը երեխայիս հասցնել: Այս անգամ էլ, կարծես առաջին անգամ, ձին թևիս տակ գնում եմ ևս Արեովյան փողոցով և իմ սիրտը ճխտում է ուրախութիւնից: Թերվելով մեր փողոցը և մոտենալով մեր տանը, ես քարացած կանգ եմ առնում: Ամբողջ տունը շրջափակված է սյուններով, իսկ սյուները կապված են իրար խիտ փշալարերով: Փշալարերի երկայնքով հետ ու առաջ քայլում է բարձրահասակ, սև բեղերով մի գինվորական, մերկ ատրճանակը ձեռքին:

— Այս ի՞նչ է,— հարցնում եմ ես:

— Ինչ որ տեսնում ես Մի՛ մոտենա, կկրակեմ:

Բաց պատահանից նայում է ութ տարեկան տղաս և դռնում է.

— Մի՛ մոտենա, հայրիկ, ես հիմա տեղորիստ եմ, լրտես եմ և նման լավ բաներ:

— Խելագա՞ր եք, ի՞նչ է,— ասում եմ ևս զինվորակա-նին,— ախր նա անմեղ երեխա է...

— Հետո ի՞նչ,— ասում է նա,— բոլորն էլ անմեղ են, բայց երբ նրանց փափուկ տեղերը կոշտացնում ենք և կոշտ տեղերը փափկացնում, հիշում են իրենց չգործած մեղքերը:

— Դուք խիղճ չունեք,— ասում եմ ես:

— Մի՛ մոտենաք,— պատասխանում է նա,— մեր ստացած հրամաններում և հրահանգներում այդ ապրանքի մասին ոչինչ չկա ասված:

Ես ձին վար եմ դնում և մի ոստյունով թռչում եմ այդ թշվառականի վրա, խլում ատրճանակը և նրան գետին տապալում:

— Բանալիները վերցրո՛ւ,— գոռում է տղաս,— նս գրտներվում եմ յոթ կողպեքներից ներս:

Ես կուսնում եմ բանալիները վերցնելու, բայց տեսնում եմ, որ գետնի վրա տապկտվում է հիվանդանոցային սպիտակեղենով... սպասի՛ր, որտե՞ղ եմ տեսել սրան:

— Բանալին ինձ մոտ չէ՛,— գոռում է նա,— բոլոր բանալիները գտնվում են նրա մոտ... Երկու արչունոտ սապոգներ, այո՛, հրկու... այս ի՛նչ սարսափելի գիշեր է, ե՞րբ պիտի լուսանա... դուք ժամացույց չունե՞ք...

Այս իմ հարևանն է գոռգոռում՝ ցնցելով մահճակալի երկաթե ճաղերը: Այս անգամ էլ ես չկարողացա ձին երեխայիս հասցնել: Ի՛նչ անհեթեթ հրազ...

— Լուսարաց... մի՞թե այս գիշերը վերջ չի ունենալու: Սոֆիայում հիմա առավոտ է: Եթե ուշանար առավոտը, ես Սոֆիայի քաղաքապետարանից կհրամայեի, կկարգադրեի, որ կրկնապատկեն փողոցների լույսերը: Կամ գուցե արևը մոլորե՞լ է իր ճամփան: Գուցե արևը ձերբակալված է: Է՛յ ձեռք մի՛ բարձրացրեք արևի վրա: Վատ կլինի: Նախազգուշացնում եմ ձեզ վերջին անգամ... Լսի՛ր, դո՛ւ, ինչո՞ւ շես խոսում, հա՛մը ես և մեղադրվում ես հակապետական ագիտացիայի մե՞ջ, հնարավոր է, ես հանդիպել եմ խուլ լըրտեսներին, նապաստակի պես վախկոտ տեոթրիստներին, լաբորատորիաներ պայթեցնող գիտնականների, կաղ և կարճատես սահմանազանցների... Շա՛տ բան եմ տեսել, բայց այսպիսի հրկար գիշեր չեմ տեսել: Այս ի՛նչ գիշեր է, աստված իմ... Հիմա ես կուտեի մի ամբողջ ոչխարի չափ սագ, փորը լցրած բրնձով և շամիչով: Մագդան մասնագետ էր այդ գործում, մե՞ծ մասնապետ... Իսկ եթե սե հացի մի ավելորդ բաժին... Լսի՛ր, դու հաց ունե՞ս: Մի՛ վախենա, չեմ գողանա: Երևի բարձիզ տակ ես պահում: Տո՛ւր ինձ մի կտոր, ես առավոտյան կվերադարձնեմ: Գու մտածում ես, որ ես կարող եմ մինչև առավոտ մեռնե՞լ... խոստանում եմ չմեռնել, ազնվորեն եմ ասում:

Նա չկատարեց իր խոստումը: Երբ ես տանջալից ինքնա-

մոռացումից աղատվեցի և բացի աչքս, տեսա նրա կծկված, կապտած երեսը, դեպի ինձ նայող սառած աչքերը բաց և աչ ձևերի երկու մատները միայն շոած: Երկո՛ւ:

Ես նրան հասկացա:

Պետք է ենթադրել, որ այս անգամ իմ «քունը» երկար էր տևել, այն էլ պետք է ենթադրել, որ նրան ամենևին դուր չի եկել իմ վարքագիծը, բարձիս տակ պահված իմ շունեցած հացից նրան բաժին չեմ հանել և հանգիստ խղճով քնել կամ, ո՞վ գիտե, սուտ քուն եմ ձևացրել...

Ես ինձ ճնշող ծանրությունը մի կերպ հաղթահարում եմ, շուտ եմ գալիս դեպի պատը:

...Հեռավոր խորություններից, ասես ջրհորի խորքից, ինձ հասնում է զարթոնքի գոնդի հատ-հատ վնդոցը: Ուրեմն առավոտ է: Ուրեմն լուսաբաց է: Ուրեմն արևը ձերբակալված չէ: Ես շրջվում եմ նորից, որ մի անգամ էլ տեսնեմ նրան, ով շտեսավ այսօրվա լուսաբացը, սակայն հարևան մահճակալը դատարկ է: Ասես անմեղ և անտեղյակ կանգնել է երկաթե նեղ մահճակալն իր շորս ոտների վրա և կարծես ոչինչ չի պատահել: Ոչինչ չի՞ պատահել: Այս աշխարհում այնքան խառն են իրականությունը, երազն ու երևակայությունը. որ չգիտես՝ որը որն է: Համենայն դեպս ես Աշոտ դայուն ոչինչ չեմ պատմի այս գիշերվա մասին: Իրականություն՞ն էր, երա՞զ, թե՞ երևակայություն— ես չեմ կարող այս մասին հաստատ մի բան ասել:

Դրսի սառն օդով և Աշոտ դայով լեցվեց խցիկը: Նա ձևորդ դնում է ճակատիս, հետո հիշելով՝

— Բարի լույս,— ասում է:

— Լուսաբա՞ց է,— հարցնում եմ ես:

— Առավոտ է,— ասում է նա,— բայց ինչպես գիտես, այստեղ ուշ է լուսանում: Ինչպե՞ս անցավ գիշերը:

— Ուրախ,— ասում եմ ես,— լսի՛ր.

էսպիսի բան չէր պատահել անտառում, ա՛յ քավոր,
Որ ծանտաքիսը դառնա թագավոր, թագավոր...

— Այդ ի՞նչ բան է,— մտահոգվում է Աշոտ դային:

— Մանկական բանաստեղծություն է,— ասում եմ ես:

Նա դուրս է գալիս: Ես լսում եմ նրա ձայնը: Նա երևի

խոսում է Մերպերտի հետ: Հետո դուրս բացվում է, և նրանք ներս են մտնում:

— Նախ՝ ընդհանուր պալատում տեղ չկա,— ասում է նա,— բոլոր մահճակալներն զբաղված են: Թող մնա մի գիշեր էլ...

Մերպերտը դուրս է գալիս:

— Ես բեզ կազառեի այս անիծված խցից, բայց, տեսնո՞ւմ ես, հնարավորություն չկա:

Նա լռում է և բարձրաձայն մտածում.

— Զամանովը ծանր է:

— Նա որտե՞ղ է,— հարցնում եմ ես, գլխացավից տառապելով:

— Ընդհանուր պալատում: Նա այլևս ծխել անգամ չի կարող: Նա իր ծխախոտը նվիրեց Սանասարին: Սանասարը մերժեց: Ծխախոտը գտնվում է ինձ մոտ:

— Ես ինձ այստեղ լավ եմ զգում,— հանգստացնում եմ ևս Աշոտ դայուն:

— Տա աստված, որ այդպես լինի,— ասում է նա:

Աշոտ դային ճարակությամբ, կոշտ ձեռնոցի ցուցամատով, արցունքի մի կաթիլ է թռցնում աջ աչքի եզրից: Հետո ասում է.

— Դե, ես գնացի, հայդո՛ւկ, հիմա կսկսվի բրիգադների ելքը: Երեկոյան կգամ:

Նա գնաց, իսկ ես փակում եմ իմ հոգնած կոպերս: Նորից գոնգի հատ-հատ «տանկ-տանկը»: Բակը լեցվում է խուլ աղմուկով: Լսվում է կարգադրիչ Սիգորովի կանչը.— Տարասո՛վ, — ու նորից աղմուկ:

Ինձ տիրում է մեծ վտանգից պաշտպանված մարդու երջանիկ զգացողությունը: Կարծես ամբողջ աշխարհը գահավիժում է մի անկյունից, իսկ ես ապահով եմ, ինձ չի վերաբերում այդ զարհուրելի փլուզումը: Մերպերտը շփեց իմ տարությունը,— 38,9: Ոչ որ, ոչ ոք չի կարող խլել իմ ցերմությունը ինձնից: Փանի կա այդ, ոչ ոք չի համարձակվի ինձ ստիպել, որ սևփական ոտերիով մտնեմ տաշտը և հունցեմ կավահողը, ոտներս պաղովյունից անզգայանան, իսկ շապիկիցս գլուրջի բարձրանա: Ես վաղում եմ գնալի բրուտանոցի մի անկյունում դանդաղ վառվող վառարանը, ոտներս

ուշքի եմ բերում, շորացնում եմ շապիկս ու նորից բարձր-
նում տաշտը և ոտներս խրում համառող կավահողի սառը բն-
դիրքը: Ես հիշում եմ Մամոնչին, Սանասարին և Լյալյային և՛
հիշում, որը հիմա չկա: Լինե՛ր արցունք և արտասվելի Լյա-
լյայի համար, սեփականատիրական, հին հիվանդությամբ
տառապող գերմանացու և խեղճ, խեղճ լուսանկարչի հա-
մար, Սոֆիայի քաղաքացու համար, որը շտեսավ այս խավար
առավոտը, արտասվելի՛ բոլոր ապրող ու մեռած, նեխվող և
աննեխ, երկու սեռի փարավոնների համար ու դեռ արտաս-
վելի փշալարերի ծաղկած արդյունարերության և ամենաթան-
կագին կապիտալ մարդո՛ւ համար, որը ոսկու, ադամանդի
նման դրված է յոթը կողպեքի տակ: Լինե՛ր...

Ներս է մտնում սանիտարը, մարում է նավթի ճրագը և
դուրս տանում: Սառած ապակիները կապտել են: Այո՛, լու-
սաբաց է: Վերջապես լուսաբաց է: Նորից ներս է մտնում
սանիտարը՝ այս անգամ ձեռքին մի հողե աման, իսկ ամանում
մի փայտե զղալ և իմ օրաբաժին հացը: Ես անդիմադրելի
ցանկություն եմ զգում այդ ամենը վերցնել և դնել կրծքիս,
բայց ինքս վախենում եմ իմ ցանկությունից:

Ես գիտեմ, թե ինչու եմ վախենում:

Բայց վախենալուց ավելի ես գիտեմ, որ կա և այն,
ինչ Աշոտ դային է ասում հաճախ, — վեր կաց, հայդո՛ւկ,
փորը առավոտը բացվեց, ով քնի փոքր առավոտը, մեծ առա-
վոտը չի տեսնի:

Ես գիտեմ, որ կրայցվի մեծ առավոտը: Մերպերտը չափեց
իմ տաքությունը՝ 35,5: Նա շարժեց զլուխը և շշջաց՝ «Զար-
մանալի՛ է»: Իսկ ես հիշեցի Աշոտ դայու հինգ դուլլ եռման
չուրը, այնտեղ, բազմիբու՛մ:

Մերպերտը բարձրաձայն մտածում է.

— Հիտլերը նահանջում է: Վերջին գերմանացին փախավ
մեր հողից: Զհաշված գերիները:

Զէ՛, կրացվի մեծ առավոտը: Իսկ հիմա ավելի հաստա-
տուն քայլերով Աբովյանով վար կիջնեմ.. Երեխայիս հա-
մար կգնեմ սև բաշով, սիրուն մուսթով անվավոր ձին:

Կգնե՛մ:

խոսում է Մերպերտի հետ: Հետո դուրս բացվում է, և նրանք ներս են մտնում:

— Նախ՝ ընդհանուր պալատում տեղ չկա,— ասում է նա,— բոլոր մահճակալներն զբաղված են: Թող մնա մի գիշեր էլ...

Մերպերտը դուրս է գալիս:

— Ես քեզ կաղատեի այս անիծված խցից, բայց, տեսնո՞ւմ ես, հնարավորություն չկա:

Նա լուռ է և բարձրաձայն մտածում.

— Զամանովր ծանր է:

— Նա որտե՞ղ է,— հարցնում եմ ես, զլխացավից տառապելով:

— Ընդհանուր պալատում: Նա այլևս ծխել անգամ չի կարող: Նա իր ծխախոտը նվիրեց Սանասարին: Սանասարը մերժեց: Ծխախոտը գտնվում է ինձ մոտ:

— Ես ինձ այստեղ լավ եմ զգում,— հանգստացնում եմ ևս Աշոտ դայուն:

— Տա ասաված, որ այդպես լինի,— ասում է նա:

Աշոտ դային ճարակությամբ, կոշտ ձեռնոցի ցուցամատով, արցունքի մի կաթիլ է թոցնում աջ աչքի եզրից: Հետո ասում է.

— Գե, ևս գնացի, հայդո՞ւնկ, հիմա կսկսվի բրիգադների կյրը: Երեկոյան կգամ:

Նա գնաց, իսկ ևս փակում եմ իմ հոգնած կոսպերս: Նորից գոնգի հատ-հատ «տանկ-տանկը»: Բակը լեցվում է խուլ աղմուկով: Լսվում է կարգադրիչ Սիդորովի կանչը.— Տարասո՛վ,— ու նորից աղմուկ:

Ինձ տիրում է մեծ վտանգից պաշտպանված մարդու երջանիկ զգացողությունը: Կարծես ամբողջ աշխարհը գահավիժում է մի անևկ անդունդ, իսկ ես ապահով եմ, ինձ չի վերաբերում այդ վարձուրելի փուլումը: Մերպերտը շափեց իմ տաքությունը.— 38,9: Ոչ սր, ոչ սր չի կարող խլել իմ ջերմությունը ինձնից: Քանի կա այդ, ոչ սր չի համարձակվի ինձ ստիպել, որ սեփական ոտերևով մտնեմ տաշտը և հունցեմ կավահողը, ոտներս պաղովելունից անզգայանան, իսկ շապիկիցս գոլորշի բարձրանա: Ես վազում եմ դեպի բրուտանոցի մի անկյունում դանդաղ մտավող վառարանը, ոտներս

ուշքի եմ բերում, շորացնում եմ շապիկս ու նորից բարձրանում տաշտը և ոտներս խրում համառող կավահողի սառը բնդերքը: Ես հիշում եմ Մամոյին, Սանասարին և Լյալյային եմ հիշում, որը հիմա չկա: Լինե՛ր արցունք և արտասվելի Լյալյայի համար, սեփականատիրական, հին հիվանդությամբ տառապող գերմանացու և խեղճ, խեղճ լուսանկարչի համար, Սոֆիայի բաղաբացու համար, որը շտեսավ այս խավար առավոտը, արտասվե՛ի՛ բոլոր ապրող ու մեռած, նեխվող և աննեխ, երկու սևո՞ւ փարավոնների համար ու դեռ արտասվելի փշալարերի ծաղկած արդյունարեբրության և ամենաթանկագին կապիտալ մարդո՞ւ համար, որը ոսկու, ադամանդի նման զրված է յոթը կողպեքի տակ: Լինե՛ր...

Ներս է մտնում սանիտարը, մարում է նավթի ճրագը և դուրս տանում: Սառած ապակիները կապտել են: Այո՛, լուսաբաց է: Վերջապես լուսաբաց է: Նորից ներս է մտնում սանիտարը՝ այս անգամ ձեռքին մի հողե աման, իսկ ամանում մի փայտե զղալ և իմ օրարածին հացը: Ես անդիմադրելի ցանկություն եմ զգում այդ ամենը վերցնել և դնել կրծքիս, բայց ինքս վախենում եմ իմ ցանկությունից:

Նս գիտեմ, թե ինչու եմ վախենում:

Բայց վախենալուց ավելի ես գիտեմ, որ կա և այն, ինչ Աշոտ դային է ասում հաճախ, — վեր կաց, հայդո՛ւկ, փորը առավոտը բացվեց, ով քնի փոքր առավոտը, մեծ առավոտը չի տեսնի:

Ես գիտեմ, որ կրայտի մեծ առավոտը: Մերպերտը չափեց իմ տարությունը՝ 35,5: Նա շարժեց գլուխը և շշնջաց՝ «Զարմանալի՛ է»: Իսկ ես հիշեցի Աշոտ դայու հինգ դույլ եռման չուրը, այնտեղ, բաղնիքում:

Մերպերտը բարձրաձայն մտածում է.

— Հիտլերը նահանջում է: Վերջին գերմանացին փախավ մեր հողից: Զհաշված գերիները:

Զէ՛, կրացվի մեծ առավոտը: Իսկ հիմա ավելի հաստատուն բայերով Աբովյանով վար կիջնեմ.. Երեխայիս համար կգնեմ սև բաշով, սիրուն մոտիլով անվավոր ձին:

Կգնե՛մ:

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲՐԻԳԱԴ

Խառն էին ու բազմազգ կալանավորական աշխատանքային բրիգադները: Նրանք կազմված էին ըստ մեծ մասի կալանավորների առողջական, հետևաբար աշխատունակության ցուցանիշների հիման վրա: Այսպես՝ գոյություն ունեին ուժեղների բրիգադներ, ապա միջակների, թուլների: Թուլներին հաշորդում են աշխատանքի անընդունակները, այսպես կոչված «պելագրիկները». վերջինները մարդ լինելուց ավելի շարժուն և անշարժ ուրվականներ էին, ինչպես Զամանովն էր նրանց անվանում՝ «նստուկադուրկները». մարդիկ, որոնք շունեին ոչ մի հիվանդություն, բայց հյուծված էին, հալվում էին օր-օրի և հանգչում էին նստարանի վրա կամ արտաքնոցում, մեռնում էին հաճախ բաղնիքի մուտքին չհասած, կամ պարզապես փակում էին աչքերը ննջելու համար երևի և այլևս չէին զարթնում:

Խառն էին ու բազմազգ կալանավորական աշխատանքային բրիգադները, ճամբարային կառավարչությունն այս դրվածքում ինչ-որ թերութուններ էր տեսնում, որոնք արգելակում էին «պլանների» գերակատարմանը. Աշոտ դային այն միտքը հայտնեց, որ լավ կլիներ, եթե կազմակերպվեն ազգային բրիգադներ, այսպես՝ ուզրեկական, բելոռուսական, ույրախնական, վրացական, հրեական... պետք էր ենթադրել, որ գործերը կգնային ավելի լավ: Աշոտ դայուն սովորական դեպքում «պլաններից» ավելի հետաքրքրում էր մի ուրիշ բան, նա ուզում էր, որ հայերն ունենային իրենց անկյունը, հավարվին իրար գլխի, միասին աշխատեին, քնեին, զարթնեին, լային ու ծիծաղեին: «Ազգահավաքման» այս միտումն Աշոտ դային դրեց արտապրական, այսինքն մի տեսակ քաղաքական անիմիների վրա և կամենդանտի հետ մի անգամ դրուցելիս ասաց.

— Սա գործ չէ, սա գործ լինելուց ավելի բաբելոնյան աշտարակաշինություն է, կալանավորների մի մասը ուսերենից բորիկ է, իսկ խառն բրիգադների այս սիստեմը չի տալիս պետք եղած արդյունքը, պետք է ստեղծել ազգային բրիգադներ և տալ նրանց իրավունք ընտրելու իրենց բրի-

զագիրներին և ճաշ բաժանողներին, և այն ժամանակ, օ՛, այն ժամանակ...

Կամենդանտ Փիգիլյավսկին, որը զուրկ չէր գործնական մարդու հոտառությունից, ներկայացրեց պետին, ի նշան հարգանքի մի փոքր կոացավ և աչքը հառնելով ուղիղ պետի աչքերին, հաղորդեց Աշոտ դայու նկատառումները և լռեց: Եթե պետը հավանութուն տա հիշյալ նախագծին, ապա այդ կլինի իր սեփական առաջարկությունը, իսկ եթե պետը դա համարի անընդունելի, կամ ո՞վ գիտե, վտանգավոր, ապա նա կասի մոտավորապես հետևյալը.

— Ես այդպես էլ սասցի նրան, քաղաքացի պետ, ես գիտեի, որ նրա առաջարկությունը հիմնականում սխալ է:

— Ո՞ւմ առաջարկությունն է դա,— կհարցնի պետը, իսկ Փիգիլյավսկին տեղնուտեղը կպատասխանի.

— Այդ հայի... բռուտ Աշոտի...

Իսկ հիմա պետը լռեց, մտածեց և ասաց.

— Պետք է խոսել ճամբարի պետի, ընկեր Բիչկոյի հետ...

Երկու օր հետո ճամբարի պետը կանչեց կամենդանտ Փիգիլյավսկուն և կարգադրիչ Սիգորովին: Նա հայտնեց, որ իր առաջարկությամբ և ճամբարների պետի համաձայնությամբ որոշված է վերակազմավորել գործող բրիգադներն ըստ ազգային պատկանելիության:

— Գործի անցեք,— ավելացրեց պետը,— բրիգադիներին թող իրենք ընտրեն իրենց միջից, ինչպես նաև բալանդյուրներին... դուցի ավելի լավ աշխատեն...

Ազգային պատկանելիություն՝ ազգային պատկանելիություն, հասկանալի է, բայց երբ կամենդանտը և կարգադրիչը նստեցին ճոճոճ գրասենյանի մոտ և սկսեցին խաղաքարտերի վրա ցուցակավորել բրիգադներն ըստ ազգային պատկանելիության, կանգնեցին լուրջ դժվարության առաջ,— իսկ կալանավորների առողջակա՞ն, ֆիզիկակա՞ն ցուցանիշները: Սակայն երբ ցուցակները պատրաստ էին, նրանք վերահասու եղան և այն իրողությունը, որ փաստորեն գոյություն ունեն նրկու կարգի կալանավորներ-մեռյալներ ու դեռ կենդանիներ և որ այս երկու կարգի մեջ մտնում են բոլոր ազգութուններն անխտիր...

Այսատավորական բրիգադները դեռ չէին վերագարձել

աշխատանքից. բրիգադների վերակառուցման լուրը խոհանոց հասավ կարգադրիչ Միդորովի միջոցով: Լուրը մտավ բաղնիք, հետո հասավ վարսավիրներին և մնացած «ճամբարային պարագիտներին», ինչպես անվանում էին նրանց աշխատավորները: Լուրը ցնցող տպավորություն թողեց առանձնապես շեֆ-խոհարար կամ խոհարարապետ Մեսրոպ Ուզունյանի վրա: Մեսրոպը, կամ, ինչպես քրեականները նրան անվանում էին դյադյա Միշան, իսկ քաղաքացիները՝ Միխայիլ Արուտչունովիչը, այստեղ բերված էր սեծովյան արևելյան ափի հայաշատ քաղաքներից մեկից՝ Աղլերից: Ազատության մեջ խոհարարության հետ նա այնքան կապ ուներ, որքան ևս՝ շինական դիվանագիտության հետ, բայց շնորհիվ այն հանգամանքի, որ նա տնից ստանում էր դափնատերևների, պղպեղի, ընտիր ծխախոտի և ուրիշ համեմունքների ծանրոցներ, խոհանոցի դուռը բացվեց նրա առաջ՝ կրունկների վրա... Մեսրոպն իր համեմունքներով ախորժելի ճաշեր էր պատրաստում ճամբարային նաշալստվոյի համար և դրա ուժով արվեն երրորդ տարին էր, ինչ իր ձեռքում ամուր բռնել էր խոհարարապետի սխրալի շերտի վրա...

Ցնցող տպավորություն թողեց նրա վրա բրիգադների ազդայնացման լուրը, որովհետև նա մինչև հիմա իր դեմ չէր տեսնում ոչ մի ազգություն, մարդկային ոչ մի առանձնացնող, տարբերանիչ կրող զանգված: Բրիգադներին նա բաժանում էր ճաշը փակ աչքերով, ստուգելով միայն թիվը և ուրիշ ոչինչ: Իսկ հիմա, համեցե՛ք, բարի եղիր կերակրել որոշակի ազգություններին՝ ռուսներին, ադրբեջանցիներին, ուկրաինացիներին, վրացիներին, հայերին... դե, ե՛կ, այնպես արա, որ ճամբարի բազմաթիվ մեծ ու փոքր ազգությունները զոհ լինեն քեզից, չզրադվեն բանասարկությանը, չզժգոհեն...

Մինչ այս, մինչ այն՝ օրը կրկնույսացավ, բացվեցին ճամբարի դարպասները և կալանավորական հոգնած բրիգադները «տուն» վերադարձան: Ամբողջ օրվա ընթացքում և վերադարձի անշափ երկար թվացող ճանապարհին նրանք երազում էին այն պահը, երբ տուն կհասնեն և կփոփեն իրենց մի մարդաբաժին կենսական, տախտակե տարածության վրա, կստանան օրաբաժին հացը, հոշակավոր բալաևղան և կրնեն,

և կքնեն այնպես, որ եթե կես գիշերին ինքն անձամբ, աղա-
տուքյան ոգին ներս մտնի ճամբարի փակ դարպասներից,
փողեր փչել տա, թմբուկներ պայթեցնի և թնդանոթների
գոռոցով հայտարարի՝ «վե՛ր կացեք, պնացե՛ք ձեր անկրը,
ո՛վ մարդիկ, դուք ազատ եք...»՝ միևնույն է, նրանք շեն
զարթնի և կշարունակեն քնել քաղցր քնով, մի քնով, սրի
ուժն ու պատիվը իմանալու համար հարկավոր է միայն և
միայն վատ սնվող և դժվար աշխատող կալանավոր լինել...

Ահա թե ինչու բրիգադների վերակառուցման լուրը ճամ-
բարի և աշխատանքից տուն վերադարձած կալանավորների
գլխին պայթեց որպես կայծակ՝ անամպ երկնքից: Խոտվա-
հույզ մրջնանոցի նման ալեկոծվեց ճամբարը, արագ և հա-
մառոտ՝ մարդիկ ուքի վրա մի կերպ ոչնչացրին ընթրիքները,
սպա ըստ հրահանգի վերցրին իրենց ունեցվածքը և դուրս
եկան ընդարձակ բակը:

Մեծ ճանապարհի վրա երևաց կամենդանտ Ժիզիլյավսկին.

— Ապա՛ նստե՛լ,— գոռաց նա:

Բոլոր կալանավորները մի մարդու նման նստեցին, ոմանք
իրենց իրերի վրա, ուրիշները՝ թեթև պալզեցին, ձևանալով,
թև նստած են:

— Կանգնե՛լ... նստե՛լ... կանգնե՛լ... իսկ հիմա՛ ուշա-
դրուձյուն, ոռսնե՛ր, իրերով № 3 բարաք, մա՛րշ, ուզրեկ-
ներ, տաշիկներ, միջին ասիական մնացած պիղծ հոգիներ,
№ 2 բարաք, մա՛րշ... խախունե՛ր, № 4 բարաք... վրացիներ,
հայեր, ադրբեջանցիներ՝ № 5 բարաք... լատիշներ, լիտիշ-
ներ, կուռաթներ՝ № 6 բարաք... ջհուղներ...

Գրկած իրենց կեղտակուր ունեցվածքը, կերակրի թիթեղն
ու փայտե ամանները, ավելի ունեորներն՝ իրենց տախտակե
սրկղները՝ կալանավորները ցրվեցին զանազան ուղղությամբ
նշանակված բարաքները:

Ճամբարի բակը դատարկվեց: Կամենդանտ Ժիզիլյավսկին
իր պարտականությունը հաջող կատարած մարդու թեթևու-
թյամբ խոհանոց մտավ մի քիչ ծանրանալու, իսկ կարգա-
պիշ Սիդորովն անցավ բարաքից բարաք և հրահանգեց, որ
սպասյին բրիգադներն իրենք բնարին իրենց ղեկավարու-
թյանը, բրիգադիր և բուլանդյուր, և այն մասին որ...

— Ճամբարի պետը կարող է հաստատել կամ չհաստատել ձեր ընտրությունը:

№ 5 բարաքի ճակատամասի երկհարկանի տախտամածի երկու հարկերը վիճակով ընկան հայերին, աչ ու ձախ՝ վրացիներին և աղբբջանցիներին: Բարաքում տիրում էր աղմուկ և հրմշտուկ, փոշի, որին խառնվեց տեղափոխվածների մախորկայի կծու հոտը: Դռների մեջ երևաց խոհարարապետ Մեսրոպ Ուղունյանը կամ դյադյա Միշան, կամ, վերջապես Մեսրոպ Արուստյանովիչը. դռների մեջ հաճոյակատար Մամոն նրա ձեռքից խլեց նրա իրերի խնամքով կապված կուպոցը, երկաթե կանթով «չաբմաջան» և արտորաց դեպի «հայկական օջախը»: Խոհարարապետի մուտքը երեք աղջություններն ընդունեցին ողջույնի և ուրախության բացականչություններով:

— Բարի եկար, Մեսրոպ:

— Միշա դայի, խո՛ղ գլխար:

— Վաչա՛, Միշա, գեներգվալե՛...

Բրուտանոցի եռյակը տեղ բռնեց կողք-կողքի: Աշոտ գային իրեն հատուկ աշխուժով զբաղված էր այստեղ-այնտեղ մեխեր խփելով, ինչ-որ բաներ կախելով: Սանասարը կայլայի լուսանկարը խնամքով ամրացրեց պատին, իսկ ես... ես նայեցի Մեսրոպի խավարամած դեմքին: Նա տեղափոխվեց իմ ձախ կողմը:

— Մեսրոպ, դու է՞լ եկար, իսկական Հայաստան եղանք,— ձայն տվեց Աշոտ գային:

— Զգիտեմ,— ասաց Մեսրոպը մոռյլ ու մտացրիվ.— ըսման Հայաստան չուզեցի...

— Ինչո՞ւ, այ տղա,— դարմացավ Աշոտ գային:

— Ինձի վատ եղավ:

— Ինչո՞ւ:

— Բան մ'եր՝ ըսի ըլտե,— նա տեղափոխեց իրերը, վար իջավ տախտամածից և ստանց մեկի հետ խոսելու վերադարձավ խոհանոց:

Քսանչորս հայեր կինը, որոնցից մի քանիսը Երևանից և Հայաստանի գյուղերից, երկուսը Թիֆլիսից, պրոֆեսոր Զանվուղյանը՝ Բաբլի համալսարանի քիմիական ամբիոնի վարիչ, Սմբատ Սարգսյանը՝ կուսաշխատող, մի քանի գրա-

սենյակային աշխատողներ՝ դաշնակցական մեղադրանքով և Լևոն ժամկոչյանը՝ շեկ բեղերով և կապույտ աչքերով՝ մասնագիտութեամբ նախագահ. ի՞նչ նախագահ, Լևոն, ինչի՞ նախագահ... — թվում էր.

— Տեղկումի նախագահ, արտադրական հանձնաժողովի նախագահ, վարչութեան նախագահ, վերստուգիչ հանձնաժողովի նախագահ...

Մի խոսքով՝ նախագահ:

Իրիգադիրների և կերակուր բաժանողների, այսինքն րալանդյորնների ընտրութեանը բարեհաջող անցավ վրացիների և ադրբեջանցիների մոտ. վրացիներն ընտրեցին Վաստ Յուլուկիձեին, որն այն աշխարհում եղել էր կառուցող ինժեներ, իսկ ադրբեջանցիները՝ Բաքվի շրմուղի պատասխանատու աշխատող Ջաֆարով Մամեդին: Ընտրեցին նաև ճաշ բաժանողներ, հիվանդագին, կարմրաթուշ Գուգուշվիլուն և Բաքվի առաջնակարգ ռեստորաններից մեկի դիրեկտոր Շիրալիևին: Պետք էր ենթադրել, որ մյուս բարաքներում նույնպես ավարտված էին ընտրութեանները, մինչդեռ հայկական րրիգադում տիրում էր կառավարական անել ճգնաժամ:

Քսանչորս հոգիանոց հայկական բրիգադը բաժանվեց ևրևր կուսակցութեանների, որոնք էին կոմունիստներ՝ հինգ, «դաշնակցականներ»՝ ութ, իսկ չեղոքներ՝ տասներեք հոգի: Դաշնակցականների և չեղոքների մի մասի բլոկը միահամուռ կերպով առաջադրեց պրոֆեսոր Ջանիոյադյանի թեկնածութեանը, սակայն նա մի ծխախոտ վառեց, ծուխը փչեց սևփական հայկական բեղերի վրա և իր փափուկ ձայնով հրաժարվեց.

— Եթե ինձ հարգում եք, թույլ տվեք ինձ աշխատել որպես շարքային... շնորհակալ եմ վստահութեան համար...

Կոմունիստ Աբել Տարախչյանն այն կարծիքը հայտնեց, թե կոմունիստը չի կարող աշխատել անկուսակցական կամ (մասնավանդ) դաշնակցականի ղեկավարութեամբ և պահանջեց, որ բրիգադիր ընտրվի անպայման կուսակցականներից մեկը, հակառակ դեպքում՝ գործը կդրվի քաղաքական սխալ հիմքերի վրա. նա առաջարկեց կուսաշխատող Սմրատ Սարգրսյանի թեկնածութեանը: Նախկին ուսուցիչ Պողոս Սայատյանը՝ դաշնակցական մեղադրանքով՝ ասաց հետևյալը.

— Միայն զարմանալ կարելի է. Արեւ Տարախշյանը երեկ մոռանում է, թե որտեղ է գտնվում: Ի՞նչ կուսակցական ղեկավարութեան մասին է խոսքը: Մենք այստեղ կայանավորներ ենք, հավասար իրավունքներով, այսինքն հավասար իրավադրկութեամբ: Ես առաջարկում եմ Ֆարհատի թեկնածութիւնը:

Ֆարհատը դա փառահեղ միտումով, հին կայանավոր Սարգիս Կանայանն էր: Պետք էր ենթադրել, որ Ֆարհատը նրա կեղծանունն էր:

Քիֆիսեցի վասիլ Կարախանովը, որն ամբողջ վիճաբանութեան ընթացքում շվարած նայում էր խոսողներին, միջամտեց.

— Տո՛ւ, Իրակու թագավորութիւնն եք բաժին-բաժին անում... Անհարմար շե՛ք զգում... մեկին ընտրեք, վերջնա գնա:

Անհանգիստ էր և Աշոտ դային, թեև նա ոչ մի բանով չէր մատնում իր անհանգստութիւնը: Այդ երեկ միայն ես էի նկատում: Մենք, բրուտանոցում աշխատողներս և Աշոտ դային, միայն կողմնակի դիտորդների հանգամանքով ներկա էինք այս ընտրական սուր պայքարին, որովհետև մենք պատկանում էինք «գործարար բակի» համապատասխան արհեստավորական բրիգադին. մենք, հետևաբար և Աշոտ դային, ալատեղ չունեինք ո՛չ ընտրելու, ո՛չ էլ ընտրվելու իրավունք, ո՛չ էլ կարող էինք միջամտել բրիգադի ներքին գործերին: Պետք էր ենթադրել, որ Աշոտ դային հատկապես կարող էր ազդել խնդրի բարեհաջող լուծման վրա, եթե... եթե «ձայնագրուկ» չլիներ:

— Ես չեմ մոռացել և գիտեմ, թե որտեղ եմ գտնվում,— զոգոված և շիկացած՝ իր ձայնը լսելի էր դարձնում Արեւ Տարախշյանը,— բայց որտեղ էլ լինեմ, միևնույն է, չեմ մոռանա, որ ես կոմունիստ եմ... Մենք գտնվում ենք խորհրդային ճամբարում և ոչ թե ֆաշիստական: Խորհրդային ճամբարում ղեկավար դեր կարող են խաղալ միայն կոմունիստները...

— Քանի՞ տարի ունեք, բնկիր կոմունիստներ,— հարցնում է հեզնանքով Պողոս Սայատյանը,— տասնհինգակա՞ն. իսկ մենք, ձեր կարծած ֆաշիստներս տասական տարի միայն...

Ինչո՞ւ ես պիտի աշխատեմ ժողովրդի թշնամիների հրամանատարութեան տակ... Վե՛րջ կոմեդիային, Ֆարհասը բրիզադիր է...

Բարձրացավ աղմուկ:

— Փետրվարյան ավանտյո՞ւրա եք ուզում սարքել...

— Այստե՞ղ էլ բռնութեան...

— Թող կուստոմները ցույց տան...

— Ժողովրդի թշնամիներ...

— Ֆաշիստներ...

Աշոտ դային մի մախորկա փախաթեց:

Խոհանոցից վերադարձավ Մեսրոպը: Նա բարձրացավ իր տեղը. այսինքն տեղավորվեց իմ կողքը և ցածր ձայնով հարցրեց.

— Ի՞նչ եղավ, ինչո՞ւ կբոբոտան:

Ես բացատրեցի:

— Ամոթ, այիբ է,— քրթմնջաց Մեսրոպը,— բրիզադիր, բայանդաջի... էդուր համար է՞լ իրար զգեն...

Նա լուեց և ավելացրեց.

— Ես կուխնուց դուրս կուզամ... Թող ամեն ազգ, ամեն բրիզադ իր կուխին, իր պովր ունենա... Ես բոլոր ազգերին չեմ կրնա կերակրի...

Աշոտ դային շհամբերեց: Նա՛

— Տղաներ, — ասաց, — հայ ժողովո՞ւրդ ենք մենք, թե վայ ժողովուրդ... տնից, տեղից, հողից, բնտանիքից զրկված, եկել ենք, բնկել սիրիւրներն ու փոխանակ մեկ սիրտ, մեկ հոգի լինելու, իրար միսն ենք ուտում: Նայենք մեր հարկավաններին և ամաչենք: Բա մենք նրանց շափ է՞լ չկանք...

— Քաղաքական ո՞չ մի ղիջում,— տեղից գոռաց Մմբատ Սարգսյանը:

— Տո՛ւ, գու ո՞վ ես, որ գիջես կամ շգիջես...

— Հակահեղափոխական ճահիճը շարժվում է, ընկերներ, գգուշ, քթով շշնշել...

Ներս մտան կամենդանտ Ժիզիլյավսկին և կարգադրիչ Սիդորովը. նրանք գրեցին վրացական ու ազրբեջանական բրիզադիրների անունն ու ազգանունները և մոտեցան հայկական բրիզադին.

Ո՞ւմ բնտրեցիր,— հարցրեց Սիդորովը:

կուռթյուն:

— Ո՞վ է ձեր բրիգադիրը, Խ՞նչ եք ոչխարների նման նայում,— ձայնը բարձրացրեց ժիգիլավսկին:

— Բրիգադիր չկա,— լսվեց մի անհամարձակ ձայն:

— Ձի էլ լինի,— լրացրեց Սմբատ Սարգսյանը:

— Քաղաքական տարաձայնություններ...

— Ի՞նչ քաղաքական տարաձայնություն,— գուռաց ժիգիլավսկին ամբողջ կոկորդով,— անուղղելի արմյաշկաներ... դուք դեռ շարունակում եք քաղաքականություն մեր գրադվել... ես ձեզ տուգանային ճամբարներում կփտեցնեմ... ես ձեզ... դնդակահարե՛լ...

Նա դուրս եկավ Սիգորովի հետ և կես ժամ հետո բարաք վերադարձավ ճամբարի պետի կարգադրությամբ.

— Հայկական բրիգադը ցրե՛լ... լսեցեք թե ով՞ որ բրիգադին է կցված... վերցրեք ձեր իրերը և կորեք... Սարգիս Կանայան, Սմբատ Սարկիսյան, Արտյուշա Դժանպոլատյան՝ ուռսական բրիգադ...

Երկու ամիս հետո նոր նշանակված ճամբարի պետ Ուստինովը ժանոթացավ աշխատանքային բրիգադների և նրանց աշխատանքի դրվածքի հետ. գլուխը բարձրացրեց ցուցակներից և ասաց.

— Հայկական բրիգադը չեմ տեսնում:

— Նախկին պետը լուծարքի ենթարկեց, քաղաքացի պետ, որից մյուս բրիգադների վրա...

— Այո՞,— խորանում է ակնոցավոր, քաղաքացիական շորերով և գրեթե բարեզգի, նոր նշանակված պետը,— բայց աշխատանքային բրիգադներում ոչ մի «յան» չեմ տեսնում... ահա՛ մեկը՝ Դժանպոլատյան...

— Ծիշտ է,— հաստատում է ժիգիլավսկին,— նրանցից ոմանք ընկան տնտեսական բրիգադներ, աշխատում են որպես սանիտար, խանութի վարիչ, օրապահ, խոհանոցի աշխատող, իսկ մյուս մասն անցավ «գործարար բակ»՝ կոշիկակար, հյուսն, դերձակ...

— Դա՛ա՛ա՛,— հաստատեց խորաթափանց պետը,—
զարմանալի համերաշխ ժողովուրդ է հայ ժողովուրդը...

— Այո՛,— հաստատեց կամենդանտը,— շատ ճիշտ է
ձեր դիտողությունը, քաղաքացի պետ. համերաշխ մարդիկ
են հայերը և իրար բռնող...

...Իջնում էր գիշերը: Ազգային բրիգադները քուն մտան:

1964 թ.

ԱՆՏԱՌԱՅԻՆ ՀԵՔԻԱԹ

Արևը բարձրանում է անտառի վրա, և իմ խրճիթի արևելա-
հայաց, փայտաշեն պատը օժվում է նարնջով: Մի միջատ,
որն, ըստ երևույթին, կարող է նույն հաջողությամբ և՛ թռչել
և՛ վազել, թռչելով ու վազելով բարձրանում է պատն ի վեր
և անհետանում տանիքին բուսած խոտերի մեջ:

Օրվա այս ժամին անտառը մուգ կանաչ է, արևից անկախ
և արևին անտարբեր, իսկ նրանից դուրս, բացատում, այս-
տեղ-այնտեղ կանգնած կեչիներն ասես հայվում են արևի
շողերում, գառնում թափանցիկ ու գիտակ իրենց գեղեցկու-
թյան հրապույրին: Մոռյլ ու ծանրանիստ անտառը նայում
է բացատի կեչիներին ինչպես շատ բան տեսած ներողամիտ
սլապիկն է նայում այստեղ, այնտեղ արևի տակ խայտաջող
իր թռուներին:

Բացատում էլի ծառեր կան, նայած իրենց ծագմանն ու
բնավորությանը՝ վերձիգ կամ փրշոտ, ծեր ու երիտասարդ,
մտախոհ կամ սեթևեթ: Բացատն սկիզբ է առնում անտա-
ռից, իջնում է վար, անցնում փեթականոցի և իմ խրճիթի
մոտով, մի քիչ ավելի լայնանում ու գնում, կորչում է Աշ-
պատակ գյուղի ուղղությամբ, միշտ հեռու ու մոտ, մեծ ու
փոքր պուրակների, ճահճուտների և բլուրների հսկողության
տակ: Կամ, եթե կուզեք, ճիշտ հակառակը, հեռու ու մոտ,
մեծ ու փոքր պուրակների, ճահճուտների և բլուրների հրա-
կողությանը, գալիս է բացատը Աշպատակ գյուղի կողմերից,
անցնում է փեթականոցի ու իմ խրճիթի մոտով, հեռու մի
բնակավայրում ու փրշովում անտառի մուգ-կանաչ պարիսպ-

ների տակ: Օղում գգացվում է խոնավ անտառահոտ, առավոտահոտ ու արևահոտ, և այս անորոշ բույրերն են երևի թմրեցրել ինձ: Ե անբաժան Բայկալին, որը փափկ է խրճիթի դռանը և ննջում է առավոտյան թևթև նիրհով:

Գալով իմ Բայկալին...

Աշխարհի բոլոր շների նման նա էլ շորս ոտ ունի և շուն է օժտված շնային ամեն բարեմասնություններով: Լոշտակ ականջներ ունի, շագանակագույն է, թավամազ և գիտե իրեն պահել: Երբ մենք միասին, առիթից առիթ, գյուղ ենք իջնում, նա շի էլ նայում մասնավոր բակերի մասնավոր շների վրա, էլ չենք խոսում անորոշ զբաղմունքի տեր շների մասին: Ես մանր քայլերով վազում է իմ կողքով, անկախ ու արժանավայել և միայն մի դեպքում կորցնում է իր լրջությունը. այդ էլ՝ երբ ես դուրս եմ գալիս գյուղից և քայլերս ուղղում դեպի սպանդանոց, նրա համար ոսկոր և զանազան շնահաճո ավելցուկներ վերցնելու կամ պատվիրելու՝ կոլտնտեսության նախագահի հատուկ կարգադրությամբ: Այս դեպքում, է, որ նա, պետք եղածից ավելի աշխուժանում է, աշխատում է քայլել շփվելով ինձ, կամ անհամբեր առաջ անցնել ու գոհունակ մոլտալ:

— Բա՛յ, քեզ յուրջ պահիր,— ասում եմ ես սովորաբար նման դեպքերում հայերեն, մի բան սսած լինելու, կամ անցյալից ինչ-որ բաներ հիշելու համար, և նա կարծես հասկանում է և անգամ լրջանում:

Հաստ գերաններից է շինված իմ խրճիթը, ինչպես այս երկրամասի բոլոր մեծ ու փոքր ավանների և գյուղերի մեծ ու փոքր տները: Իմ խրճիթը բաժանված է երկու մասի. առաջնամասում տախտակե մահճակալն է մի կերպ հարմարեցված անկողնով, անհաստատ ոտներով սեղանը նավթե լամպով, մի քանի նստարան... Խրճիթի հետնամասում շարքից դուրս եկած փեթակներ են դրված, բազմաթիվ շրջանակներ և երեք նոփ-նոր փեթակ՝ ի հարկին կյանքի կոչվելու համար:

Գալով ինձ... Խ՞նչ կարող եմ ասել իմ մասին: Ինչպես աշխարհում բոլոր ապրողները, ես էլ իմ տեղում շեմ և ապրում եմ ու աշխատում, որովհետև եթե ապրում ես, պետք է աշխատես և եթե աշխատում ես, պետք է ապրես: Այո, ես եկա վերջապես այն եզրակացություն, որ ոչ որ այս աշ-

խարհում իր տեղում չի, էլ ինչո՞ւ եւ բացառութեամբ պիտի կապման: Հանուն արդարութեան այն էլ պիտի տեսի, որ փեթականոցի պահակութունն ավելի շատ և ավելի շուտ հարմարավոր տեղ է ինձ համար, քան ֆիզիկական աշխատանքը, որից եւ ազատվեցի վերջին և հերթական ծանր հիվանդութունից հետո: Ի՞նչ շարժի թեկուզ այն հանգամանքը, որ եւ կարող եմ այստեղ Չեխովի նամակների հատորները կարգալ կամ աշակերտական տետրերում գրոտել ինչ որ ցանկամ առանց զգալու հրատարակչի, խմբագրի կամ ընթերցողի հակողութունն ու ներկայութունը: Ես գրում եմ ավելի շուտ ժամանակը կարճելու համար, որովհետեւ փեթականոցի՝ և բնօրհանրապես գիշերային պահակը պարտավոր է գիշերը չընել. նրա լույսը միշտ վառ պիտի լինի, դուռը բաց և հաճախ նա դուրս պիտի գա հրացանն ուսին և ստուգի իր, այսպէս կոչված, օբյեկտները: Իմ օբյեկտները որոշ են, երեսունհինգ փեթակ, և կարիք չկա, որ եւ անպայման քսան քաջ հետանամ խրճիթից և մտենամ յուրաքանչյուր փեթակին և հարցնեմ քնած մեղունների որպիսութունը, ո՞չ. հատկապես գիշերներն այստեղ տիրում է մի այնպիսի խորին լուսութուն, որ ամենաթեթև շշուկն անգամ որոտի ուժով հասնում է ականջիդ: Բայց շշուկ էլ կա, շշուկ էլ. այստեղ եւ առաջնորդվում եմ ոչ թե իմ, ո՞չ, դա անհույս բան է, այլ Բայկալի՝ ականջներով: Ինձ միշտ կարելի է խաբել և վախեցնել, իսկ Բայկալին՝ ոչ: Այսպէս, գարնանային մի գիշեր...

Երկար կլինեք պատմել իմ և Բայկալի հիշարժան և ոչ հիշարժան արկածների մասին, որոնց մեջ շէն պակասում նաև ծիծաղելի դեպքեր. մի բան միայն հաստատ կարող եմ ասել, որ ահա երկրորդ ամառն է ինչ մենք՝ եւ և Բայկալը, թագավորում ենք այս անտառամերձ մեղվանոցում և այս ժամանակահատվածում՝ ոչ մի զժբախտ զեպր: Ո՞չ մի: Այսպէս չի եղել ինձնից առաջ: Ինձնից առաջ այստեղ պահակել է Գիմխորի Լեշան, և ի՞նչ, մի գիշեր արջը եկել է և շուտ է ավել փեթակը: Ինչևիցե, այս պատմութունը մութ պատմութուն է. որպէս թե դեպքի գիշերը այս խրճիթում Լեշայի հետ է եղել Յեռկա Գրոմովան, որի հետ և ամուսնացաւ նա հետագայում, անգամ երեխա ունեցաւ: Գիպրի վայրում եղել է և կորոնտեսութեան նախագահ՝ Պյոտր Անդրեևիչը, որը

արջի ոչ մի հետք չի գտել, բայց գտել է շուտ եկած փեթակի մոտ կեշայի ծխամորճը: Երևի կասկածելով, որ կեշան է եղել անհաշուդակ արջը, նրան ազատեցին պահակությունից և պահակության հրացանը հանձնեցին ինձ: Գնաց կեշան իր հետը տանելով իր «Բանդիտը», իսկ ինձ տվին երկու տարեկան Բայկալին: Պյոտր Անդրեևիչի կարգադրությամբ մի երկու շաբաթ էս պահեցի նրան կապված վիճակում, լավ կերակրեցի սպանդանոցի մնացուկներով և երբ ազատ թողի, նա զլուխն առավ ու սլացավ դեպի գյուղը: Ես անիծեցի իմ անհեռատեսությունը, Բայկալի երախտամոռությունը և պատրաստվեցի ներկայանալու նախագահին ղեկուցելու համար իմ անճարակության մասին: Սակայն որքա՛ն մեծ եղավ իմ ուրախությունը, երբ շանցած մի քանի ժամ, նա երևաց գյուղից ձգվող ճանապարհին, դեպի փեթականոցը վազելիս: Նա տեղ հասավ ուրախության ցույցերով, թավալվեց ոտներին մոտ, մտավ խրճիթը ու երբ համոզվեց, որ ամեն ինչ իր տեղումն է, դուրս եկավ և հատեց ինձ վրա իր մուգ-շագանակադույն աչքերը: Հետո մենք միասին ճաշում ենք, որից հետո տեղի է ունենում մեր ամենօրյա հետճաշյա սըր-տարաց գրույցը:

— Բա՛յ, դու կո՞ւշտ ես:

— Կո՞ւշտ,— պատասխանում է Բայկալը մաքուր հայերենով և մի գիշ վանեցիական ակցենտով,— իհարկե կուշտ եմ, բայց չէր խանգարի եթե ամեն ինչ նորից սկսեինք...

— Դա հնարավոր չէ, Բա՛յ,— առարկում եմ ևս ակնհայտ կերպով, վախենալով նրա մտքերի ընթացքից,— այդ դեպքում երեկոյան մենք առանց ընթրիքի կմնանք:

Ես զգում եմ, որ նա շհամոզվեց, և խնդիրն ավելի եմ խորացնում:

— Դու երևի գիտես, Բա՛յ, իսկ եթե չգիտես՝ իմացի՛ր, ահա երկրորդ ամիսն է, ինչ էս պարտքով եմ ապրում. ճիշտ է, ոչ ոք չի բռնում իմ օձիրք, պարտքը չի պահանջում, բայց պարտքը մնում է պարտք: Իսկ կոլխոզի պահեստից ալյուր եմ վերցնում, այդ ալյուրը տանում եմ տուն, իմ տանտիրուհին, մագամ Ֆրոսյան հաց է թխում, և մենք սնվում ենք ահա այդ հացով: Ասում եմ մե՛նք, որովհետև երբ դու ուտում կամ կրծում էս քո սպանդանոցային բարիքը, միևնույն է,

րո աչքը իմ հացի վրա է: Ես չեմ կարող բեղ բաժին չհանել և հանում եմ, իսկ այս չի մանում իմ տանտիրուհու հաշիվների մեջ: Չմանրանանք, Բա՛յ, ես չեմ ուզում բեզ դնել անհարմար գրության մեջ և չեմ ուզում, որ մեր մեջ այս մասին խոսք ու գրույց լինի. ի՞նչ մեծ բան է, ա՛յ հեր օրհնած, միայն, միայն մի կտոր հաց... ճիշտ է, այս հաց կոչվածը վերջին մեկուկես տասնամյակում ծանր հարց է եղել քո տիրոջ համար, բայց դու ինչո՞վ ես մեղավոր, որ իմ գործերը վատ են պատվորվել... և եթե աշխատենք արդար լինել այս... արդար աշխարհում, ապա ինչո՞վ է մեղավոր իմ տանտիրուհին, որը որոշ քանակությամբ է հաց տալիս մեզ, չէ՞ որ նա էլ կշեռքով է ալյուր ստանում կոլխոզի պահեստից: Զէ՛, Բայկալ, չէ՛, եկ պայմանավորվենք, կարիք չկա սև ակնոցով նայել մարդկանց և իրերին, ի՞նչ անենք, որ իրերի բերումով մենք զրկված ենք վարդագույն ակնոց կրելու իրավունքից:

Քանի որ խոսք բացվեց տիրուհուս, տանտիրուհուս կամ ինչպես ես նրան կոչում եմ երբ բարկացած եմ լինում՝ անտիրուհուս մասին, ապա նա ութսունհինգամյա մի վիթխարի կին է: Մենք ասինք կին և ոչ թե սլառավ և շատ հարգելի պատճառներ կան նրան այսպես և ոչ թե այնպես կոչելու համար: Նախ նրա տարիքի մասին. ես նրա ծննդյան վկայականը ոչ տեսել եմ, ոչ էլ ստուգել, այդ նա է տեղի անտեղի պնդում, ընդգծում, որ ինքը ութսունհինգ տարեկան է: Ես չգիտեմ, կա՞ աշխարհում մի կին, որը փոխանակ պակասեցնելու, ավելացնի իր տարիքը: Եթե գտնվի մի մարդ, որը բան ու գործը թողած թափառի աշխարհից աշխարհ նման մի կին ճարելու համար, ապա նրա տասնյակ տարիների ապարդյուն որոնումները հաջողությամբ պիտի պսակվեն միայն այստեղ՝ «Հաղթանակ» կոլտնտեսությունում. նա կպաներ իր փնտրածը հանձինս մեր կոլխոզի վաստակավոր անդամ Ֆրոսյա Տրիֆոնովնա Գերասկինա— Գերասչիխայի, որը ոչ այլ ոք է, ևթե ոչ՛իմ տիրուհին, որն ինչպես ասինք, մի թիկնեկ կին է: Նա կարող է ամեն տարեկան լինել, բայց ոչ ութսունհինգ: Երբ ասում ենք ամեն տարեկան, չպիտք է կարծել, որ նա կարող է տասնութ տարեկան լինել, ոչ, բայց մասնունհինգ՝ ապահովարար: Անդամ վաթսուն, անգամ...

Անգամ հիսունհինգ տարեկան կարելի է համարել իմ տիրուհուն, եթե նայեք նրան կանառայցի Գալավտիֆ:ն Պետրովիչի աչքերով: Այս յոթանասունամյա պատկանելի անձնավորութունն աշխատում է Ձերժինսկում՝ մորթահամարի պաշտոնով: Շրջում է նա ձմռանը սահնակի, ամռանն եռանդակի վրա նստած, հավաքում մեծ ու փոքր կոլտնտեսությունների մեծ ու փոքր սպանդանոցներում մորթված անասունների մորթիները, շրջանային կենտրոն փոխադրում կամ փոխադրել տալիս նախնական մշակման համար և մեծ հաճարում ունի իր պաշտոնի վրա: Երբ նրան հարցնում են, թե ի՞նչ է նրա գործի անունը, նա արտասանում է մի բառ, որը մոտ է և ինսպեկտորին և ինստրուկտորին և կոնստրուկտորին և վերջում ավելացնում՝ «մի՛ խոսքով...»:

Ահա այս բարձրահասակ, կարմրաթուշ, ռասպուտինյան մորուսով, թափանցիկ, կապույտ արցունքոտ աչքերով Գալավտիֆոնն ամեն անգամ մեր գյուղը մտնելիս, եռանդակը կամ սահնակը քշում է դեպի մեր տունը, իջնում, մտրակով թխկացնում պատուհանը և ով որ երևա՝ ազդարարում է տնավարի և անգամ հրամայական.

— Մեր հարզանքները Մի ժամի՛ց...

Մի անգամ, այնպես պատահեց, որ Գալավտիֆոնը պատուհանը ձեռնեց, երբ ես մենակ էի տանը: Նա տեսնելով ինձ, շասաց «մեր կարգանքները», ասաց միայն՝ «մի ժամից» և անհետացավ ձմեռային մեզ-մառախուղում: Գիշերը ես պահակել էի հացահատիկների պահեստների վրա և սառնամանիքից շէի փակել աչքերս, ինչպես հաճախ թույլ էի տալիս ինձ, երբ ջերմաշափր քառասունից վար էր: Նման սակավաթիվ դեպքերում ես մտնում էի իմ պահակատուն-վագոնը և մի ժամով ննջում էի նստած վիճակում: Այդ օրը, անքուն գիշերից հետո, ես ինձ ջարդված էի զգում և հազիվ հանվել ու մտել էի անկողին մինչև ճաշը քնելու հաստատ որոշումով, երբ Գալավտիֆոնը ձեռնեց պատուհանը:— «Մի ժամից», ասաց նա միայն: Թող իրեն պահի իր հարզանքները, զրանից ես շնմ գրկվի քնելու ախորժակից, բայց փաստորեն նրա ժամանումը կարող է գրկել ինձ քնից, որովհետև հարկավոր է դռնել տիրուհուս և հայտնել, որ՝ «մի ժամից»: Գոնե երբ-

տասարդ տանտիրուհիս տանը լինեք, բայց նա էլ այսօր աշխատում է ամբարում, սերմազտիչի վրա...

Յրոսյա Տրիֆոնովնային եւ «խազյայկա» կամ ասում, այսինքն տիրուհի, իսկ նրա երիտասարդ այրի հարսին՝ Մարիա Ալեքսանդրովնա։ Այս Մարիա Ալեքսանդրովնան Մարիա Ալեքսանդրովնա լինելուց ավելի միջահասակ, միջին տարողութեան, շիկահեր, կճատ քթով մի սիրերուհի է։ Լեմուսներ (կնդրյուշան) 1941 թվականի դեկտեմբերյան ձյուն-ձմեռ, սպիտակ մի առավոտով կովի գնաց և շանցած մի տարի սեբուղթ եկավ, որով հայտնի դարձավ...

Հայտնի դարձավ և այն, որ ոչ միայն Մարիա Ալեքսանդրովնան, այլևս ցանց գրեթե գյուղի բոլոր երիտասարդ կանայք, հետ եկան միայն մի քանի հոգի, այն էլ զրկված մի ձևորից, կամ մի ոտքից, կիսամարդ ու հաշմանդամ։ Ու կային դեռ մի-երկու երջանիկ բացառութիւններ, որոնք հրաշքով մնացին գրեթե անվթար ու վերագարձան. նրանք սակավախոս էին ու մռայլ, վատ էին զգում իրենց և կարծես իրենք էին մեղավոր, որ չսպանվեցին, որ վիրավորվեցին միայն, իսկ վերքն սպիացավ...

Եվ ընդհանրապես շատ վերքեր էին սպիացել, երբ ևս, որտեղից-որտեղ, հայտնվեցի այս՝ ըստ ամենայնի հետաքրքիր և գեղեցիկ (այո՛, այո՛) աշխարհամասում։ Տարվա կեսն այստեղ ձմեռ է, իսկ մնացած կեսը՝ գարուն, ամառ ու աշուն, միաժամանակի Երբ ասում են Սիրիբր, այս երկրամասին անձանոթ մարդու երևակայութեան մեջ փոխում է աշխարհագրական մի ոչ մեծ տեղամաս, ուր տարին տասներկու ամիս բուքն է մոլեգնում և մոլեգնում է ձյունահողմը, ուր մարդիկ ապրում են երևի սառցանձավներում և ուր մեռնում են միայն քաղցից և ցրտից։ Զէ՛, այս չէ Սիրիբր, Սիրիբր գեղեցիկ է, ավելին, Սիրիբր հմայիչ երկիր է, ավելին, կախարդական աշխարհ է Սիրիբր և հարուստ, և հարուստ է Սիրիբր։

Սիրիբր մեղավոր չէ, որ բոլոր ժամանակների բնակալեկերն ամեն տեսակ հանցագործներին և ոչ հանցագործներին վեների ուժով քշել են այս տալգաները, ցրտի ու քաղցի բերտնուր Եթե մերկ ես՝ պիտի մրսես, եթե չես սնվում, պիտի բուրդես, ուր էլ որ լինես. Սիրիբր չէ մեղավորը։ Սիրիբր

ճանաչելու համար պետք է լինել տեղացի, պետք է լինել առնվազը Գալավտիֆոն Պետրովիչ, պետք է լինել Ֆրոսյա Տրիֆոնովնա, պետք է լինել...

Մենք ասինք, որ տարին վեց ամիս ձմեռ է Սիրիբում, իսկ գիտե՞ք թե ինչ բան է ձմեռային Սիրիբը, երբ դուք տաք եք հագնված և կուշտ եք: Օ՛, ես տասնհինգ տարվա ընթացքում տասնհինգից ավելի անգամ ունեցել եմ այդ սրանչելի ղզացողությունը: Համատարած ձյուն, ձյուն դաշտերի, անտառների, անտառածածկ բլուրների, թափուտների, թփուտների, մեծ ու փոքր, հեռու ու մոտ գյուղերի, ավանների վրա: Ձյուն ու հանդիպակաց սառնամանիք, ձյուն ու մշուշը ճեղքող մի սահնակ, որը թոցնում է քեզ դեպի անհայտություն ու երջանկություն: Չլինե՞ր այդ սահնակը, մեկ է, դու կթռչեիր քո ներքին երկու թևերով. այդ թևերից մեկը հարյուրհիսուն գրամ օդի է, մյուսը՝ մի մեծ կտոր սիրիբյան բուրումնավետ հաց և մի ոչ մեծ կտոր խոզի ճարպ: Եվ դու տեր ես ողջ Սիրիբի, մի նոր Երմակ, որն արշավում է ճերմակ վերմակով ծածկված դաշտերով հաղթանակից հաղթանակ: Դու շնչում ես սիրիբյան բալզամի նման ձմեռային օդը, իսկ ձին մի կարճ խրխինջով ազդարարում է, որ դու գտնվում ես «Հաղթանակ» կոլտնտեսության մատույցներում: Իսկ այնտեղ քեզ սպասում է հիսուն, վաթսուն, յոթանասուն, ութսուն, անգամ՝ իր ասելով ութսունհինգ տարեկան մի փարթամ սիրուհի...

Ահա այսպիսի ձմեռային մի առավոտ, Կանառայ—Ձերժինակ—Պետրովկա գծով Կուռայ մտավ ընթերցողին արդեն որոշ շափով ծանոթ Գալավտիֆոն Պետրովիչը, ծեծեց պատուհանը, «մի ժամի՛ց» աղդարարեց և իր սահնակով անհետացավ առավոտվա մեզ-մառախուղում: Ես արագ հագնվեցի և այն է, ուզում էի դուրս գալ տանտիրուհու որոնելու, ևրբ բակի դուռը բացվեց և անձամբ ներխուժեց նա: Դռների մոտ նա թափ սվեց վալիսկաները, ներս մտավ հաստատուն քայլերով, ներս թողնելով ձմեռային սլաղ և թարմ գոլորշու մի հոսանք, սեղանին դրեց կես շիշ օդի և գլուխն ազատեց ձյան փաթիլներով նախշված սև շալից: Ես ուզեցի զեկուցել նրան տեղ հասած թանկագին հյուրի մասին, բայց բերանս չբացած՝ նա ասաց.

— Ես տեսա նրան... Իսկ դուք ուզում էիք դո՞ւրս գալ...
Ես նրան բացատրեցի. նա նայեց բացված անկողնին:

— Պառկե՛ք, հանգստացե՛ք,— ասաց նա գրեթե հոգատարությամբ, հետո կուացավ, հատակից քաշեց մի օղակ, բարձրացրեց ներքնատան քառակուսի դռնակը և վար իջավ: Օգտվելով նրա բացակայությունից, ևս արագ հանվեցի, մտա անկողին և գլխիս քաշեցի իմ երեանյան վերմակը:

Շուտով ես գլխի ընկա, որ «Իմ աչերեսս փախեր է բուն», և ևս սարգ ու որոշակի լսում եմ, թե ինչպես իմ տիրուհին բարձրացավ ներքնատնից, ինչպես բացեց ուսսական վիթխարի, գիշեր-ցերեկ տաք վառարանի անցքը, հետո վառվող փայտերի ճարճատյունը հասավ իմ ականջին և տապակվող կարտոֆիլի և սոխի համախառն տմովոցը: Հետո ես լսեցի պնակների, բաժակների, պատառաքաղներին-դանակների ղվարթ ձայները, զգացի տապակվող խորտիկի հաճելի բուրմունքը և ասես շողիացա ու անէացա նրա օրորուն զոլորշում...:

Պետք էր որ ևս քնած լինեի, որովհետև երբ զարթնեցի, իմ ականջին հասավ «ինսպեկտորի» խուլ ձայնը, որն ասում էր.

— Մի խոսքով... Եթե չիներ տնամերձը... էն իբր...

— Այո՞՛ո՞՛ո՞,— երգեց իմ տիրուհին,— տնամերձի նշանակումը մեծ է, շա՛տ մեծ (նա այդպես էլ ասաց, նշանակումը, ոչ թե նշանակությունը, ИЗНАЧЕНИЕ և ոչ թե ЗНАЧЕНИЕ...):

Կուսթյուն:

Ես փորձում եմ առանց շարժվելու և աչքս բանալու որոշել թե սենյակի ո՞ր մասում են գտնվում նրանք, բայց այդ ինձ չի հաջողվում: Հետո լսում եմ անորոշ ձայներ, անորոշ կողմերից, երբեմն մոտ, երբեմն հեռու: Այդ երևի նրանից է, որ ևս ո՛չ քնած եմ, ո՛չ արթուն, ևս պարզապես օրորվում եմ այդ հրկու զգացողությունների սահմանագծում: Խնդիրը պարզելու համար ես մի աչքս կիսաբացում եմ և դեմս տեսնում մի հալչող սպիտակություն: Այդ նշանակում է, որ ևս պատկած եմ երեսս դեպի պատը: Ես խորը շնչում եմ, ինչպես սովորաբար շնչում է խոր քնած մարդը, և փոխում եմ

իմ դիրքը: Այդ միջոցին իմ ականջին հասնում է Գալավ-
աիֆոն Պետրովիչի զգուշավոր հարցը.

— Նամակ, ծանրոց ստանո՞ւմ է...

— Մի տարի առաջ... ու վերջ: Խեղճ մարդ է, ձի լծել
անգամ չգիտեի:

— Ասում են, էն իբր... գրող է եղել...

— Տղամարդը պետք է ամեն բան իմանա... ո՞վ չի գրում
հիմա...

Լուսիջուն:

Ես նորից կիսարացում եմ իմ մի աչքը և այս անգամ
տեսնում եմ ճաշասեղանը: Օղու շիշը գրեթե դատարկված է,
կլոր, սև թավան գրեթե մաքրված: Պետք է ենթադրել, որ ես
վատ չեմ քնել:

— Պետրովի՛չ, բարձս ուղղիր...

Հիմա ես գիտեմ, թե որտեղ են նրանք:

— Այսպես լա՞վ է,— հարցնում է ալեխառն մորուքով
Ռոմենոն:

Պատասխան չհետևեց: Հիմա ոչ մի ուժ չի կարող իմ մեջ
հաղթահարել նրանց տեսնելու գայթակղութիւնը, և ես կի-
սարացում եմ իմ մյուս աչքը և իսկույն փակում:

Լավ է, չէ՞, Բաչկալ, նստել այստեղ, փեթականոցում,
ամառային առավոտյան ջերմ արևի տակ և հիշել այն հեռու
ձմեռային օրը: Երբ ինսպեկտորը հազավ իր ոչ շքեղ, բայց
տաք բուրբը, գլխին քաշեց ականջակալներով մորթի գրլ-
խարկը և վերցրեց մտրակը. Ֆրոսյա Տրիֆոնովնան ասաց.

— Աստված քեզ հետ,— ու խաչակնքեց նրա երեսը: Հե-
տո նա կռացավ ինսպեկտորի, ինստրուկտորի թե կոնստրուկ-
տորի ձեռքի վրա, իսկ վերջինս մորուքով ու շրթունքներով
դիպավ նրա գլխաշորին: Հետո դուրս եկան: Ես սկսեցի արագ
հագնվել: Բակի վրա բացվող պատուհանից ես տեսա, թե
ինչպես դարպասները ճուրղով բացվեցին և սահնակն առած
Գալավալտիֆոնին, դուրս սահեց, ելավ մեծ ճանապարհին և
սուրաց դեպի արևելք:

Իմ տիրուհին արագ փակեց դարպասները և սենյակ
ընկավ:

— Շան ցուրտ, որ ասում են, այս է... Դու վե՞ր կացար,
Գրիգորեհիչ:

— Լավ քնեցի,— ասացի ես,— զնամ մի գրասենյակ...

— Նստիր և ճաշիր,— հրամայեց նա,— այս էլ քեզ օղի...
Նստիր, Գրիգորեկը...

Ե՛վ Գրիգորեկը և՛ օղի,— այս արդեն շատ էր, հազվագյուտ դեպքում նա ինձ պատվում էր հայրանունով, զալով օղուն՝ այս առաջին դեպքն էր: Ես հասկացա, որ նա ինձ կաշառում է, սակայն հանուն ինչի՞:

Նա սեղանին դրեց մի բաժակ կաթ, կարտոֆիլի մնացուկը իջեցրեց փոքրիկ պնակում, դրեց ևս մի փոքրիկ կլոճ և կրկնեց.

— Կե՛ր, Գրիգորեկը, խմի՛ր օղին... Հիսուն գրամ/յց շատ է...

Երբ ևս մաքրագարդեցի սեղանը և հազա իմ շնամորթին գուրս գալու համար, տանտիրուհիս ասաց.

— Մարիային ոչինչ մի ասի... և ընդհանրապես՝ ոչ ոքի... Գու ոչ ոքի և ոչինչ չես տեսել...

— Ես ոչ ոքի և ոչինչ չեմ տեսել,— կրկնեցի ես և տաքացած զլխով փողոց դուրս եկա:

Օրհնվա՛ծ լինես, կյա՛նք, և՛ Գալավտիֆոն և՛ տիրուհի և՛ հիսուն և զույցն ավելի գրամ օղի և անասելիորեն՝ բարձրացած իմ հեղինակութուն: Դու տես թե մինչև որտեղ հասարդու, որ քեզ իր մեծագույն գաղտնիքն է վստահում բո տիրուհին, ութսունհինգամյա այս դասական սիրուհին, որը սիրում է կյանքի ութսունհինգ գարունների անդիմադրելի ուժով: Ես յեզ ասացի՞, Բայկալ, որ երբ երկրորդ անգամ չղիմանալով, զգուշությամբ բացի մի աչքս, ևս հանդիպեցի Ֆրոսյա Տրիֆոնովնայի երկու աչքերին՝ միաժամանակ: Նրստել էր Գալավտիֆոն Պետրովիչը տիրուհուս մահճակալի առաջ, ու հնչում էր հաղթանակած սիրո երգը, որը միայն նրանց համար էր լսելի: Այսպիսի սեր ես չէի տեսել: Տիրուհիս կարողացավ միայն իր երկու բաց աչքերով բոպեապես փակել իմ առանց այն էլ կիսաբաց աչքերը և այդ պատասխանատու ակնթարթումն էր, որ մեր մեջ կնքվեց մի լուռ և ամուր պաշինք:

Ընդհանրապես այդ օրը նշանակալից օր եղավ ինձ համար: Երբ ևս թաղիքի ոտնամաններով ճեղքիլով մշուշը նավում էի դեպի կոլխոգի վարչության գրասենյակը, մառախուղից

դուրս սահեց իմ երիտասարդ տիրուհին՝ Մարիա Ալեքսանդրովնան.

— Ո՞վ կա տանը:

— Ձեր հարգարժան կեսուրբ,— պատասխանեցի ես:

— Ուրիշ ոչ ո՞ք... Կանառայից...

— Չգիտեմ, ես բնած էի...

— Առավոտյան նա այստեղ էր: Ես տեսա նրան. դուրեկոտպի խանութումն էր... Իմ ի՞նչ գործն է, թող ընդունի, ճանապարհի... Միայն թե թող նա էլ չխառնվի իմ գործերին... Ես նրան չեմ խանդարում, թող նա էլ ինձ չխանդարի...

— Բայց մի՞թե դուք որևէ գործ ունեք, Մարիա Ալեքսանդրովնա,— հարցրի ես, զգացված նրա մարդամոտ զրույցից,— որքան գիտեմ, դուք...

— Իսկ ինչո՞ւ չպիտի ունենամ,— ընդհատեց նա գրեթե խստությամբ,— նրանցից ինչո՞վ եմ պակաս. ես քանմեկ տարեկան էի, երբ զրկվեցի իմ Անդրյուշայից... երիտասարդ կին եմ, անմարդ, անզավակ... առողջ եմ և ամեն ինչս էլ տեղն է...

— Այո՛, այո՛,— շտապում եմ համաձայնվել ես,— բայց որքան գիտեմ դուք չեք օգտվել ձեր, այսպես ասած՝ իրավունքներից...

— Այդ չի կարևորը, օգտվել եմ, չեմ օգտվել,— գրեթե սաստում է նա, և ես խեղճանում եմ ու հիշում իմ սոցիալական դրությունը,— դու չէ, որ պիտի խառնվես այդ գործերին... Օգտվել եմ, չեմ օգտվել...— նա, չգիտես ինչու, շոշափում է կուրծքը և լարված ուշադրությամբ նայում է ինձ: Ասել, որ ես ինձ կորցնում եմ այդ հայացքից, ճշմարտության մոտ կլինեիր, որովհետև ես լսում եմ իմ խուլ ձայնը.

— Իներեցե՛ք ինձ... Ես այնպես, բարեկամաբար:

— Մեր մեջ բարեկամություն չի կարող լինել,— ասում է նա այս անգամ մեղմ ձայնով և ասես արհեստանքով,— ուրիշ բան, եթե դուք... դու... մի խոսքով եթե դուք ազատ մարդ լինեիր... համենայն դեպս...— Նա նորից նայում է ինձ ուշադրությամբ. այսպես նայում են, երբ մի կարևոր որոշում են ընդունում...— համենայն դեպս չէր խանդարի ստուգել ձեր բարեկամությունը... ձեր բարեկամությունը, հասկանալի՞ է, ոչ թե մեր բարեկամությունը...

Նա նայում է շուրջը և առողջ, սպիտակ ատամներով դուրս է քաշում աջ ձեռքի ձեռնոցը, հետո մերկ ձեռքը խոթում է թանձր վերարկուից ներս, մի քիչ կռանում և դուրս է հանում ըստ երևույթին կրծքի վրա պահած քառածալ մի թուղթ:

— Հանձնիր Վոլոդյային, այնպես, որ ոչ ոք... Հասկանո՞ւմ ես, ոչ ոք,— գիտակցված դու-ով և գրեթե շշուկով ասում է նա:

— Վոլոդյա,— հանկարծակիի եմ գալիս ես,— Վոլոդյա...

— Վոլոդյային,— ավելի, գրեթե ընդհուպ մոտենում է նա ինձ,— Վոլոդյային, անասնաբույժին...

— Բայց նա կին ունի, երեխաներ,— բարձրաձայն մտածում եմ ես:

— Ի՞նչ անենք,— գրեթե շարացած հարցնում է նա առանց ձայնը բարձրացնելու,— ցույց տուր նմուշի համար մի ազատ տղամարդ... Մի՞թե չես տեսնում. սա ոչ թե գյուղ է, այլ այլի կանանց վանք... Մի խոսքով,— նա բարակ ժպտաց,— չես մոռանա, չէ՞... այնպես, որ ոչ ոք չտեսնի:

— Ոչ ոք չի տեսնի,— ապահով եղեք,— ասում եմ ես տեղավորելով թուղթը աջ ձեռնոցիս խորքում,— ապահով եղեք... բայց...

— Պատերազմն է մեղավորը և նրանք, որոնք հնարեցին պատերազմը,— արտասանում է նա այս անգամ գրեթե բարձրաձայն,— դու շատ բան գիտես գուցե, բայց շատ բան էլ չգիտես... Դե, ցտեսություն, լավ յուրեր բեր:

Ես ոչինչ, ոչինչ չգիտեմ, Բայկա՛լ, ես միայն այն գիտեմ, որ երբ մենք բաժանվեցինք և երկու քայլի վրա ձմեռային մեղմառախուղում մեկմեկու համար դարձանք անտեսանելի, ես միայն մի ցանկություն ունեի,— բարեխղճությամբ և ամենայն սրբությամբ կատարել նրա հանձնարարությունը և ուրախացնել, լավ լուրերով ուրախացնել իմ հրիտասարդ սանտիրուհուն:

...Օրը կոարվում է, հետո թեքվում դեպի երեկու Փեթականոցի մոտ կանայք անցան հոգնած քայլերով, բայց երկուսիս և՛ կռանձնապես բարձր էր հնչում մի գյուղի ամենաերիտասարդ այրու՝ Դարյա Մասյուշինայի ձայնը: Նա հազիվ

լինե՞ր քսան տարեկան և մայր էր երկու տարեկան մի աղջկա։ Աղջկա հայրը... աղջկա հայրը հայտնի չէր թե ով էր։ Ընկերուհիները մի քանի անգամ Դարյային հարբեցրին և փորձեցին իմանալ գաղտնիքը։ Բան դուրս չեկավ։ Երբ հինգ-վեց հոգիանոց խումբը հավասարվեց իմ խրճիթին, նա բաժանվեց ընկերուհիներից և համարձակ քայլերով ներս մտավ։ Ես հետևեցի նրան։ Նա մոտեցավ պատուհանի զոզում դրված մաքուր ջրով լիցուն դուլչին և երկու ումպ ջուր խմեց։

— Ծարավ չեմ,— ասաց նա,— թող տրաքվեն։

Նայեց շուրջը։

— Դու այստեղ վատ չես ապրում... ոչ ոք չի՞ լինում մոտդ։

— Ինչու չէ, պատահում է...

— Ո՞վ։

— Նախագահը, բրիգադիրը.

— Այդ ինձ չի հետաքրքրում. կինարմատ լինո՞ւմ է մոտդ։

— Ոչ։

— Իսկ եթե ես գա՞մ։

— Չի կարելի։

— Կրիա՞,— ասում է նա,— ես դամ քեզ մոտ, դու էլ ինձ մերժես, կրիա՞...

Նա դուրս է թռչում, վազում, հասնում է ընկերներին, որոնք ընդունում են նրան աղմուկով։

— Տրաքվե՛ք,— լսվում է նրա ճիչը,— նա ինձ համբուրեց...

Մայրամուտից հետո ասես մոխիր մազվեց բացատի, անտառի և աշխարհի վրա։ Անտառի կատարին թառեց կիսալուսինը։ Բայկալը մի քանի անգամ պտույտ գործեց իմ շուրջը, ուշադրությամբ նայեց կիսալուսնին և կանգնեց երկու ոտին՝ լուսնի մնացած կեսը առանց իմ թուլջութված հասնուհուրու ակնհայտ ցանկությամբ։ Լավ որ ես ժամանակին նկատեցի։

— Բայկա՛լ, չի կարելի, ավելի լավ է նստիք և լսիր...

Հացահատիկների ամբարները շրջափակված են սրածայր, բարձր տախտակներով։ Մեծ դարպասի վրա բացված զբոնակով մի քանի շոր վառելիքայտ գրկած մտնում եմ իմ թագավորությունը։ Պահականոց վազոնն ավելի ցուրտ է քան դրոսում։ Գոնե ինձ այդպես է թվում։ Ինչպես ամեն օր՝

ես մեծ դժվարութեամբ վառում եմ վառարանը և դուրս եմ գալիս ու հերթով մտնում ամբարները: Ամեն ինչ իր տեղումն է: Յուրտ է, ամբարներում կանգնած է հացահատիկների մի տեսակ ցուրտ բուրմունքը: Ես գրպանս լցնում եմ մի քանի բուռ ցորեն և վերադառնում վազոն: Վառարանը աղմկում է և զգալիորեն կոտրվում է ցուրտը: Վազոնի աջ ու ձախ կողմերում նստելու, անդամ պատկելու հարմարանք կա, բայց ես նստում եմ վառարանի առաջ դրված հարմարավոր կոճղին և եզրերը վեր ծալած թիթեղի վրա գրպանիս ցորենից աղանձ եմ պատրաստում և խրթխրթացնում մեծ ախորժակով: Վազոնում հիմա կանգնած է խարկած ցորենի տաք բուրմունքը և ես ինձ երջանիկ եմ զգում: Առաջ, երբ ես դեռ նորեկ էի, վախով էի զբաղվում այս հոգեշահ գործով, բայց ահա, մի անգամ, կոլտնտեսութեան նախագահ Պյոտր Անդրեյիչն ինձ բռնեց հանցանքի վրա:

— Ցորե՛ն ես բովում,— շհարցրեց, նշեց միայն փաստը:

— Ծթե չի կարելի, այլևս շեմ անի,— ասացի ես և փորձեցի ժպտալ:

— Կարելի՛ է,— երկարացրեց նա, վառարանի վրա տաքացնելով ձեռքն ու ձեռնոցները,— կարելի է: Ծթե խոսող կլինի, ասա ես եմ թույլատրել:

Հետո նա մի քանի հատիկ աղանձ վերցրեց, նետեց բերանը, հագավ ձեռնոցներն ու գնաց:

Աղանձով դրազվելը երկու նպատակի է ծառայում. առաջինը՝ ես մասամբ հագեցնում եմ քաղցր և հետո, որք նույնպես կարևոր է, ժամանակը շուտ է անցնում: Ինչքան ժամանակ էր անցել, չգիտեմ, վառարանը հանգել էր, ես պատրաստվում էի նորից փայտ ավելացնել, բայց զգացի, որ վազոնում ավելի տաք է քան կարելի է սպասել: Փոքրիկ սլատուհանից նայեցի դուրս. սառցակալած ապակու հալչող անցյւերից ես նկատեցի, որ երկինքը կաթնագուռնել է և խոշոր փաթիլներով ձյուն է գալիս: Իմ հոգին լցվում է մի խաղաղ, ասես, լուսավոր անձկութեամբ: Ես ուզում եմ մի լավ բան հիշել և չգիտես ինչու հիշում եմ անասնաբույժ Վոլոդյայիս: Իս նրան հանդիպեցի կոլխովի վարչության գրասենյակի գրուների մոտ. ճիշտ այն բույսերն, երբ ես ուզում էի դուրս բանալ և ներս մտնել, դուրս բացվեց և երեսց նա, հաստ, մխացող

ծխախոտը շրթունքներից կախված: Ես մի կողմ քաշվեցի, ու երբ նա դուրս եկավ ու դուռը ծածկեց, ես դուրս քաշեցի իմ աջ ձեռնոցից քառածալ թուղթը և պարզեցի նրան: Նա «հըմ» արավ, վերցրեց թուղթը և մեծաբայլ առաջ անցավ: Այս մտքերի մեջ էի, երբ լսեցի դարբասի դռնակի խուլ ճոռոցը: Մեկը ներս մտավ, զգուշությամբ ծածկեց դուռը և քայլերն ուղղեց դեպի իմ վագոնը: Բափովող ձյան հոսուն ժանյակի միջից ես այնուամենայնիվ որոշեցի, որ անսպասելի այցելուն ոչ միայն Պյոտր Անդրեյիչը չի, այլև կին է: Վագոնիկի դուռը բացվեց, ու ես լսեցի իմ տանտիրուհու ցած ձայնը:

— Ինչ լավ է այստեղ, ինչ հաճելի...

Հետո նստեց և ավելի խուլ ձայնով ասաց.

— Ժուրբինայի մոտ հավաքվել է մի ամբողջ կուսանոց: Գառն օղի ենք խմում և քաղցր զրուցում, հետո երգում, հետո լալիս... (Լսվեց թերթի խշխշոց, նա զրպանից ինչ որ բան դուրս քաշեց) քեզ համար խաշած կարտոֆիլ եմ բերել... հաց... կարողացա՞ր նրան տեսնել, Գրիգորեիչ...

— Տեսա, հանձնեցի,— պատասխանեցի ես, իսկ հետո նույնպես ցածր ձայնով նկատեցի,— իսկ եթե մեկը ներս մտնի՞...

— Ես հիմա կգնամ, այս ձյուն գիշերով ո՞վ կարող է գալ... Եվ վերջապես ո՞ւմ ինչ գործն է... Ես ոչ ոքի չեմ խանդարում, թող ոչ ոք ինձ շխանդարի... Ինձ մի բարկացնի, թե չէ կսկսեմ բարձր ձայնով երգել... Նա ոչինչ չասա՞ց...

— Ասաց՝ «հըմ»,— պատասխանում եմ ես ինչ որ բան հիշելով:

— Այդպես,— ասում է նա և ձեռնոցներն իրար խփելով ոտքի է կանգնում,— այդպես... հը՛մ...

Հետո կուսնում է ինձ վրա, և ես իմ դեմքին զգում եմ օղու տաք բուրմունքը:

— Գնացի... դնամ տեսնեմ ինչ են անում մեր գժերը... ուշ է, շուտով ցրվելու ենք... իսկ դու ընթրիք, Գրիգորեիչ:

— Շնորհակալություն հյուրասիրության համար,— ասում եմ ես ոտքի կանգնելով,— բարի գիշեր:

— Բարի գիշեր:

Նա դնաց: Հիմա ես մենակ եմ և մտքերս կարող եմ քշել

ուզածս ուզողութեամբ: Ի՞նչ մեծ բախտ է, որ մարդկային երևակայութիւնը չի ենթարկվում ոչ մի վերահսկողութեան: Ահա ես, նստած այս խավարում, կմտածեմ ինչ որ ուզեմ և ոչ ոք չի կարող բռնանալ իմ մտքերի ազատութեան վրա: Հիմա ես մտրով կթռչեմ Մոսկվա, Երևան, անգամ Վան, և ոչ մի թուրք սահմանապահ չի կարող կանգնել իմ ճանապարհի վրա: Ի՞նչ երջանիկ մարդ եմ ես:

Սակայն իմ այս երջանկութիւնը երկար չի տևում: Իմ ականջին հասնում է մեծ դարպասի փոքր դռնակի ճոռոցը: Ես նայում եմ պղտոր ապակուց դուրս և այս անգամ տեսնում եմ, որ ներս է մտնում բարձրահասակ մի տղամարդ: Ես ինձ հետ գրազ եմ գալիս, որ եկողը ոչ այլ ոք է, եթե ոչ անասնաբույժ Վոլոդյան, և գրազը տանում եմ: Նա վազոնի դուռը բացեց և մի լուցկի շրթացրեց:

— Այստե՞ղ ես, — հարցրեց նա բնական ձայնով:

— Այստեղ եմ, — պատասխանում եմ ես:

Նա խոր շունչ քաշեց:

— Մի բան պիտի խնդրեմ... մի կես ժամով գնա գրասենյակ... այս մասին ոչ ոք չպիտի իմանա, բացի ինձանից և քեզանից...

— Միբայնի հանդիպո՞ւմ, — հարցնում եմ ես, — դարձյալ ինձ հետ գրազ գալով, որ՝ այո՞...

— Այո, — պատասխանում է նա, — ուրիշ բան մի մտածի...

Պարզ է: Այս անգամ ես ավելորդ եմ համարում գրազ գալ, որ նա հանդիպել է Մարիա Ալեքսանդրովնային, իմ երիտասարդ տիրուհուն, և նրանք որոշել են այստեղ հանդիպել: Խոստովանում եմ, ինձ պակասեց մերժելու քաջութիւնը: Ես վերցրի տիրուհուս բերած փաթեթը և որոշեցի ընթրել գրասենյակում:

— Ոչ ոքի ոչ մի խոսք, — լսում եմ նորից Վոլոդյայի ձայնը և դուրս եմ գալիս: Զյունը շարունակվում է թափվել ավելի արագ և մանր փաթիլներով. այս նշանակում է, որ շուտով կզազարի Այս ինչ զարմանալի օր էր, — մտածում եմ ես, — այսօր բո՛րոր որոշել են ինձ վստահել իրենց զազանիքները: Հե՛տա՛րբ՛ ճի՛ր է: Բայց երբ՝ ես դուրս էի գալիս մեծ դարպասի փոքր դռնից, պատահեց ավելի հետաքրքրականը, ևս քիթքիթի հանդիպեցի իմ տիրուհո՞ւն, ոչ, Գարյա Մատչուշինային:

Լավ որ դրազ շեկա ինձ հետ, այլապես շարաշար կերպով պիտի տարվեի...

— Այնտե՞ղ է Վոլոդյան,— տաք շշուկով հարցրեց նա:

— Այնտեղ է,— պատասխանեցի ես: Նա՛ ներս, ես՛ դուրս:

Արագ քայլերով ես հասա մինչև գրասենյակ և փոխանակ ներս մտնելու, նույն արագութեամբ վերադարձա իմ ռեզիդենցիան: Այս արշավի և հետարշավի ընթացքում ես ինձ հայհոյեցի իմ գիտցած, անգամ չգիտցած բոլոր հայհոյանքներով: Ի՞նչ էի մտածում և ինչ դուրս եկավ: Ի՞նչ պիտի մտածի իմ տիրուհին, եթե իմանա, որ ես իմ պահակատեղին դարձրել եմ Դարյայի և, որն ավելի սարսափելի է, Վոլոդյայի ժամադրավայրը: Եվ այդ՝ երբ նույն օրը, ես իմ ձեռքով, իմ այս կոտրած ձեռքով հանձնել եմ նրա նամակը այս կոլխոզային Դոն-ժուան՝ դոն Վոլոդյային...

Ես առանց երկար-բարակ մտածելու մոտենում եմ իմ վագոնին, կիսարացում դուռը և ասում.

— Ի՞նչ գործի եք, ազատեք վագոնը, նախագահը գալիս է գրասենյակի կողմից:

Ներսում իրար անցան, ևս մի բոպե և նրանք գնդակի պես դուրս թռան վագոնից և վազելով ձենրի միջով, իրար հետևից, նույն արագութեամբ դուրս եկան մեծ դարպասի փոքր զոնակից ու փախուստ տվին երևի՛ մեկը աջ, մյուսը ձախ:

...Այսպիսի բաներ, Բայկալ, իմ բոլոր ջանքերը ապրելու ինքնամփոփ կյանքով և շխառնվելու աշխարհի շար ու բարուն՝ միշտ չէ որ պսակվում են հաջողութեամբ, և հաճախ, շատ հաճախ ես հայտնվում եմ դեպքերի կենտրոնում, որոնք միայն ցավ են պատճառում ինձ ու տեղիք տալիս ավելորդ մտահոգությունների: Ամենամեծ ցավն այն է, որ իմ երիտասարդ տանտիրուհին հաստատ հավատացած է, որ այդ Վոլոդյա կոշեցյալը սիրում է իրեն և միայն իրեն: Ես կարող էի վերոհիշյալ դեպքի մասին պատմել նրան և հանել մոլորությունից, բայց ժամանակի ընթացքում համոզվեցի, որ չպետք է խառնվել այդ գործին: Ոչ, չպետք է խառնվել այդ գործին, այլապես նա բոլորովին ուրիշ բացատրություն կարող է տալ իմ միջամտությանը: Եվ իրավացի կլինի, կանացի

անսխալ բնագրով նա չի կարող չզգալ, որ ես՝ մեղմ ասած՝
փնտրում եմ նրա ներկայութիւնը, ինչ որ անօգ, անամօք
րան կա նրա մեջ, որ ինձ հուզում է և ստիպում, որ ես հա-
ճախ մտածեմ նրա մասին: Թվում է, թե նա ստեղծված է
պաշտպանվելու և հովանավորելու համար, բայց ահա նա
մնացել է գուրկ հովանուց և անպաշտպան է: Եվ ե՛ս, միայն
ե՛ս կարող էի նրան հովանավորել և պաշտպանել, օգնել և
ամօքել, եթե ինքս չկարոտեի օգնութեան և ամօքման, հո-
վանու և պաշտպանութեան:

Այսպես է բանը, Բայկալ:

Վերջին ժամանակները նա ավելի հանդարտաբար է և
մի տեսակ երազկոտ: Հաճախ անհետանում է և տուն է գա-
լիս գիշերին: Նման դեպքերում Յրոսյա Տրիֆոնովնան իր
տեղը չի գտնում, փնթփնթում է, բարկանում տնային իրերի՝
չփակվող վառարանի կափարիչի, վատ կախված շերեփի,
բոլորովին անմեղ, իրենց տեղում հանգիստ նստած բարձերի
վրա: Նման դեպքերում ես չեմ քնում, սպասում եմ նրա
գալուն ու երբ լսում եմ դրսի դռան զգուշավոր ճոռոցը, վեր
եմ կենում և անշշուկ բաց եմ անում սենյակի դուռը: Խա-
վարում նա փնտրում, գտնում է իմ ձեռքը և սեղմում: Այս
նշանակում է՝ շնորհակալութիւն...

Շնորհակալութիւն՝, շնորհակալութիւն՝ իմ անշնորհա-
կալ ճակատագրին, որ նետեց ինձ այդ հեռավոր ափերը,
ու ես տեսա ու ճանաչեցի այս երկրամասը, աշխարհագրա-
կան բարտեղի վրա շնչված այս գյուղը, նրա մարդկանց.
որոնք օր-օրին ավելի մոտ ու հարազատ են թվում ինձ:
Շնորհակալութիւն՝, որ տրվեց ինձ հնարավորութիւն ավելի
ջերմ սիրով սիրել և գնահատել կյանքը, իմանալ մի կտոր
հացի և մի փշուր ժպտի գինը: Շնորհակալութիւն՝, որ ինձ
է վիճակված ուշ գիշերին բանալ դուռը և ներս բնդունել իմ
երիտասարդ տիրուհուն, եթե ես չհայտնվեի այս կողմերում,
ո՞վ պիտի նրա վրա բանար դուռը... Իհարկե, իմ տիրու-
հին չէր մնա փողոցում, վերջ ի վերջո անկողնից կրարձրանար
Տրիֆոնովնան և կբանար դուռը, բայց անկարելի էր, որ գործը
վերջանար առանց շանթ ու կայծակի: Շնորհակալութիւն՝,
շնորհակալութիւն՝, որ շանթերով ու կայծակներով լեջուն

այս աշխարհում ինձ վերապահվեց շանթարգելի շնորհակալ դերը:

Այո՛, վերջին ժամանակները նա ավելի հանդարտաբարո է, երազկոտ ու մի տեսակ թափանցիկ: Մի՞թե դու չես նկատել, Բայկալ, որ նա շարունակ ժպտում է, ժպտում առանց առիթի: Ինչ-որ հաճելի բաներ է հիշում նա երևի և ժպտում է: Դու չե՞ս գտնում, Բայկալ, որ նրանք տեսնվում են: Որտե՞ղ, ինչպե՞ս, այդ չէ կարևորը, բայց որ տեսնվում են, դա կասկածից դուրս է: Որպես գաղտնիք քեզ պիտի հաղորդեմ նաև այն, որ մի անգամ, երբ նա շրջանային կենտրոն մեկնեց որոշ գնումներ անելու համար, երեկոյան վերադարձավ դատարկ ձեռներով: Նա գրպանից հանեց և ինձ ցույց տվեց արծաթազօծ մի ծխախոտատուփ, որի վրա վաղում էր մի եղնիկ, իսկ որսորդը հրացանի փողը ուղղել էր փախող եղնիկի վրա: Կասկած չկար, որ գնդակը չի վրիպի:

— Գեղեցիկ է, չէ՞,— հարցրեց նա գրեթե շշուկով:

— Եղնիկը դատապարտված է,— ասացի ես առանց պատասխանելու նրա հարցին, ուղիղ նայելով նրա աչքերին: Նա խուսափեց իմ հայացքից և ասաց կոտրված.

— Ինձ էլ է այդպես թվում... Բայց գեղեցիկ է, չէ՞:

— Իհարկե գեղեցիկ է,— պատասխանեցի ես ակնհայտ շարունջամբ,— եղնիկը կմեռնի, իսկ որսորդը կշարունակի ապրել և նորանոր եղնիկներ որսալ... սրանից ավելի գեղեցիկ բա՞ն...

Նա կարծես շսեց իմ խոսքերը, տուփը դրեց գրպանը, դուրս եկավ տնից և վերադարձավ ուշ գիշերին:

Իսկ հետո ի՞նչ պատահեց: Պատահեց այն, որ մի քանի օր հետո, իրիկնաղեմին, ըստ իր սովորության, հեռվից նետված քարի նման իմ խրճիթն ընկավ Դարյան.

— Մի լուցկի վառի... իմր վերջացավ:

Որ նա ծխող էր, ես գիտեի, գիտեի և այն, որ ծխող են նրա ընկերուհիների մեծ մասը, դա սովորական բան է մեզ մոտ. մի՞թե ընկերուհիներից չէր կարող նա լուցկի վերցնել:

— Ընկերուհիներս Աշպատակի ճանապարհով տուն գնացին, ասում են՝ նրանց գյուղկոտսյն ինչ-որ չիթ է ստացել,— կարծես գուշակելով իմ մտքերը արդարացավ նա,— դու մի՛ մտածի, որ խելքս գնում է քեզ համար... լուցկի վառիր:

Եվ նա գրպանից «ըհը» անելով, դուրս քաշեց ծանոթ ծխախոտատուփը: Որսորդը դեռ կրակում էր:

— Նվեր ես ստացել,— չհարցրի, փաստը միայն արձանագրեցի ես:

— Նվեր եմ ստացել,— հաստատեց նա ծխախոտի ծուխը փչելով դեպի առաստաղը,— նվեր եմ ստացել, հետո ի՞նչ...

— Եվ գիտեմ ումից ես ստացել,— առաջ գնացի ես:

— Ես չգիտեմ, գիտես թե չգիտես,— լրջացավ նա,— բայց եթե գիտես, լավ կանես, լեզուդ քեզ քաշես, հասկացա՞ր...

— Գուցե թոցրե՞լ ես,— փորժարում եմ ես ավելի բարկացնելու համար նրան:

— Ո՛չ, ո՛չ, ինչ ես ասում, նա նվիրեց ինձ: Մինչև անգամ ասաց, որ այդ տուփը նվեր է ստացել մի կնոջից, որը գժվում է նրա համար...

— Իսկ ի՞նքը:

— Զի սիրում, ասում է՝ զահլես տանում է: Ինձ էլ չի սիրում: Հիմարություն, ուրիշ ոչինչ: Ուրիշ ոչինչ. դե, ես գնացի. դու ինձ մի նայի այդպես վախեցած աչքերով, ես քեզ չեմ ուտի: Եթե բանի պետք լինեիր, ես քեզ վաղուց դարձրել էի իմ սեփականությունը, ինչ անենք, որ աքսորական ես: Միշտ այսպես շի մնա: Բայց դե՞ դու անպետք մարդ ես, ձի լծել անգամ չգիտես... ինչ որ է, ես գնացի...

Ու գնաց էժանագին ծխախոտի ծուխը թողնելով խրճիթում:

Ի՞նչ ես ասում, Բայկալ, չսկսե՞մ վաղվանից ձի լծել սովորել և մի գեղեցիկ օր, ո՛չ, ցուրտ-ձմռան մի գիշեր...

...Թողում է ձյունների միջով փղոսկրի սահնակը, իսկ սահնակին ես լծել եմ հրեղեն մի նժույգ: Թողում է սահնակը, իսկ սահնակը վարում եմ անձամբ ես, թողում է նժույգը, իսկ նժույգը լծել եմ անձամբ ես: Սահնակում ընկած է ձեռներն ու ոտները կապած Գարյա Մատյոչինան, այդ ես եմ կապկպել նրա ձեռքերն ու ոտքերը և դարձրել իմ սեփականությունը: Մտնում ենք ձյունածածկ անտառը, իսկ նրա խորքում մեկ սպասում է փղոսկրե գոյակը փղոսկրի նախադասելով, որոնք սպասում են անհամբեր իրենց տիրուհու: Սեղանը պատրաստ է: Սեղանին մի շիշ օղի, մեծ քանակությամբ հաց և մի մեծ կտոր խոզաճարպ: Ես հետ եմ

նայում և, ով զարմանք, սահնակում ոչ թե Դարյան է, այլ իմ երիտասարդ տիրուհին: Ես կանգնեցնում եմ սահնակը, արձակում նրա կապերը,— այսպես ավելի լավ է, ասում է նա,— միևնույն է, ես քեզանից բաժանվողը չեմ, ես քեզ հետ կապված եմ այնպես, ինչպես Բայկալն է կապված քեզ հետ...— Այստեղ ես հիշում եմ իմ Բայկալին, ո՞ր է Բայկալը, Բայկալը չկա:

— Բայկա՛լ, Բայկա՛լ,— կանչում եմ ես,— ո՞ր ես, Բայկա՛լ...

Բայկալը մոռում է, դունչը դնում ծնկիս ու պոչով ծեծում է հողագնդի այն մասը, որն ընկած է իր պոչի տակ: Եվ իրավունք ունի Բայկալը, լուսինը կանգնած է գրեթե դեռնիթում, իսկ մենք դեռ շենք ընթրել:

...Նաղաղությո՞ւն, խաղաղությո՞ւն: Հիմա, Բայկալ, դու քո մտքերի հետ, և՛ իմ: Ընթրիքից հետո հաճելի է լուռ նստել և օգտվել մտքի ազատությունից: Ես հիմա կգնամ, ո՞ր կգնամ, ուր որ ուզեմ, Վա՛ն, Երևա՛ն, Մաղազասկա՛ր, ես հիմա կմտածեմ, ի՞նչ— ի՞նչ որ ցանկամ, ինչ որ ցանկամ, բառուս բուն իմաստով. կեցցե՛հ, թող կեցցե՛հ ազատությունը:

Բայկալը դունչն ուղղեց դեպի անտառը, ոտքի կանգնեց ու երեք անգամ միավանկ հաշեց. հա՛ֆ-հա՛ֆ-հա՛ֆ: Անտառամերձ կածանով երկարատվեր մի մարդ անցավ ու անհետացավ: Չգիտեմ ինչու՝ անասնաբույժին հիշեց: Մի՛նչ այս, մինչ այն, Բայկալը հար և նման հաշոցով նետվեց դեպի գյուղէց փեթականոց սողացող արահետը: Արահետի վրա երևաց լուսնի լույսով ողողված՝ ես հուրի ասեմ, դու փերի առա, իսկ եկողը ոչ հուրի էր, ոչ փերի, դա պարզապես իմ էր: Երեսարդ տիրուհին էր ծաղկավոր սարաֆանով և ամառային թևթև, երկարաճիտ կոշիկներով: Ես նրան երբեք այդքան համայն չէի տեսել, աչքերը շողում էին, ժպտուն շուրթերը թևթև զոզում, իսկ ինրո՞ւ ոչ թև քայլում էր, այլ միջոցի մեջ լողում:

— Կավ է, չէ՞, Գրիգորիկ, երբ հավատում ես,— հարցրեց նա խնձ առանց բարեկու, երևում էր, որ ամբողջ ճանապարհին այդ մասին էր մտածել. հետո, առանց սպասելու իմ պատասխանին, տվեց երկրորդ հարցը:

— Ոչ ոք շանցա՞վ այստեղով:

Ես պատասխանեցի, որ երջանիկ է նա, ով հավատում է և որ այստեղով (ես ցույց տվի արահետը, որով եկել էր ինքը) ոչ ոք չանցաւ: Ճիշտ այդ միջոցին անտառից լսվեց բարակ սուլոց, և Բայկալը պոչով ծեծեց ինքն իրեն և նայեց աչքերիս, — ինչպե՞ս վարվել, իսկ հավատավոր տիրուհիս նայեց սուլոցի կողմը և, ասես հիպնոսացված, կիսաբաց, երազուն հայացքով գնաց այդ ուղղութեամբ:

...Զարմանալի օ՛ր, օ՛ր զարմանալի. ես արդեն ասացի, որ իմ բոլոր ջանքերը ապրելու ինքնամփոփ կյանքով և շխառնըվելու շխարհի շար ու բարուն՝ միշտ չէ որ հաջողվում է, և ես շատ անգամ ընկնում եմ խաշածեվող դեպքերի կենտրոնում, մի բան, որի կարիքն ամենևին ես չեմ զգացել և որը միայն առիթ է տվել ավելորդ մտահոգութուններին: Հիմա ես ոչ մի բանի մասին չեմ ուզում մտածել և կարող եմ մինչև անգամ մտնել իմ խրճիթը, պառկել թախտին և աչքերս փակել, վստահ, որ գոնե անտառի կողմից ոչ մի շարագործ, երկտանի թե շորքտանի, չի կարող մոտենալ իմ փեթակներին: Ես ուզում եմ իմ այս նկատառումներին մասնակից դարձնել Բայկալին, բայց նա արդեն զգացել է մենակ մնալու փտանգը և ուզում է ինձ զրաղեցնել. այդ նպատակով, նա երկու անգամ թափով անցնում է իմ երկու ոտների արանքով, հետո կանգնում է հետևի ոտներին և փոխանակ ինձ նայելու, լուսնի տակ փայլող սև գունչը և մտահոգ աչքեր. . . ուղղում է գյուղից փեթականոց ձգվող արահետին: Հետո նա արագ, շորս ոտների վրա վազում է արահետով վառ, մի անգամ էլ նայելով աչքերիս, իսկ ես շատ լավ հասկանում եմ նրան. — քնե՛լ էիր ուզում, ուզում էիր ինձ մենակ թողնել. ես չիմա քեզ համար զրաղմունք կգտնեմ...

Արահետը ծածկող ծառերի խորքից ես լսում եմ նրա կարճ, բարեկամական հաշոցը, և ահա մի մեծ գյուտ արածի պես երևում է նա, արահետի վրա վազելով՝ Դարյա Մատյոչի-կալի կողքով, քավելով նրա վառ-կանաչ շրջազգեստին:

Ա՛ն բեկո

Ես պետք եղածից ավելի բարձր ձայնով և անուն-ազգանունով, այո՞, անուն անգանունով ողջունում եմ նրա գալուստը:

— Ա՛, Դարյա Մատյուշինա, Դարյա Մատյուշինա, հրամեցե՛ք, հրամեցե՛ք, ո՞ր քամին փչեց... —

— Նախ՝ մի գոռա,— ասում է նա ինձ ցած ձայնով և արագ-արագ շնչելով,— հետո... ոչ ոք չանցա՞վ այստեղով... —

— Այստեղո՞վ,— հարցնում եմ ես, առանց իջեցնելու ձայնս,— ինչպե՞ս կարող է ոչ ոք չանցնել այստեղով... ամբողջ աշխարհն է անցնում իմ խրճիթի մոտով, իմ խրճիթի միջով՝ եթե կուզեք... այո, աշխարհի կենտրոնը որ ասում են՝ իմ խրճիթն է... Բայց ձեզ ո՞վ է հետաքրքրում:

— Ինձ ոչ ոք չի հետաքրքրում,— պատասխանում է նա ըստ երևույթին վարժվելով իմ բարձր ձայնին և ինքն էլ բարձրացնելով ձայնը,— այս ուշ գիշերով ո՞վ կարող է գալ այս կողմերը: Երևի աչքիս երևաց: Հիմարություն: Բայց ահա... քո տանտիրուհին էլ տանը չի... —

— Պառա՞վը,— հորանջում եմ ես:

— Ինչո՞ւ պառավը, հենց երիտասարդը, այդ, այդ... —

— Իսկ ինչո՞ւ ես կարծում թե տանը չէ... —

— Ստուգեցի: Երբ տեսա, որ նա այս կողմերն է քարշ տալիս իր երկար ոտները, գնացի, ստուգեցի: Բոլոր կասկածելիները տանն են, բացի քո տանտիրուհուց: —

— Աչքիդ է երևացել,— ասում եմ ես,— երևի թվացել է:

— Գուցե, գուցե: Եթե հաստատ տեսնեի, հենց նրան կհետևեի... Օձի սարի կարուկ ճանապարհով մի բան մտավ կեղուտը... նա է՛ր, նա չէ՛ր... —

— Աչքիդ է երևացել,— այս անգամ հաստատապես եզրափակում եմ ես և ավելի համոզիչ հորանջում:

Հիմա ես եմ ուզում, որ այս Դարյա կոչեցյալը կամ ցածր ձայնով խոսի, կամ բնոճանրապես չբվի: Հիսուն քայլի վրա՝ արդեն դիտեն թե ով է բարեհաճել հետախուզության դուրս գալու այս ուշ գիշերով, իսկ մնացած մանրամասնությունները... ես ապրում էի մի անստույգ երկվություն. մի կողմից ես ուզում էի, որ դիմակազրկվեր այդ կոյսողային դոն-ժուանը, դոն-Վոյոդյան, իսկ մյուս կողմից չէի ուզում, որ այդ պատմությանը խառնվեր իմ երիտասարդ տիրուհու անունը: Չէ՛, ես չէի ուզում, որ իմ աչքի առաջ նա զգար, որ խաբված է, որ գուր է հավատացել մարդուն և ապրեր դառն հիասթափություն: Ես դիտակցում էի, որ կզս այդ օրը, անխուսափե-

լի է տիրուհուս սիրո, հավատի և հույսերի փլուզումը, բայց... Միայն թե ես ներկա չլինեմ այդ ողբերգութեանը, Եթե նրա երջանկությունը ժամանակավոր է, ապա թող երկարաձգվի այդ ժամանակավորը, վերջ ի վերջո այս լուսնի տակ ամենայն ինչ ժամանակավոր է...

Իսկ Գարյան իրենն է ըջում:

— Զկարծես թե սիրում եմ նրան, ոչ, ինչ մի սիրելու բան է, որ... Բայց եթե իմանամ, որ ինձ խաբում է... այս դա՛նակը տեսնո՞ւմ ես...

Եվ նա գրպանից հանեց և ցույց տվեց ինձ մի դանակ, որով միայն կարելի էր հավ մորթել:

— Գնանք խրճիթ,— ընդհատում եմ ես Գարյային, բռնելով նրա ուսը,— այնտեղ ավելի հարմար է, կնստենք և կխոսենք... Գնանք ներս:

— Դու, ի՞նչ է, ուզում ես ինձ ճանապարհից հանե՞լ... բան չի դուրս գա: Մի ուրիշ օր գուցե հիմարանայի... ուշ գիշեր, լուսին, առանձնություն... Իսկ հիմա մտածում եմ միայն նրա մասին: Զկարծես թե նա ինձ նյութապես է շահագրգռել, ոչ, նա ինձ նվիրել է ահա այս ծխախոտատուփը... որսորդը նշան է բռնել եղնիկին և ոչ մի կերպ չի կրակում...

Այդ բուպեին էր, որ կրակվեց, կրակվեց անվրեպ. ծուխ չբարձրացավ, ճիշտ է, կրակոց չսվեց, դրա փոխարեն իմ սկանչին հասավ այն կողմից ինչ որ խուլ աղմո՞ւկ, ոչ, խառնաշփոթություն... և այդ և՛ որոշ և՛ անորոշ խառնաշփոթի միջից լսվեց տանտիրուհուս տազնապահար կանչը.

— Դա՛ր-յա՛, օգնի՛ր...

Այնուհետև ի՞նչ պատահեց. էական ոչինչ:— Գարյան նետի նման նետովեց թփուտը, հետո... հետո լսվեց տղամարդկային ու երկարատև, ցավագին մի հառաչ թե՞ թառանչ և կանացի երկու ստվերներ հալվեցին Աշպատակ տանող ճանապարհին: Արագ և գործնական, նույնպես արագ և ոչ պակաս գործնական՝ նրանց հետևից նետովեց Բայկալը և վերադարձավ ոչ թե զնացած, այլ մեր դյուղի ճանապարհով: Այստեղից էլ ես հասկացա, որ երկար ժամանակ է անցել մինչև ես կվճռեի իմ անելիքը՝ անտուռամերձ կաժանի վրա

երևաց երկրաստվեր մարդը: Նա առաջանում էր դժվարությամբ և թվում էր թե նրա ստվերը կարճացել է:

Հետո, ի՞նչ հետո: Հետո լսվեց, որ անասնաբույժն իր կնոջ և յոթ տարեկան տղայի հետ Կանառայ է փոխադրվել: Իր հերթական այցելութուններից մեկի ժամանակ Գալավտիֆոն Պետրովիչը ցած ձայնով, համարյա թե շշուկով հաղորդեց, որ անասնաբույժի կինը լքել է նրան, վերցրել է երեխային և մեկնել Նովոդեպետովկա, ծնողների մոտ: Մի ուրիշ անգամ էլի խոսք բացվեց այդ մասին ինչ որ կապակցությամբ: Իմ տանտիրուհին հարցրեց, թե անասնաբույժը դեռ չի՞ ամուսնացել, որի վրա Գալավտիֆոնը խնդմնդաց բեղմորուքի տակ, հետո լրջացավ և հայտնեց անհավատալին, — կանայք խուսափում են անասնաբույժից: Իմ տանտիրուհին զարմացավ, շատ զարմացավ և ի նշան զարմանքի բռունցքով փակեց սեփական շրթունքները:

Ի՞նչ կար զարմանալու, ես այդպես էլ շհասկացա, պարզապես կանայք իմացել են թե ի՞նչ պտուղ է նա և փախչում են նրանից, այդ կոխոզային Դոն-ժուան, դոն-Վոլոդյայից: Թող դնա և իմանա...

Իսկ հիմա, Բայկա՛լ, նստենք ու մտածենք ապագայի մասին, իսկ ապագան միշտ գեղեցիկ է...

Դու չե՞ս գտնում...

1966

ՈՒՐԱՆՍ ԳԻՇՆՐ

1

...Բոլոր նշաններից երևում է, որ ուրախ գիշեր է լինելու աչք գիշերը: Գիշերային պահակը պետք է օժտված լինի վեցերորդ զգայարանով և կարողանա կանխագուշակել գիշերը: Ամռան ամիսներին, երբ ես պահակում էի գյուղից դուրս, փեթականոցում, ավելի քիչ էի զգում գիշերվա ներկայությունը: Այն ժամանակ իմ մեկնակույթյունը կիսում էր իմ հավատարիմ ընկերը, շորթատանի Բայկալը: Նա հիմա

շարունակում է աշխատել ըստ մասնագիտության, ապրում և ստեղծագործում է անասնաբուժական ֆերմայում, և ես հաճախ լսում եմ նրա միավանկ հաշույր: Նման դեպքերում ես հիշում եմ մեր ամառային գիշերները՝ այնտեղ, փեթականոցում, ժպտում եմ, և, այո՛, տխրում:

Իսկ հիմա ձմեռ է, ձմեռ՝ այս բառի դասական իմաստով: Ձյուն չի գալիս, ճիշտ է, բայց եթե գար էլ, ոչինչ չէր փոխվի, այնքան հաստ է ու համողիչ ձյան համատարած վերմակը, որը տարածվում է գյուղը շրջանակող դաշտերի, բլուրների և անտառների վրա: Գալով ջերմաստիճանին... ես չգիտեմ, թե որքան է հիմա Սևանի ավազանում, գալով այստեղին՝ վազոն-պահականոց մտնելուց առաջ ես ձեռնոցներով վերցնում եմ մի բուռ բամբակի պես փափուկ ձյուն և վազոնում նստում, ձնով շփում եմ քիթս, տրորում, մինչև քիթս ուշքի է գալիս և ղզում իմ մատների ներկայությունը: Այս քանի՞-երրորդ անգամն է, որ ես փրկում եմ իմ այս զգայարանը, ամրացնում իրեն սահմանված տեղում և ազատում ինձ անքիթ մնալու դժբախտությունից:

Վազոնի և քթի այս առկայությունն, ինչպես նաև այս ցուրտ-ձմեռային երեկոն իմ մեջ զարթեցնում է ամառվա շոգ օրերի կարոտը: Ես վառում եմ վառարանը, աղանձ եմ պատրաստում և սկսում եմ խրթխրթաղնել, ինչպես ճագարն է խրթխրթաղնում կաղամբ ուտելիս: Ես խորանում եմ իմ մըտքերում և մտքի աչքերով տեսնում եմ վարդագույն, փոքրիկ մի քիթ, որին կծել է սառնամանիքը, կծել է երևի պոկելու մտադրությամբ, բայց չի պոկել, կծել է ու անցել, թողնելով կես լուցկու շափ (և նման) մի սպի, քթի ձախակողմյան մատուցներում:

Խնդիրը սրանով էլ երևի փակվեր, եթե այս քիթը համառոր և մնար իբրև այգպիսին ու լողար մտքերիս մշուշում. վերջ ի վերջո նա կանհետանար... Բայց ահա ես տեսնում եմ այնքան պարզ ու որոշակի երկու կապույտ աչքեր, որոնք թարթում են հիշված վարդագույն փոքրիկ քթի քվարմատի աջ և ձախ կողմերում: Ես նայում եմ ալիզ կապույտ, մի տեսակ սառնամպտուն աչքերին և ուզում եմ հիշել, որտե՞ղ եմ հանդիպել, տեսել այս աչքերը, որոնք նշածն չեն, այլ, ավելի շուտ, կյուրավուն են ու մի տեսակ վախեցած... Հիշում եմ:

Այսպիսի հստակ, կապույտ աչքեր ես տեսել եմ իր ժամանակին խաղալիքների խանութի ցուցափեղկում: Այսպիսի աչքեր ունեն խավաթղթե, երկարավուն տուփերում պառկած մեծ շափսի տիկնիկները:

Հետո՞, Հետո այն, որ հիմա ես տեսնում եմ... շեկ մազերի մի խուրձ ծածկում է ամեն ինչ, երկու ձեռքեր, սպիտակ, գրեթե մանկական մատներով երկու մասի են բաժանում մազերի ոսկեխուրձը, բարձրացնում վեր, ու իմ դեմ կանգնած է նա՝ Կապելինա Մուրկինան, Սիրիլյան Մարիինսկ քաղաքի երկաթուղային կայարանի կառամատույցին:

Կապա Մուրկինա, Կապա Մուրկինա, այդ 1947 թվականի օգոստոսի 11-ին էր, ամառային արևոտ մի օր, երբ ես առաջին անգամ 11-ամյա կալանավորական ուրախ կյանք վարելուց հետո հայտնվեցի այնտեղ՝ երկիր վերադառնալու համար: Ես շեմ ասում «հայրենիք», «Հայաստան», «տուն», ոչ, ես շեշտում եմ, — երկիր վերադառնալու համար և միայն հայ պետք է լինել ղգալու համար այս խոսքի կախարդական հմայքը: Իսկ ես հայ եմ, մասնագիտությունս հայ, ղգացմունքով՝ վանեցի: Եվ եթե երկար տարիներ ես եղել եմ երկրից հեռու և անընդմեջ հսկողության տակ, այդ ապացուցում է միայն մի բան, թե որքան կարևոր, թանկարժեք մի բան եմ եղել ես, որ անհրաժեշտ է համարվել հատուկ հսկողության տակ վերցնել ինձ, որ շկորչեմ:

Ու ահա... — Մարիինսկ քաղաքի երկաթուղային կայարանի կառամատույցին, 1947 թվականի օգոստոսի 11-ին, երևաց բարձրահասակից վար և միջահասակից վեր՝ քառասունչորս տարեկան մի անձնավորություն, զինվորական վերարկուով, ուսից կախած ճամբորդական սլարկը, ատամների արանքում՝ երկարապոչ ծխամորճր: Այդ մարդը ես եմ: Մի քանի անգամ, աշխույժ և ոգեշնչված քայլերով ես շափում եմ կառամատույցի երկայնքը, մի ավելորդ անգամ հավաստիանալով, որ ինձ չի հետևում ոչ մի զինված պահակ. ես դարձել եմ մարդ առանց ստվերի և այս՝ և՛ ուրախալի է և՛ տարօրինակ և անստվոր, անստվոր:

Կառամատույցը բազմամարդ է և ազմկոտ: Իմ ուշադրությունը գրավում է մի ձեռնասայլի մոտ կանգնած տղամարդկանց հերթը: Նրան սպասարկում է բժշկական սպիտակ հա-

մազգեստով մի աղջիկ. նա ինչ-որ բաժակով ինչ-որ խմիչք է լցնում ազատ բաժակներում և տալիս ըստ հաճախորդի պահանջի: Աղջկա ձեռքի բաժակի վրա նշաններ կան— 50 գրամ, 100 գրամ, 150, 200...— «բուժական ջուր է», մտածեցի ես և բնազդաբար հերթի կանգնեցի: Մինչև հերթը ինձ կհասնե՞ր, ես նկատեցի, որ այս խորհրդավոր ջուրը խմողները ծոճոտում են իրենց գեմքը, մինչև անգամ կոնչում, հոտոտում սեփական ձեռքը և հեռանում:— Օղի՛ է,— լուսավորվեց ուղեղս, և այս միտքը ոչ միայն ինձ դուրս չվանեց հերթից, այլ ընդհակառակը, դարձրեց ավելի անհամբեր:

— Հարյուր գրամ,— ասացի ես, երբ հերթը հասավ ինձ:

Օղի էր, ռուսական սրբազան օղի, որի հետ ես մտերիմ եմ եղել անցյալում, այսինքն՝ տասնմեկ տարի առաջ: Բայց իմ բացակայությունը երևի օղու հարգը խիստ բարձրացել է, հիմա գրամով են վաճառում: Այս չէ կարևորը, կարևորն այն է, որ երբ ես ընդունեցի հիշյալ հարյուր գրամ օղին, կարծես թևեր բուսան իմ ուսերին. և ուզում էի և թվում էր թև կարող եմ գրկել ողջ հողագունդը, նրա բոլոր բնակիչներին, ուրախացողների հետ ուրախանալ, տխրողների հետ տխրել, նստել և գրել զարմանալի բաներ, ոտով գնալ մինչև աշխարհի ծայրը... Ես երևի նման էի շինելավոր, անծուխ ծխամորճով մի քուռակի, որն արագ-արագ շափում էր երկաթուղային կտրամատուցյի երկայնքը, ավելի շուտ վազում հետ ու առաջ և սպասում ինչ-որ բանի, և այդ «բանը» բան լինելուց ավելի պետք էր որ հրաշք լիներ, մի շտապված հրաշք:

Նվ «հրաշքը» չուշացավ:

— Պետին պետք է գտնել և իմանալ, տղև՛րք...

— Գնանք, գտնենք:

— Դե, գնանք, էլ ինչ ենք...

Իրերն էին, խոսում էին հայերեն, հետևաբար հայեր էին, երևի հայեր, երևքն էլ մի բոչի... չէին, ընդհակառակը, երևբ բոչի էին: Պերճը կարճահասակ էր, Պարզը՝ միջահասակ, Փարսողանը՝ բարձրահասակ:

Հայի՞ր եք...

Ի՛տ՛, եղանք շոքս...

Մենք ծանոթացանք: Հայաստանի գյուղերից էին: Կոլ-

խոզ-սովխոզ: 1937-ական, Երկուսը «խանջիանիստ» էին, երրորդը... «անդրանիկիստ»:

— Հալա մենք բան ենք ըսե... ըսեր ենք Բերիան Նանջ-յանին... ինչ որ է՝ բանըմ ըսեր ենք... էս մեր Փարսազանը երգ է երգե, Անդրանիկի երգ, մա՞րդ էլ երգի համար տաս տարի նստի...

Բարեգեմ և բարձրահասակ Փարսազանը նայում է իր բարձունքներից ընկերների վրա ներողամիտ ժպտով:— Կպատահի՞, ամմմե՛ն րան կպատահի...

— Պետին ասում եք, ի՞նչ պետի մասին է խոսքը, ինչո՞ւ համար,— հիշեցնում եմ նրանց մտահոգությունը:

Կարճահասակ Պերճը ժպտում է խորամանկ:

— Մի վախենա, լագերի նաշալնիկին շենք փնտրե, վալկ-զալի նաշալնիկի՛ն պիտի տեսնենք անպայման:

— Ինչո՞ւ...

— Պարզ չէ՞, ոտով խոմ շե՞նք երթա երկիր...

Կայարանապետի դռան մոտ սպասում էր երկսեռ մի խումբ: Ազատված կալանավորներ էին բոլորն էլ, բոլորին աշատեղ էր բերել միևնույն մտահոգությունը: Ռուսներ էին, կային և միջին ասիացիներ, ամեն տարիքի կանայք և տղամարդիկ, բոլորն էլ ըստ կրկույթին քաղաքական, կապոց-ներով, պարկերով: Երբ մեր շորսյակը մոտեցավ կայարանապետի առանձնասենյակին՝ (կրկարավուն խավատախտակի վրա քիմիական մատիտով, խնամված տառերով դռան վրա գրված էր ռուսերեն «Начальник»), բոլորը նայեցին մեզ հուսավառ հայացքով. դժվար չէր գուշակել, որ նրանց մեջ չէր գտնվել այն համարձակ անձնավորությունը, որը ծեծեր կամ ուղղակի բանար ծածկված գուրը՝ կայարանապետի հետ բանակցելու համար, և նրանք հույս ունեին, որ մենք... զուր հույսեր, մենք նայեցին «Начальник»-ի տառերին և նրանց նման մտան: սպասողական զիրքերը: Ես այն էլ մտածեցի, որ եթե այս դռան վրա գրված լիներ «մինիստր» կամ «վարչապետ» կամ «կոկորդիլոս» կամ, ի վերջո «Գարբիել հրեշտակապետ»: կճարվե՛ր մի հերոս և կծեծեր կամ կբանար դուռը, բայց ահա, գրված է «Начальник» և մարդիկ երկնշում են... ըստ կրկույթին տասնամյա նախապաշարմունքը թեթև բան չէ: Ես ժպտացի իմ գլուտի վրա և

զգացի, որ բացի ինձանից մեկն էլ է ժպտում, այո՛, նայում է իմ ժպտին և ժպտում է:

Դա միջահասակ, մոտ քսան տարեկան, շիկահեր մի աղջիկ էր, կլորավուն, կապույտ աչքերով: Նա կանգնել էր փակ դռնից մի քիչ հեռու, իրենից ավելի հասակավոր կանանց և աղջիկների կողքին: Նա պոկվեց տեղից, երկու քայլ արավ դեպի ինձ, վաղածանոթի նման բռնեց ձեռքս և մի կողմ տարավ:

— Հետաքրքիր է, շէ՞, ոչ ոք սիրտ չի անում դուռը ծեծել կամ ներս մտնել...

— Ինչո՞ւ,— անգետ ձևացա ես:

— Մի՞թե չեք նկատում... չէ, դուք անմիջապես նկատեցիք... դռան վրա գրածից... քաշվում են...

— Մի՞թե,— զարմացա ես:

— Լա՛մալ,— ձանձրացավ աղջիկը,— միամիտ մի՞ ձևանաք... տեսնենք ինչո՞վ կվերջանա այս...

Նա մի րոպե լռեց, ըստ երևույթին հարմար բառ գտնելու համար և գտավ.

— ... պատմությունը:

Ներս մտան երկու երիտասարդ: Շերլոկ Հոլմս լինելու կարիք չկար գուշակելու համար, որ քրեականներ էին: Նրանք նայեցին իրենց շուրջը զննող, քննող, ոչ բարի աչքերով:

— Լավ կամպանիա է,— ասաց նրանցից մեկը:

— Եվ հարմար,— լրացրեց մյուսը:

— Փեսացո՞ւ,— հարցրեց նրանցից մեկը ցուցամատով և միջնամատով ցույց տալով ինձ:

— Կամա՛րջորա,— ասաց մյուսը նենգափոխելով բառը:

Նրանք օրորվելով մոտեցան կայարանապետի դռանը, ցուր թափով բացին ու ներս մտան:

2

Начальник, ի՞նչ начальник, մի ուրախ, խելոք աչքերով սուս էր, հիսունն անց մի կարճահասակ, թիկնեղ Պյոտր Իվանիչ: Նա նայեց մեզ բոլորիս ընդհանրապես, ապա առանձին առանձին, երեի հաշվեց և հարցրեց.

— Դեպի արևելք գնացող կա՞... ձեռք բարձրացնել... չկա...

— Կա՛, կա՛,— բացականչեց Կապան,— Իրկուտակ... բայց ինչո՞ւ Իրկուտակ,— անդրադարձավ նա և դիմեց ինձ,— դուք ո՞ւր եք գնում:

— Ե՞ս... Երևան:

— Ուրեմն Երևան... գրիր, Երևան... այնտեղ ուուններ կա՞ն,— նորից դիմեց ինձ:

— Իհարկե՛ս,— պատասխանում եմ ես:

— Երևան, վճռված է, Երևան:

Կապա Մուրկինա, Կապելինա, այսպես ծանոթացա ես քեզ հետ:

Կայարանապետը հայտնեց, որ մինչև վաղը, երևկոյան ժամը 6-ը բոլորս էլ ազատ ենք (նա ժպտաց և ավելացրեց. «կեցցե ազատությունը»), իսկ ժամը 6-ին բոլորս պարտավոր ենք լինել կայարանում: Մոսկվա է մեկնում «Մարիինսկ—Մոսկվա» ապրանքատարը, որին պիտի կցվի մի դատարկ ապրանքատար՝ մեզ համար:

— Հասկանալի՞ է:

— Հասկանալի է...

— Կեցցե ազատությունը...

— Էրթանք, տեղ մի նստենք, հաց ուտենք,— կարգադրե՞ց, թե ցանկություն հայտնեց Փարսադանն իր բարձուններից,— քուրոյին էլ մեզ հետ տանենք, պատիվ տանք,— ավելացրեց նա ու ժպտաց:

Կապան ընկերացավ մեզ առանց այլևայլության, առանց նազ ու սուզի, որովհետև նա նույնպես ուտել է ուզում և հետո նա ուզում է սրանից հետո լինել միշտ մեզ հետ, չէ՞ որ նա դառնալու է հայաստանցի... Նա միշտ երազել է հարավի մասին... հարավ, հարավ... նա գիտե, որ հարավում շատ միրգ կա և կա արև... իսկ այստեղ ամառը կարճ է, իսկ ձմեռը... իսկ ձմռան դիշիրները... Բուքը ոռնում է գայլերի նման ու ոռնում են դայլերը ոնց որ բուքը... Նա մենակ է, մեն-մենակ ամբողջ աշխարհում: Հայրը զոհվեց նալչիկի մարտերում, մայրը մահացավ թորերի բորբոքումից: Ապրում էին Իրկուտակ քաղաքից ոչ հեռու... կոխողում, իհարկե կոխողում: Ութ տարի սովորեցի. ի՞նչ օգուտ... Խրճիթը ծա-

խեցի, մայր խողը երևք գոճիներով՝ նույնպես։ Երեք հօւ
ունելի, մորթեցի, կարմրցրի, Իրկուտակ եկա... մի պառաւի
մոտ անկյուն վարձեցի... աշխատում էի կայարանի բուֆե-
տում... Բուֆետի վարիչ... տարի, տարիկես։ Իմ տունը քան-
դեց օղին։ Չկարծեք թե հարբեցողութեամբ էի գրաւովում, ոչ։
Կայարանապետը, տրեստի պատասխանատուները հոգիս
հանում էին,— Կապա, հարյուր գրամ, փողը հետ կամ։
— Կապա, մի շիշ... Փողը կտանաս վճարումների օրը։
Կապա, վեց հոգու համար՝ մի լավ սեղան, կոմիսիա է եկել։
Կապա, Կապա... — Եկեցին փողով վերցնել... Տալիս էի, մեր-
ժեկ չէի կարող, կլոպնեին... Տեղը դնում էի իմ փողերը... Մի օր՝
այդ էլ վերջացավ։ — Կապա, հարյուր ուրբի... Կապա,
հինգ հարյուր ուրբի... Կապա, Կապա... Մի օր էլ՝ Կապա,
մի լավ սեղան, կոմիսիա է եկել... սեղան պատրաստեցի։ Ոչ
ոք չեկավ, ոչ ոք չմտակցավ։ Մյուս օրը եկավ կոմիսիան։
Նոր պատրաստված սեղանի վրա չնայեց։ Սկսվեց ասուգում։
Մայրը ծայրից հետո էր։ Արձանադրութուն կաղձեցին։ Իս-
տարան, դատ, դատաւարութուն։ Չորս Եարի։

Ճաշն անցավ փոխադարձ հասկացութեան և համաձայ-
նութեան, կարելի է ասել՝ ջերմ մթնոլորտում, անգամ բարձր
մակարդակով, եթե հաշվի առնենք, որ խմվեց երեք շիշ հա-
յտատանջան գինի, որը, եթե չեմ սխալվում, կոչվում էր «Սս-
կեմազ»։ Ոչ ոքի մտքով չէր կարող անցնել, որ հետագային Սի-
րիում, կամ ինչպես Պարզեն էր ասում, սիրիրներում՝ կա-
րելի է պատահել նման հրաշքի։ Այս գյուտի պատիւը պատ-
կանում էր Պերճին։ Երբ սեղան նստեցինք, Պերճն իր սե,
մանրիկ աչքերը հառեց գեպի բուֆետը և ասաց.

— Հիսուս-Քրիստոս...

Ի՞նչ տեսար,— հարցրեց Փարսագանը։

Պատասխանի փոխարեն Պերճը մանրիկ բայերով քայ-
լից գեպի բուֆետը, հետո մոտեցավ մատուցողուհուն, ինչ-
որ բան ասաց և եկավ, նստեց տեղը։ Երբ մատուցողուհին
սեղանին դրեց երեք շիշ... հայկական գինի... շխտենք, շխտ-
ենք այդ մասին...

Պատկեր Կապայի աշխատանքի մասին. բոլորս էլ եկանք
մի եզրակացութեան. Կապան պիտի աշխատի Երևանի կառու-
յակի գործարանում. այնտեղ ուս աղջիկներ կան, Կապան

չի տխրի, օ՛, Երևանում Կապան իրեն հիանալի կզգա, գարնանը՝ թուֆ, ամռանը՝ ծիրան, աշնանը՝ դեղձ ու խաղող: Ի հաստատումն այս ամենի Պարգևը մի «Կոունկ» երգեց: Մինչ մենք այրվում էինք ու մորմոքվում հայրենական երգի հարազատ ու խոցող խոսքերից ու եղանակից, Կապան պատանաբազդի մի ծայրով, ինչ-որ անտես գծեր էր քաշում սեղանի սփռոցի վրա: Երգը վերջացավ, ու ես ուզեցի իմանալ Կապանի կարծիքը Պարգևի «Կոունկի» մասին: Կապան... Նա ասաց, որ վերջում միայն գլխի ընկավ, որ Պարգևը երգում է և որ Պարգևի երգն ավելի լացի էր նման, քան երգի:

Այդ էլ անցավ: Ճաշարան մտան այն երկու երիտասարդները, որոնք... հասկանալի չէ՞ թե որոնց մասին է խոսքը: Նրանցից մեկի ձևերին նույն-նոր կիթառ կար: Գրավեցին մի ազատ սեղան և նստեցին: Երկուսով զրավեցին երեք աթոռ: Երրորդ աթոռին՝ կիթառն էր: Նրանք անմիջապես նկատեցին մեզ, ինչ-որ խոսեցին, իհարկե, մեր մասին ու ծիծաղեցին բարձրաձայն: Կապան նույնպես տեսավ նրանց, տեսավ ու միայն այդքանը: Այլևս չնայեց նրանց կողմը: Իսկ նրանք օդի էին խմում ու ինչ-որ ծամում:

Իսկ մենք անցանք գարեջրի: Գարեջու՛ր, գարեջու՛ր: Ես հիշեցի իմ երիտասարդական տարիների թասընկերներին՝ Լեմվոյին, Անդրանիկին, Հայկին: Կերուխումից հետո, անկախ նրանից զինի՞ն՝ էինք խմել, կոնյակ՞ի, թե օդի, մենք դուրս էինք գալիս Աբովյան, հերթի կանգնում գարեջրի բուդկաների մոտ, գարեջուր խմելու: «Գնանք, փողոցային գարեջուր խմենք»,— այսպես էր արտահայտվում այդ արարողուժյունը: Գինուց, կոնյակից կամ օղուց հետո խիստ անհրաժեշտ էր այդ մի քանի բաժակ գարեջուր: առանց զրա՛ օդին «չէր զնգա», զինին «չէր զնգա», կոնյակը «չէր զնգա»:— «Գնանք, փողոցային գարեջուր խմենք, որ զնգա՛...»:

Անցել են տասնմեկ տարիներ ու տասնմեկ տարի հետո, սիբիրյան մի կայարանում՝ հայկական գինի, վերջում էլ գարեջուր՝ «որ զնգա...»:

Թող զնգա... Եթե կարող է:

Մեր սեղանի կենտրոնական զեմբր, առանցքն ու շարժիչը Կապան է: Մեր քառյակը, միասին և առանձին-առանձին, անում է ամեն ինչ, որ Կապան իրեն լավ զգա, ամեն ինչ

լինի նրա ուզածի պես: Կապան իրեն զգում է թագուհու նըման. նրա պնակում ամեն ինչ կգտնես, և՛ պաղպաղակ, և՛ շոկոլադ, և՛ շվեյցարական պանրի շերտեր, իսկ բաժակը երբեք դատարկ չի լինում. նա ամեն ջանք թափում է սովորելու համար մեր անունները և որոշ հաջողության հասել է (Պա՛րսա՛ղա՛մ...), Փարսաղանը նրան «քուրո ջան» է ասում, Պերճը՝ «կուկլա», Պարգը՝ «շեկո», իսկ ես՝ կապիկ, քնքշացնելով նրա անունը... Նրան ամենից շատ դուր է գալիս կապիկը, որովհետև արմատն իր անունն է, իսկ «իկ» փոքրացուցիչը ռուսերենում էլ կա... դավաճան, խաբրբզան Պարգը չդիմանալով այդ անարդարությանը, ծիծաղից խեղդվելով, բացատրում է Կապային, թե ի՞նչ սարսափելի բան է նշանակում կապիկը՝ հայերենում... Կապան երեսին թափված շեկ մազերի խուրճը գրեթե մանկական մատներով նետում է հետ, կապույտ աչքերը փայլում են հրճվանքից ու նա ասում է.

— Եվ ճիշտ է... կապիկ չեմ, ի՞նչ եմ...

Ու ծիծաղում է, ծիծաղում զրնգուն ծիծաղով:

Ճաշարանի գրեթե բոլոր սեղանները հիմա զբաղված են: Հասարակությունը խայտարղետ է, ամեն դասի ու կարգի. նրանց մեջ երևում են նաև նախկին կալանավորներ, որոնք կանգնած էին կայարանապետի փակ դռան առաջ: Խուլ աղմկում է ճաշարանը, լսվում է մեկի բարձրաձայն ծիծաղը, մեկը բուռնցքով խփեց սեղանին, ու դրանից շքերը զրնգացին: Այդ միջոցին...

Նախ լավեցին աննկրդաշնակ կնակնուտոցներ, բայց այդ էլ ուշադրություն զրավեց: Եվս մի պահ և ճաշարանը լռեց քար լուծյամբ: Կիթառին ընկերացավ թավ, կրծքային, ո՛չ, խորունկ խորերից մի ձայն, որի հիպնոսին ենթարկվեցին բոլորը.

Վուզա, Վուզա, մայր հարազատ,

Վուզա, դու գետ ուսական...

Կապան... Կապա չկար, կար մի մեծ շափսի, շատ մեծ շափսի պուպրիկ, մեծ վաճառախանութի ցուցափեղկից պատահաբար ընկած այստեղ, մեր սեղանի մոտ: Անշարժ, անշունչ, կապույտ, սառած աչքերով ու ոսկե մազերով մի...

Րուսական լուսօրհայտի հաջորդեցին միահամուռ, բուն ժափահարութիւններ, որոնք հիրավի փոխվեցին օվացիայի: Կապան ուղքի եկավ ու թեև շտափահարեց, բայց իր խոշոր աչքերի կապույտ շողերով կախվեց երգող-նվագողի դեմքից: Տղան նայեց Կապային ու ժպտաց: Կապան ժպտով շպտասախանեց, բայց հայացքը շկարողացավ կարել նրանից:

— Մեր բուրոն ձեռքից կերթա,— նկատեց Փարսադանն իր բարձունքներից:

— Ամեն հայք՝ իր երամին,— փիլիսոփայեց Պերճը:

Իսկ Պարզեր, որպես հակակշիռ, մի այնպիսի «Մայր Արաքսի ամերով» քաշեց, որ ես, Փարսադանն ու Պերճը Կապայի նման «ձեռքից գնացինք»:

— Ձեր բուրո՞ր երգերը լացի են նման,— հարցրեց Կապան, երբ երգը վերջացել էր:

— Իսկ ձեր «Վոյգա, Վոյգա»-ն լաց չի, ի՞նչ է,— դիմադարձեց Պարզեր:

— Ծիշա է,— համաձայնվեց Կապան,— այդ երգի մեջ մի բիշ լաց կա... ուստական լաց: Լազերում մի հրեա կին կար, Մարթա էր անունը, իրենց լեզվով հրեեր էր երգում... տեղով՝ հրեական լաց...

— Եկեք, իմենք էն օրվա կենացը, երբ բոլոր ժողովուրդները կուլան մի լացով, կծիծաղեն մի ծիծաղով,— առաջարկեց Փարսադանը:

— Կինելու բան չէ,— ասաց Պարզեր, այնուամենայնիվ բարձրացնելով դարեչրի ծանր բաժակը,— ամեն ազգն ու ժողովուրդն իր լացն ունի, իր ծիծաղը:

Ես պատրաստվեցի Կապայի համար թարգմանել Փարսադանի և Պարզիի վեճը նրա կարծիքն իմանալու համար, բայց կիթառահարն սկսեց նվագել «անհոգ» թափառալըճիկի երգը:

Ինձ մի՛ հարցնեք որտեղից եմ ես,
Տայգայում ծնվեցի ես մի օր,
Հայրս մեղք ունե՞ր այս գործում, թերե՞ս,
Բայց դիտեմ, որ մայրս էր մեղավոր:

Նշխարճ Լկա, տայգան Լղավ
Իմ օրորոցը,
Հետո՝ կոլխոզ, հետո՝ քաղաք,
Հետո՝ փողոցը...

Պատմութիւններ երկար էր Տղան ընկնում է դարդիման
բախտախնդիրների շրջանակը ու մի օր, մի «օպերացիա»
կատարելիս բռնվում է ու բանտարկվում: Ի՞նչ օպերացիա
էր, մի՞ հարցրեք, իսկ ԼԹՆ շատ եք հետաքրքրվում, զնացեք
Օմսկ, քաղաքային դատարան, հարցրեք Դիմկա Ֆիլինի
«գործ»-ի մասին, ձեզ կասեն... ձեզ կասեն...

Երբում գունազեղ տողեր կան բանտային ու աշխատանք-
քային ճամբարի կյանքից ու կենցաղից, Դիմկա Ֆիլինի
ապրումներից ու աշխարհի անարգարութեան և այն մասին,
որ դեռ դուրս կգա Դիմկան մի օր ազատ աշխարհ և աշ-
խարհին ցույց կտա, թե ո՞վ է ինքը, թե ո՞վ է ինքր...

Տասր տարի շրխկացնելուց հետո ազատվեց Դիմկա Ֆի-
լինը ու ծնվեց երկրորդ անգամ: Դիմկա Ֆիլինը հիմա քսան-
յոթ տարեկան է: Նա ժամանակ շունի, շի էլ ուզում աշխար-
հին ցույց տալու, թե ո՞վ է ինքը:

Պատերազմից հետո աշխարհը լիքն է այրիներով ու հա-
սած աղջիկներով: Բոլոր քաղաքներում սիրած կանայք ունի
Դիմկան և այրվում է, հավատացեք, այրվում է սիրո շոք-
կողմանի կրակի բոցերից:

Փողոտատարանի սխալ վճիռներին թիվ, համրանք կա,
թիվ, համրանք չկա Դիմկա Ֆիլինի սիրած աղջիկներին:
Ամեն տեղ են նրանք, ամեն տեղ:

Օմսկում ունեմ,
Տոմսկում ունեմ,
Սարատովում՝ նույնպես...

Ունկնդիրներն այս անգամ ավելի զուսպ ծափահարու-
թյուններով վարձատրեցին երգչին, մի բան, որ նրան չբավա-
րարեց բոտ երևույթին: Նա նայեց մեր կողմը: Նստել էր Կա-
պան անմատույց ու խոժոռ, և նրա քթի ձախ մատույց-
ների, սառնամանիքի թողած սպին շէր երևում: Աղիտա-
սարդը կի՞տոր տվեց ընկերոջը և լնչ-որ բան ասաց: Ընկե-
րը վերցրեց կիթառը և ոչ անվարձ մասներով սկսեց նվա-

գել թեթև մի պարեղանակ, երիտասարդը թևերը պարզեց աչ ու ձախ և թեթևոտն անցավ սեղանների արանքով, մոտեցավ Կապային ու խորը գլուխ տվեց: Կապան թեթև քմծիծաղեց և ասաց.

— Դիմկա Ֆիլին, գնա՛ քո ճանապարհով...

— Ես Դիմկա Ֆիլինը չեմ,— պատասխանեց երիտասարդը չընդհատելով պարը,— ես Վասկա Բառադուլինն եմ... Բարի եղեք պարել ինձ հետ...

Նվ նա երկու ձեռքով բռնեց աղջկա երկու ձեռքից և ուզեց ոտքի հանել:

— Ինձ հանգիստ թողեք,— բողոքեց Կապան՝ ազատելով ձեռքը,— ես ձեզ հետ չեմ պարի...

Կիթառը լռեց: Ճաշողները, որոնք հետևում էին դեպքի ընթացքին, ընդհատեցին ուտելը: Տիրեց լուռություն: Պարողի, ուրեմն, Վասկա Բառադուլինի ընկերը, վեր կացավ, կիթառը դրեց իր աթոռին և կեղծ հանգստություն քայլեց դեպի մեր սեղանը: Ոտքի կանգնեց Փարսադանը, և նա թվաց կրկնակի բարձր և սպառնական... Վասկա Բառադուլինը...

Վասկա Բառադուլինը խորը գլուխ տվեց Կապային, շուռ եկավ և քիթ-քթի հանդիպեց ընկերոջը:

— Դու, ի՞նչ է, նահանջո՞ւմ ես,— հարցրեց ընկերը թունոտ:

— Ետ դա՛րձ... քայլով առա՛ջ,— հրահանգեց Դիմկան և ինքն առաջ անցավ, վերցրեց կիթառը ու մոտեցավ բուֆետին՝ ըստ երևույթին վճարելու: Ճիշտ այդ միջոցին մոտեցավ նրան ընկերը և ճաշարանով մեկ գոռաց.

— Դու կնիկ ես և ոչ թե տղամարդ...

Վասկա Բառադուլինը վերցրեց փողի մնացորդը, ինչ-որ բան ասաց նրան ցածր ձայնով, և նրանք միասին դուրս եկան:

3

Ես չգիտեմ, թե ինչպե՞ս կոսասովորվեր մեր գիշերը, եթե ձմեռ լիներ կամ եթե անձրևոտ լիներ եղանակը: Ձմեռ չէր, արևոտ օրվան հաջորդեց պարզկա, տաք երեկոն, և մենք սրտշեցինք գիշերն անցկացնել կայարանամերձ զբոսայգում:

Մեզ հետ էր Կապան իր փոքրիկ կապոցով: Մենք գրավեցինք մի երկար, կանաչ նստարան և ազատութիւն տրւիւնք մեր երեակայութեանը: Ինչի՞ մասին էինք խոսում: Ամեն ինչի մասին, ազատ կյանքի, ազատ աշխարհի, հարազատների և այն մասին, որ Կասպան իրեն հիանալի կզգա Երևանում, գարնանը՝ թուփ, ամռանը՝ ծիրան, իսկ աշնանը՝ խաղող ու դեղձ ու նուաւ Ճաշարանի «դեպքից» հետո Կապան մի տեսակ կոտորվեց, դարձավ սակավախոս և մտածկոտ, մեկ-մեկ ժպտում էր ու ետ հրում դեմքին թափվող մազերը, ժպտում էր և նրա ժպիտը ոչ մի կապ չունէր մեր զրույցնեւրի հետ, ոչ, նա ժպտում էր իր մտքերին:

Երեկոն կամաց-կամաց թեքվում էր դեպի գիշեր: Մերթընդ մերթ լսվում էր ժամանող և մեկնող գնացքների աղմուկը, ծառուղիներից մեկի վրա կանգնած տաղավարում աղոտ լույսի տակ գարեջուր էին վաճառում: Հերթ չկար: Զգնա՞լ մի-մի բաժակ գարեջուր... մի-մի բաժակ, ոչ ավելի: Մենք լուռ էինք, ամեն մեկս մեր մտքերի հետ: Այսպես կարելի է լուել մինչև առավոտ:

Ձախակողմյան մութ ծառուղուց լսվեց կիթառի ծանոթ կնտկնտոց: Կապան ամբողջ դեմքով լարվեց դեպի մթին ծառուղին: Ոչինչ չէր երևում, բայց ահա մեր ականջին հասավ...

— Գնանք քաղաք... Ի՞նչ ենք քարշ գալիս այստեղ... Մի կրեք օր կմնանք, փող կաշխատենք ու կըշենք Իրկուտսկ...

— Դիմկա, ևս լաղեր վերադառնալու միտք չունենմ...

— Իսկ մեր պայմա՞նք...

— Հարբած էի, քեզ էլ խորհուրդ չեմ տալիս... Դիմկա, ինչո՞ւ մարդավարի շապրենք... աշխատանք, տուն-տեղ, ընտանիք...

— Միրահարվե՞լ է, սրան մի մտիկ... այդ պլշած աչքերով քածին է սիրահարվել... մե՛կ-երկո՞ւ և՛ սե՛ր... դու կո՞ւյր ևս, ի՞նչ է, չե՞ս տեսնում, որ նա քաշ է գալիս այդ կաղրեկների հետ... ախ դու, անպետք պիժոնի մեկր...

— Դիմկա, վերջ տուր, թե չէ...

— Ի՛նչ չէ ի՞նչ...

— Վատ կլինի, Դիմկա, ևս եմ քեզ ասում...

— Դու ինձ մի սպառնա, Վասկա, ես էլ բռունցք ունեմ... արի իրար հասկանանք... Ուրեմն՝ բաժանվում ենք...

— Բաժանվում ենք:

— Ես՝ աջ, դու՝ ձախ:

— Դու՝ ձախ, ես՝ աջ:

— Որոշել ես դատախազ դառնալ...

— Ինչո՞ւ դատախազ... որոշել եմ մարդ դառնալ:

— Իսկ ես քեզ մարդ կարծեցի... իսկ դու, փսլնքոս, նոր ես ուզում մարդ դառնալ...

— Դիմկա, ես չեմ ուզում լազեր վերադառնալ: Վե՛րջ:

— Իսկ ո՞վ է քեզ լազեր տանում:

— Մեր բռնած ճանապարհի վերջը դա է:

— Ուրեմն մի անգամից մաքրվեցիր, սրբացար...

— Դեռ չեմ մաքրվել: Առավոտյան կիթառը կտանեմ, կվերադարձնեմ խանութին... աչքիս առաջ է վաճառողուհու բարալիկ դեմքը... ախր նա իր գրպանից պիտի վճարի...

Դիմկան սուլեց, — Շըշյո՛ւտ՛... Դու բոլորովին... էն-իքը... Դե, ես գնացի: Սատանան քեզ հետ: Ձեռքդ տուր...

— Ո՞ւր...

— Կայարան: Առաջին իսկ գնացրով... ապրանքատար, մարդատար, մեկ է... արևելք, արևմուտք, մեկ է... նապաստակավարի... ամեն մարդ՝ իր ճակատագիրը... համբուրվե՞նք...

Ու շատ շանցած, կայարանի կողմից լսվեց Դիմկայի բարձր կանչը.

— Վա՛սկա, բարի՛ հիշիր՛...

Պատասխանի փոխարեն խավարում հնչեց Վասյայի մորմոքուն երգը կիթառի ընկերակցությամբ.

Մնաս բարով, սիրելիս, մնաս բարով,

Մեր կյանքը հրաժեշտ է եղել,

Ամենքին կասես մնաս բարով,

Ճակատագրին՝ երբեք...

Ողջ գիշեր բարդիները... ո՛չ, ո՛չ, ողջ գիշեր, հեռվից ու մոտից, լավեցին կիթառի մերթ աշխույժ, մերթ տխուր հընչյունները, մերթ երգի ընկերակցությամբ, մերթ առանց եր-

զի՛ Երբ գիշերը կիսվեց, մենք լուռ, առանց պայմանավեր-
վելու, գրավեցինք ամեն մեկս մի նստարան ու պատկեց՝ նք
օրվա տպավորութիւններէջ հոգնած:

Իսկ վաղ առավոտյան, երբ արեւը...

Ես դարթեցի՞, թե՛ զարթնեցրին... Իմ նստարանի մոտ
կանգնած էր Կապան, իր փոքրիկ կապուցը ձեռքին:

— Ներեցե՛ք, որ ձեզ... մի խոսքով՝ անհանգստացրի՛
Նա ժպտաց իր ժպիտով և... — այս կապուցը թող մնա ձեզ
մոտ, ես գնամ քաղաք... շուտ կվերադառնամ:

— Քաղաքում... գո՞րծ ունեք, — հարցրի ևս մի բան հար-
ցրած լինելու համար:

— Օտար քաղաքում ի՞նչ գործ կարող եմ ես ունենալ...
կղամ, կպատմեմ... լա՞վ:

Նա դրեց կապուցն իմ ոտների մոտ, երկու քայլ արավ,
հետ նայեց ու շարժեց մատները, այսինքն՝ ցտեսութիւն:
Հետո նա կանգնեց, մի բան մտածեց ըստ երևույթին և վե-
րադարձավ:

— Զեղնից չեմ ուզում թաքցնել... դուք երեկ գիշեր
լսեցի՞ք... ախր նա այդ կիթառը գողացել է ...

— Այո՞, — հաստատեցի ևս, — խայտառակութիւն:

— Բայց նա ուզում է տանել և ազնվարար վերադա՛ննել,
մի՞թե դուք չլսեցիք...

Նա շեշտեց «ազնվարար»-ը:

— Հետո՞, — հարցրեցի ևս: Իմ այդ «հետո»-ն հնչեց հեզոտ
և դառն: Ես իմ ականջներին չհավատացի:

— Մի՛ նեղանաք, — ասաց աղչիկը՝ քնքշութեամբ թերվե-
լով ինձ վրա, — ես գնում եմ վճարելու կիթառի արժեքը...
նա իսկական երաժիշտ է: Գուք չե՞ք գտնում... նրան կա-
րելի է փրկել, այդպես չէ՞... Դե, ես գնացի, շուշանամ:

...Ես սկզբից չասացի՞, որ բոլոր նշաններից երևում է,
որ ուրախ գիշեր է լինելու այս գիշերը և որ գիշերային պա-
հակը պետք է օժտված լինի վեցերորդ զգայարանով և կա-
րողանա կանխագուշակել գիշերը: Այո, այո: Նստած ձմեռա-
յին պահականոց-վազոնում, ես ողջ գիշեր ապրեցի ամա-
ռային այն գիշերվա հուշերով: Ուրախ, ուրախ գիշեր:

Առավոտյան մենք, շորսով, մտանք կայարանի ճաշարա-

նը նախաճաշելու Այս գործի վրա էինք, երբ ներս մտան նրանք: Կապան հաղթական դրոշի նման բռնել էր կիթառն ուսի: Նրանք գրավեցին մի ազատ սեղան, որից հետո միայն նկատեցին մեզ: Կապան ժպտաց, իսկ մաքուր սափրված Վասկա Բառազուլինը բարեկց և նույնպես ժպտաց ասես ամաչկոտ ժպտով: Հետո... Հետո Կապան մոտեցավ մեր սեղանին:

— Մեզ մոտ ամեն ինչ կարգին է,— ասաց նա՝ վերցնելով իր կապոցը,— շնորհակալություն նեղության համար: Մենք երկու ժամով ձեզնից շուտ ենք մեկնելու, հակառակ ուղղությամբ... Վասիլի Պետրովիչի հետ որոշեցինք հենց որ մի քիչ կարգի բերենք գործերը գանք Հայաստան, ման գալու... Դե, մենք դեռ կտեսնվենք...

Ու հեռացավ թեթև քայլերով:

— Գարնանը՝ թուփ, ամռանը՝ ծիրան, աշնանը՝ դեղձ ու խաղող,— ասաց Պարգևը:

— Ամեն հավթ՝ իր երամին:

Պերճն էր:

— Կպատահի, ամմմե՛ն բան կպատահի,— եզրափակեց երևի Փարսազանը:

4

Ես դուրս եմ գալիս վազոն-սյահականոցից և անցնում եմ ամբարների մոտով: Ձմեռային խոր ու խորունկ գիշեր: Ֆերմայի կողմից լսվում է իմ հին բարեկամ Բայկալի միավանկ հաշոցը: Ինչո՞ւ չի քնում Բայկալը, ինչո՞ւ է հաշում: Ես գիտեմ թե ինչու: Ես գիտեմ: Նա էլ ինձ նման լուսաբացին և ոչ միայն լուսաբացին, գարնան է սպասում:

Եվ իզուր չէ, որ ամբողջ գյուղում ու երևի ամբողջ աշխարհում մենք երկուսս ենք միայն արթուն, ես ու Բայկալը: